

502 085
SZK

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

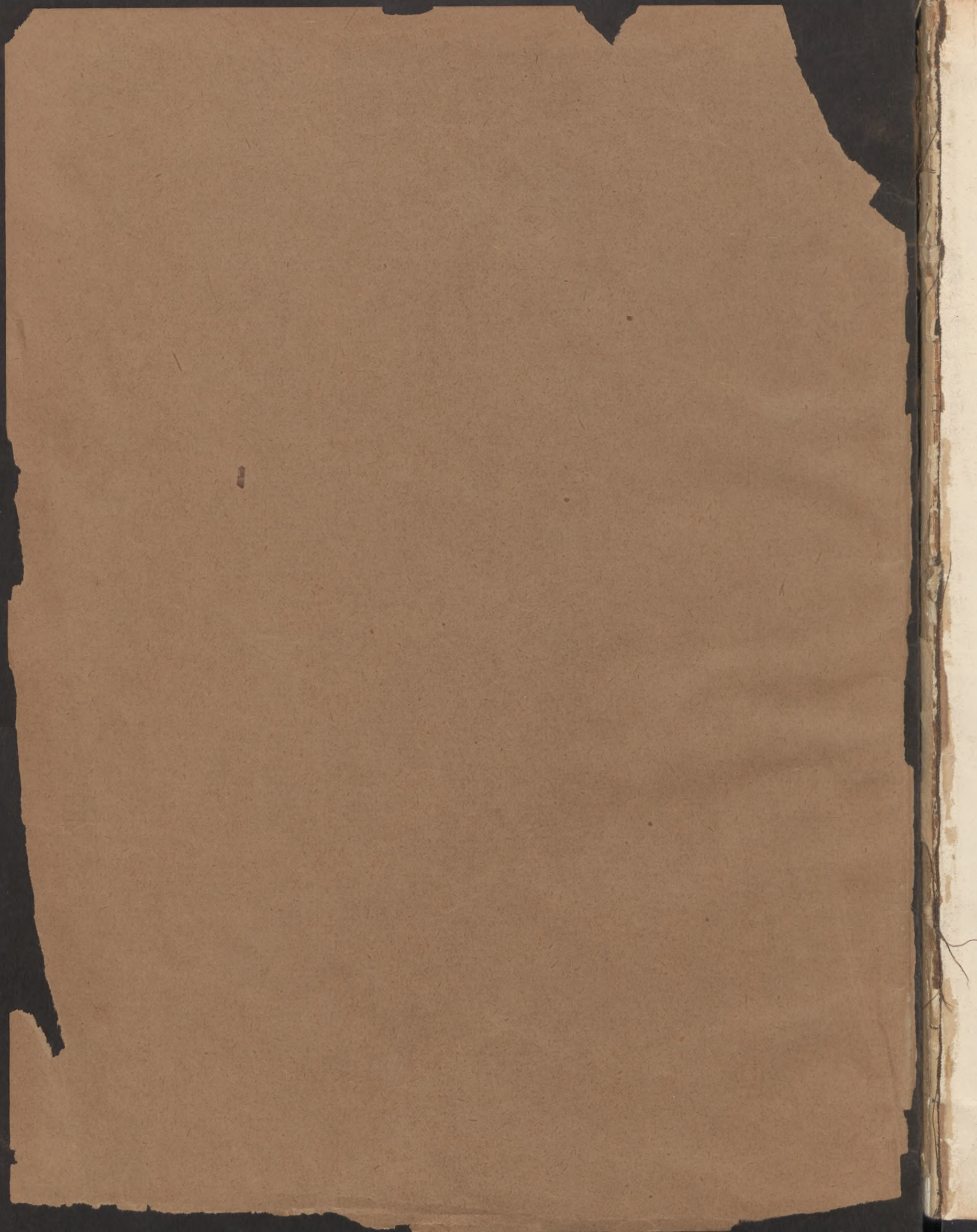
010897

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

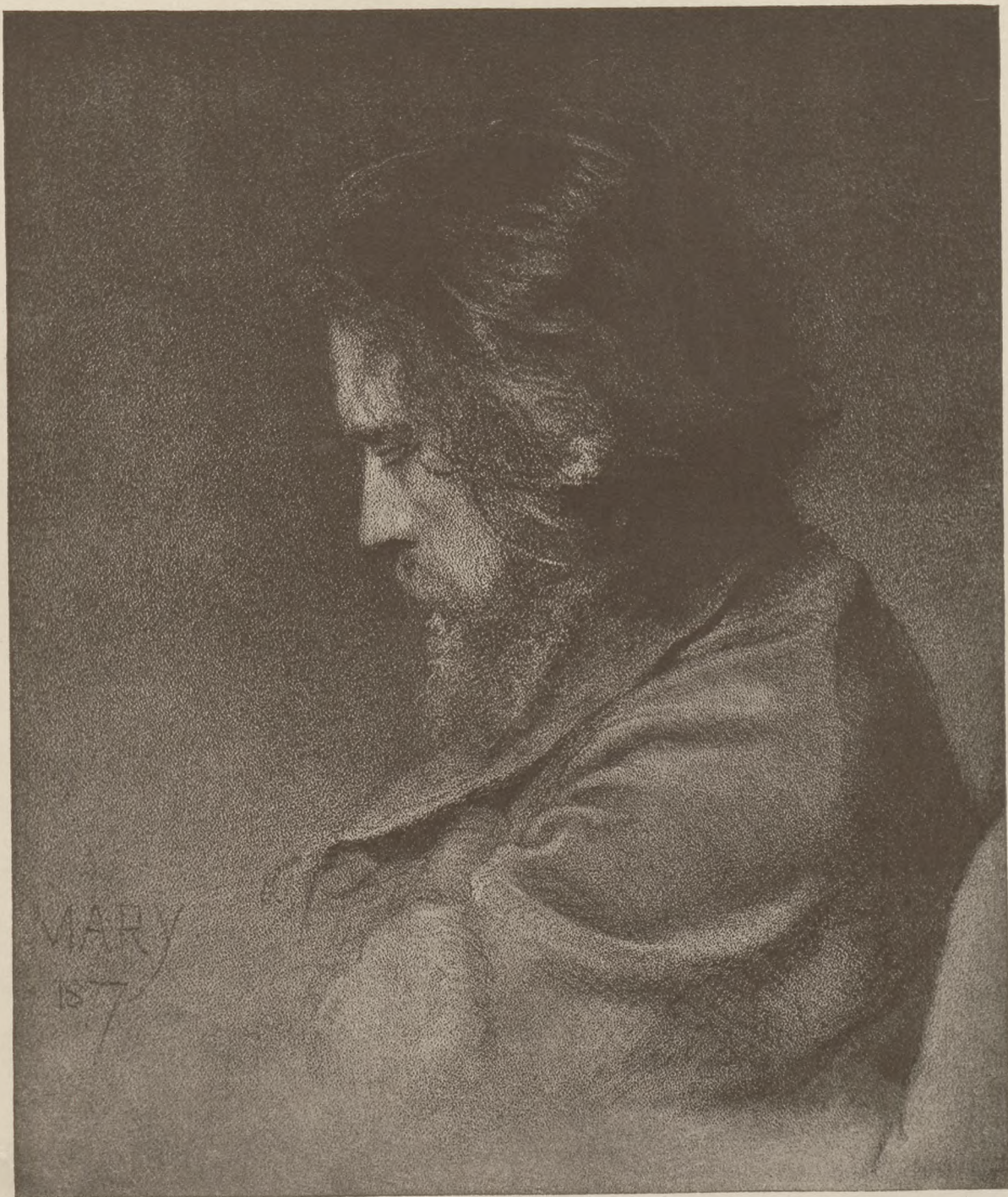

345. főr

1.

Az Athenaeum nyomása.

ZICHY MIHÁLY ARCZKÉPE.

Rajzolta tanítványa: Miss Mary.

ZICHY MIHÁLY

ÉLETE, MŰVÉSZETE ÉS ALKOTÁSAI

TIZENNYOLCZ SZÖVEGKÉPPEL ÉS NEGYVEN MŰMELLÉKLETTEL

A »PESTI NAPLÓ« AJÁNDÉKA

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1902.

1379 5

502.085

AKM MUSEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyoml. Névedéknapló
1903 év 62 sz.

A "Pesti Napló" t. Szerkesztőségének.

Köszönetemmel azon szám névre hivatkozó
feltevésért hogy műveimnek habár töredékes
összeállítására, kapcsolatban az én hosszú életemnek
már már nyoma vesztett adataival a hazai kö-
nyvségért indokelhették. fogadja jó kíváncsiságot
ahhoz is hogy az oly kifaragott élettemmel és te-
lemes költészekkel összekapott kiadványomnak
sikerében be csatlakozom

hazafini üdvözléssel
St. Pétervár Febr. 3. 1902. Zichy Mihály

ZICHY MIHÁLY ÉLETE

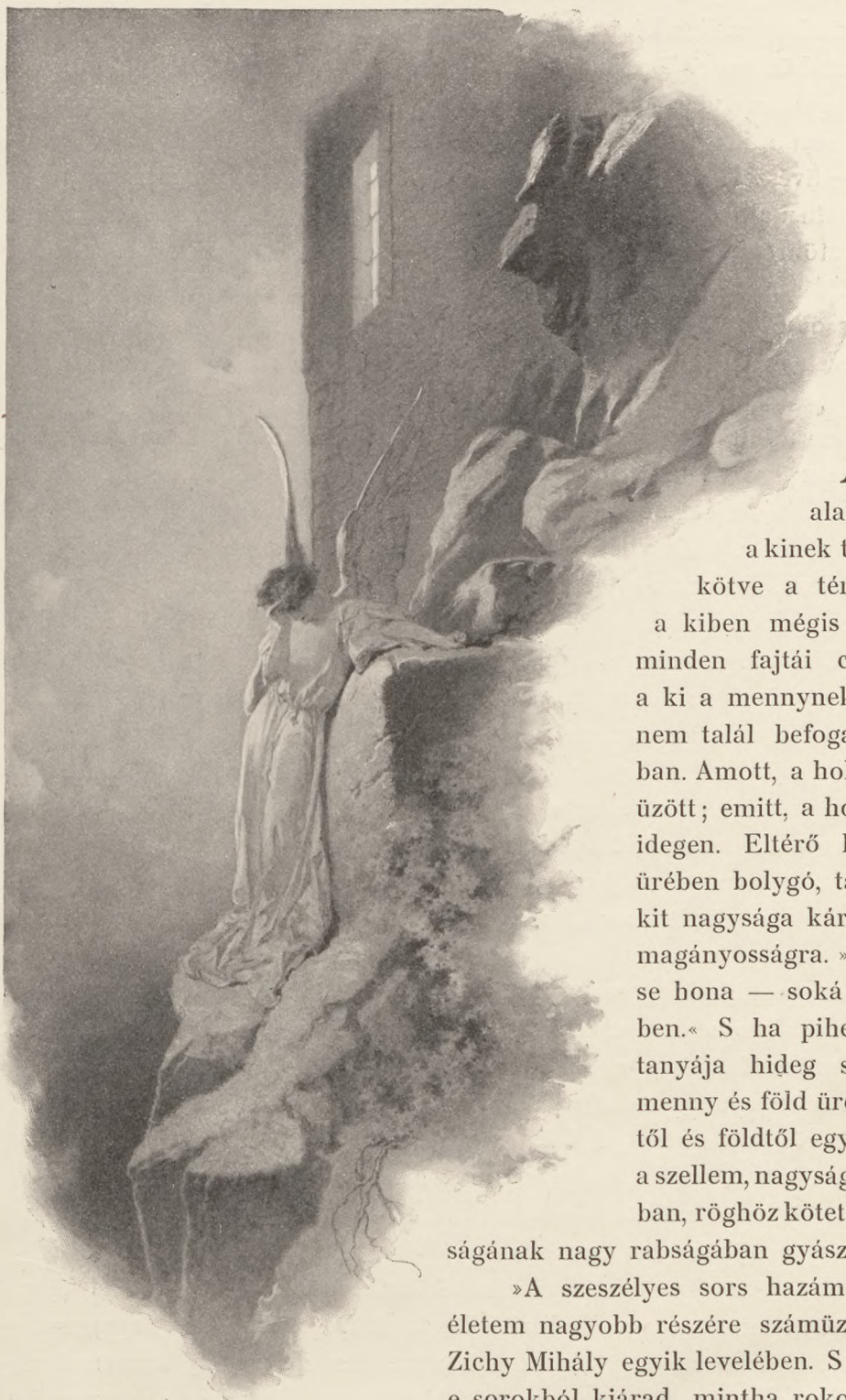
IRTA

LÁNDOR TIVADAR

A démon sir.

A költő képzele-
tében él egy
alak: szárnyas szellem,
a kinek testetlen lénye nincs
kötve a tér és idő rögéhez, s
a kiben mégis a földi indulatok
minden fajtái csatáznak. Szellem,
a ki a mennynek honából kivette,
nem talál befogadást a földi világ-
ban. Amott, a hol hona volna, szám-
üzött; emitt, a hol új hont lelhetne,
idegen. Elterő két világ választó
űrben bolygó, társtalan szellem, a
kit nagysága kárhoztat a társtalan
magányosságra. »Igy jár — se célja,
se hona — soká a puszta végtelen-
ben.« S ha pihenésre meg-megáll,
tanyája hideg szirtorom, mely a
menny és föld ürébe nyulva, menny-
től és földtől egyképpen idegen. És
a szellem, nagyságának átkától gyász-
ban, röghöz kötetlenségének, szabad-
ságának nagy rabságában gyászos panaszra kel.

»A szeszélyes sors hazámtól igen messze, és
életem nagyobb részére számüzött«, — panasolja
Zichy Mihály egyik levelében. S a keserűség, mely
e sorokból kiárad, mintha rokonná tenné a Zichy
gyászát a Lermontov szellemének, »A démonnak«
nagy gyászával, a melyet talán éppen e lelki rokon-

ság révén szólaltatott meg olyan csodálatos, megragadó erővel a Zichy Mihály művészete. Társtalan, hontalan szellemként él a nagy művész idegen földön, idegen világban, idegen művészet közepette. Társtalan mint ember és társtalan mint festőművész; társtalan az elért rangjában és társtalan az eszmevilágában. Elméjének mélységes vívódásából nagy élete során irányeszmék szűrődnek le, a melyek számára szűk Prokusztesz-ágy a festőművészet kifejező képessége. Mindazt, a mit az emberiség nagy problémáiról: a krisztusi altruizmusról, az ember véges voltáról, tehetetlenségéről, a fajt fentartó szerelmi ösztönről, a hatalom és a szolgaság harczáról, a vallás és a világi élet ellentétéről, a lét semmiségéről, mulandóságáról bölcselő észszel elgondolt, kevesen gondolták el hasonló szellemi erővel és erkölcsi tisztasággal, még kevesebben ábrázolták meg az ecset és a rajzón olyatén művészi erejével, a milyennel Zichy Mihály cselekedte.

Egyéniségének ez a bölcselő szabása, elméjének nagy erudicziója társtalanná teszi őt a festőművészek sorában, a hol a mesterség titkainak kutatása háttérbe szorítja az általános emberi neveltséget. De bölcselkedésének képies, szimbolikus kifejezése, festővolta elválasztja őt a filozofusok világától, úgy hogy helyet a számára valóban nem lehet találni a szellemi harcosok semmiféle rendjében. Párját nem lelő magányos ember ő, mint a Lermontov démonja. Kinőtt az általános emberi mértékből szellemének mindenfajta megnyilatkozásával, genialis méreteivel, gazdagságával: szóval egyéniség, a kinek számára nincsen mértékünk, a ki másmihez nem fogható, a ki minden irányban maga adja meg a maga mértékét.

És valóban nagyságnak is kivételes, akár melyik oldalról közelítjük is meg őt: kivételes mint ember, és mint művész egyaránt, kivételes élete pályájában és művészi irányzatában. Fiatalon, szinte serdülőkorban nemes családi hagyományainak ellenére festőnek megy s az áhitott művészi jövőért feláldoz mindent: rokoni köteléket, szép hazai jövődőt, az élet nyugalmát. Tanul Budapesten és Bécsben, elkerül Oroszországba, a csárok udvarába, onnan francia földre, rajongó, új erkölcsi és művészi irányokat kereső világba. Visszavetődik Magyarországra, a hol valóban meg nem értik, barátja a walesi herczegnek Skótszágban és ismét bizalmasa az orosz csároknak, a kiknek kegye az egyetlen változatlan és nyugodt mozzanat hányatott életében. De az örökös változás, hányattatás közepette egyre erősebbé fejlődve, a válságok tanulságaiból nagyra-növekedve, végig kíséri őt a maga egyéni hajlandósága, mely a bölcselkedésre vonzza, nagy, igazságkereső erkölcsi érzéke, mely az emberi szabadságért lelkesíti, és magyar érzése, a melyben életelevenen működik a hazai milieu emlékezete, a magyar költészet, történelem és a magyar ujjáébredés szeretete.

A nagy, változatos életpályán ezernyi ellentét halmozódott fel, a miket össze-egyeztetni alig tudnánk mindennapos emberi felfogással. De hisz minden nagy gazdagságban ott az ellentét látszata s a legtöbb ellentét a mindenség, a nagy természet végtelen gazdagságában van. Zichy Mihály nagyságának éppen az a legnagyobb bizonyosága, hogy minden ellentétet össze tudott olvasztani a maga nagy egyéniségével: apostol, a ki ur a kor legvitasabb irányeszméin, művész, a ki király a képzőművészet birodalmá-

nak minden tartományában lángelméje révén, a mely mindent magába tudott olvasztani és, mint Gautier Teophile mondja, mindent magából tudott meríteni, mindig a maga esze után járt, mások nyomdokát sohasem követte. Valósággal megdöbbentő egyéniség nagy sokoldalúságával, eszméinek szertelenségével: örökké forrongó, munkálkodó vulkán, a ki emberi és művészeti igazságokat hajít ki magából untalan, apostol, a ki ez eszméket hirdeti, agitátor, a ki eszméiért, az emberiség eszméiért képformában szónokol, oktat, gunyol, ostromoz és lelkesít.

Ime Zichy Mihály, a magyar faj egyik legnagyobb szülötte, egész egyéniségével és munkásságával a faj erejének, szellemi képességeinek egyik világraszóló tanubizonyossága. A mint azt maga hirdeti a legszebb szóval, minden félreértés és mellőztetés ellenére is szinte hivalkodó büszkeséggel vallván magát magyarnak az idegenben. Művészeti és emberi nagyságán kívül fajához való ez a nagy hűsége különbözteti meg őt hazánk legtöbb külföldre szakadt nagy fiától.

Az eszmények embere volt Zichy Mihály egész életében: az emberi jogok, a művészet és a hazaszeretet eszményeinek rajongója. Ezeknek hódolt a fiatalkor ábrándjaiban és az öregség bölcselő magányában, itthon a hazában és künn az idegenben, tetteiben és művészetében. Életének ez a tanulsága, melyet gyönyörűen fejez ki egy levele, világító sugarat vetve életének egész rajzára:

»Mi után ítélik meg ma a művész jelentőségét. Először monumentális alkotásai
»után; másodszor, mennyi pénzt szerzett művészetével; vagyis azon árfolyam
»szerint, melylyel műveit a műmecénások börzén jegyzik; harmadszor társadalmi állása után, melyet kivivott. Monumentális képet azonban nem minden
»érdemes művésznél rendelnek meg, s a ki megrendelés nélkül mégis megfest egy
»ily képet, az ugyan koldusbotot vehet kezébe. Ezek közé tartozom én is, bár
»azért sorsom nem ily tragikus. A mi a pénzbeli sikert illeti, képeimért sohasem
»fizettek túlságos árakat, azonban művészi működésem alatt sok pénz megfordult
»kezemben. Megtörtént az is, hogy képeimen az ismét eladók háromszoros pénzt nyertek. Képeim tulajdonképpen még sincsenek a piacon, tehát nincs is árfolyamuk,
»nem jegyzik őket. Társadalmi állásom olyan, milyent kevés festőtársam ért el.
»Közbecsülésben, jómódban élek az orosz udvarnál, kivételesen bizalmas érintkezésben az elhalt III. Sándor czárral. 1853-tól 1874-ig és 1882-től máig vagyok
»az orosz udvarnál s bizton hiszem, életem végeig itt is maradok. Csak azokban
»a kevés pillanatokban, melyeket hivatalom engedett, áldozhattam művészi szenvedélyemnek s készíthettem oly műveket is, melyek a művészvilágban eltagadhatatlanul némi hirnevet szereztek nekem. Mint idegen, még hozzá mint magyar,
»dicsekedhetem azzal, hogy Oroszországban, bár irigylve, de ellenségek nélkül
»élek s bizonyos vagyok, hogy az orosz művészek jó kollégának tartanak. Rokonszenvűknek, barátságuknak oly sok s maradandó jelét tapasztaltam, hogy azon
»nem is kételkedhetem. És mivel az én művészi életemben nem ment minden
»simán és könnyen; mivel a legjobb akarat, a legtisztább szándék sem birta
»a nagy akadályokat teljesen legyőzni, sőt ellenkezőleg gyakran buktam el

»a harcban s kitüzött céloimtól messze elestem; mivel a hullámok gyakran
 »összecsaptak fejem fölött, de én még sem merültem el: azért az én életem tör-
 »ténete fiatal festőtársaimnak, kik még csak most akarnak maguknak pályát
 »törni, ha nem is szolgálhat éppen tanulságul, mégis érdekelheti őket s a
 »kemény küzdelmek nehéz óráiban belőle új bátorságot meríthetnek. Mert a
 »küzdés nagyon nehéz, de föltétlenül nemes.

»1842. évtől maig szolgáltam a művészet zászlaja alatt. Több művészi irány
 »váltotta fel egymást ez idő alatt. Kérem az egek urát, hogy kedélyemet frissen,
 »épségben tartsa meg s tegyen képessé arra, hogy az új művészi irány alkotá-
 »saiban gyönyörködhessen s hagyja meg erőmet, hogy ez új irányban működ-
 »hessem is.«

A czárné legyezője.

A FESTŐINAS.

Művészetünk a negyvenes években. — Nemesi előítéletek. — A Zichy-család helyzete. — Zichy Mihály gyermekevei. — A veszprémi diák. — Tikos, a festő. — Marastoni műhelyében. — Az önállóság vágya. — A kis összeesküvők. — Merénylet Széchényi István ellen. — Bécsben, Waldmüller iskolájában. — Művészeti viszonyok. — Az első művek. — Waldmüller tanító módszere. — Az első csalódások. — A sorsfordulat.

A magyar szellem ujjaébredésében legmostohább sors a művészeteknek jutott. A lét vagy nem lét kérdése a politikai felszabadulásban volt s mi sem természetesebb, mint hogy a nemzet és vezető fiai annak művelésére vetették magukat, a mi ennek a felszabadulásnak eszköze volt: a nyelvet nevelték, dédelgették, annak mindenfajta irodalmi alkalmazását próbálták meg. A nyelv az élet, mert általános és közös a nemzet minden egyedével: szervesen hat, ellentétben a többi művészettel, a melyben nincsen változás, a mely élettelennek tetszik. A nagy tömegek törekvéseinek irányítására, érzelmeik sugallására, a magyarság egyesítésére a nyelv és a vele való művészet volt a leghathatósabb eszköz. Így esett, hogy a tizenkilencedik század első évtizedeiben, mikor diadalmasan bontakozott ki százados homályából a magyar írói, költői és szónoki szellem: a mikor a mult dicsőségének nagy énekesei, a jelen bűneinek hatalmas ostromozói és a jövő reményeinek ihletett prófétái támadtak: nagy költők, nagy írók, nagy politikusok; akkor művészetről szó még alig esett, magyar művészetnek még egyáltalán nyoma sem volt.

Hogy is lehetett volna, mikor egész Európában éppen ekkor indult végső elgyengülésébe az előző századból átragadt művészet, az élettelenné fagyott doktorinär formalizmus rabja, mikor egész Európában is alig settenkedett még a képzőművészet újjászületésének sejtelme. Magyarországon, a hová még egyebekben is elkésve érkeztek meg a nyugati művelődés áramlatai, irányváltozásai s kivált művészeti dolgokban szinte teljességgel hatástalanok maradtak, még utánzó, idegen művészetnek sem volt ugyszólván semmi nyoma. Még az olasz és németalföldi haldokló akadémikus festészet sem vetette el hozzánk bágyadt sugarait. Festőművész, név, egyéniség, a ki valamelyest is számot tenne, nem került Magyarországra, nem hogy nemzetünk sorából támadt volna a tizenkilencedik század elején. A ki akadt mégis hazánkban ecsetforgató, rajzoló ember, az a munkáját nemcsak kenyérkereset, de művészeti felfogás dolgában is

teljességgel mesterségszerűen üzte: megrendelésre csinált oltárképet, arczképet, alkalmi dolgot keveset; mindezt ihlet, magasabb művészi irányzat nélkül. Ezért volt-e, hogy a magyar társadalom lenézte a festőt, közönséges mesterembernek tekintette, sőt még annál is rosszabbnak, mert léhábbnak, könnyelműbbnek, vándorló nyughatatlanak is látta? Vagy tán nemcsak az akkori festők jelentéktelensége keltette ezt a közfelfogást? Talán igazi jeles művésszel, számottevő egyéniséggel szemben is meglett volna a társadalomnak ez az előítélete? Nehéz eldönteni. De bizonyos, hogy származásos, nobilis ember szégyelni valónak tartotta a pingálást, a festő műtermét »műhelynek« nevezte a közfelfogás, s hogy a magyar nemzet renaissance-ában, a mikor minden téren beállt a fellendülés, éppen csak a festészetben maradtunk alanti, úgy szólván a műtörténet körén kívül eső színvonalon. Változott valamelyest a dolog, mikor Magyarországra jött Marastoni Jacopo, a velencei származású olasz festő, s hazajött Barabás Miklós, a kinek tehetsége eladdig nem ismert jelességű műveket alkotott. A festőpályát ugyan továbbra is ignobilis pályának tekintették, de Barabást is, Marastont is megkedvelték, foglalkoztatták és meg is becsülték. A két művész hatása alatt eleinte satnyán, de mégis támadozott valamelyes művészeti élet. Az iskolákban ugyan rajzot csak geometriait tanítottak, művészeti rajzolást a legtöbb iskolában nem is ismertek, de Marastoninak, nagy pártfogással sikerült amolyan festőiskolafélét toborozania. Az iskola természetesen szintén »műhely« volt az akkori közszólás szava szerint. A kik pedig néhányan beléje jártak, »festőinasok« valának. Néhány antik szobor másolata, egy csomó mintarajz, a melyet maga Marastoni mester készített nagy jelességgel, sok festék és rajzoló szerszám: ez volt a műhely egész felszerelése, ezzel és erről kellett az inasoknak a képábrázolás nagy művészetét megtanulniok.

A negyvenes évek legelején vendég jelent meg az iskolában: tizennégy éves, hullámos, szőkefürtű, nagy kékszemű erőteljes növésű fiú, a kit odahozott a kíváncsiság és a benső vágy, hogy ő is tanulhasson a híres mestertől. Neve széphangzású volt az öreg Marastoni fülének: Zichy Mihály, a Zichy-nemzetség nemesi ágának sarja. De a nevével és származásával is jobban tetszett az olasz mesternek a kis fiú ügyessége, a melylyel minden látott alakot, arcot lerajzolt, és lelkesedése, a melylyel a festést és a rajzolást kedvtelésből művelte. A kis Zichy ugyanis a piaristák pesti gimnáziumának volt a bejárója s Marastoni gondolni sem mert rá, hogy a nagy nemes nemzetség másra szánt fiából a festőmesterségnek választott művelője váljék valaha. Pedig másként volt megírva a sors könyvében és a kis Zichy Mihály lelkében.

Zala somogymegyei faluban, a hol atyjának, Zichy Sándornak kastélya és birtoka volt, a gyermekjátékok közepette is a kép volt a kis Mihály legkedvesebb játéka. 1827 október 21-ikén született a kastélyban s még egészen süldőgyermek volt, a mikor édesatyját elvesztette. A csapásról, mely a családot és őt érte, mit sem tudva, anyja, Eperjessy Julia nevelésére maradt. A jó anyának azonban nem volt, nem lehetett kellő gondja a gyermekei nevelésére. A zalai Zichy-család az anyagi romlás felé haladt. Az ősök tulságosan jól éltek az utódok rovására és Eperjessy Julia férje halála után a legnagyobb gazdálkodással is alig tudta úgy ahogy megóvni a nemes család-

nál akkor elengedhetetlen külső szint. A gentry-életet, a mikor a család kifelé mutatkozott, megtagadni nem lehetett, de a vendégeskedést be kellett szüntetni. Zichyné Eperjessy Julia takarékos zárt házat vitt s a két fiut, Antalt és Mihályt nagy szigorral, néha talán tulságos keménységgel tartotta pórázon. Az oskolázás első elemein otthon, a zalai kastélyban estek át a fiuk. Az élet ott egyre nehezedett. Valóságos kolduskirályfiak voltak a zalai kolduskirályságban, a kiknek óvni kellett a látszatot, bárha tönkre is jutott a vagyon. A nagyuri formákat kellett tartani. A miről még aggkorában is emlékezve így mesél nagy derűvel maga Zichy Mihály:

»A kastély egy rövid félórajáráásra volt Zalától, a falutól. Azért Tóni, ha be akart menni, befogatott a rozoga féderes hintóba, a bakra felült a gyűrött galléru libériás kocsis és egyre rángatta a négy lovat. Mert négylovas hintó volt ez, ámbátor félig sánták voltak a lovak. Hanem azért, ha otthon maradt valami, zsebkendő, vagy esernyő, ő, a fiatal suhancz, futott vissza gyalog a kastélyba és még idejekorán elérte a négylovas hintót.«

Szegényes életben telt el pár esztendő, a melybe változatosságot csak nagyanyánál való látogatás hozott. Háromnegyedóránnyira a kastélytól volt Zichyfalva, a család tulajdonképeni fészke. Ott lakott atyjának anyja, a jólelkű, ritka miveltségű, német-származásu nagyanya, a ki gyengéd szeretettel fogadta mindig árva unokáit. A zalai tiszta magyar környezettel szemben érdekelte itt a kis Mihályt sok új vonás is, első-sorban a német nagyanya német környezete. Szívesen járogatott át Zichyfalvára, a német portára, a hol csak az egyik kocsis volt magyar. Ez is csak alkocsis volt, mert a négylovas hintót mindig a német kocsis hajtotta. De volt valami Zichyfalván, a mi a rakoncátlan Mihályt, de meg komolyabb bátyját, Antalt is rendkívül érdekelte és fejlődésükre hatással is volt: a boldogult nagyapa könyvtára. Az öreg Zichy könyv-gyűjtő szenvedélyének volt ez hagyatéka: sok drága német könyv, költői, történelmi és egyéb tudományos munkák, képesek és képnélkül valók. Antal a történelmi könyveket bujta, Mihály ellenben az illusztrált, a »képes« könyvek rajzait bámulta, különös szeretettel forgatván egy régi, 1800-ban nyomtatott nagy képes bécsi kosztümkönyvet, a melynek ez volt a komoly czime: »Versuch über die Costüme der Völker.« Színes nyomatokban volt itt bemutatva a föld népeinek viselete, és Mihály először ezeken a rézmetszeteken edzette szemét az alak látására. Mert akkor már firkált, rajzolgatott sokat s gyorsan fejlődő esztétikáját érdekelte a jelmezek tarka színe, változatos formája. Meg is tanulta buzgón a könyv szövegéből, melyik mifajta jelmez, viselet, teleirta a képek szegélyét jegyzetekkel, hogy annál könnyebben tanulhasson. A könyv szövege tudniillik egészen külön volt a képektől, úgy hogy a fiúnak, ha valamelyik kép magyarázatát meg akarta tudni, nagy fáradsággal kellett a könyv más részét fellapozni és onnan a kép értelmét kibetűzni. Ezt a könyvet Mihály el is vitte magával Zalára, ahová később, a nagyanya halála után, az egész könyvtár is került.

Sőt elvitte talán Veszprémbe is, ahová a piaristákhoz adták a gimnázium elvégzésére. Ott járta Antal is az oskoláit, míg anyjuk átköltözött Tolna megyében lakó rokonaihoz az Eperjessy-birtokra. Rakoncátlan, tüleleven fiu volt itt is, keveset és

rosszul tanult, és alig-alig hogy tanárai áteresztették egy-egy osztályon. De kedves fiu volt, pompás kedélyű, éles eszű, eleven gyerek, a kit meg kellett szeretni. Így azután tanárai nemcsak hogy áteresztették, de még jó, sőt kitűnő bizonyítványt is adtak neki. Fivérével a Sámson tanár nevelőintézetében lakott, a ki szerette a »kis Miskát«, sokat elnézett neki, a mi éppen annyira ártott a kis fiúnak, mint az anyai tulszigor. Elvégezte volna a veszprémi gimnáziumot, ha ez a két ellentétes nevelési szélsőség nem kaptja benne lápra a gyerekes éretlen vétkeket. Maga meséli, Pintér Ákosnak, a ki a nagy mester életét kutatja, hogy egész nevelése ferde irányba terelődött, nem sok híján erkölcsi érzékét is elvesztette: elcsenegetett apróságokat, ezüsthélyét és eladta, hogy — czirkuszba s más efélébe mehessen. Ilyen dolgok miatt aztán a jó kegyesrendi atyák is megnehezteltek s erkölcsi magaviseletéből olyatén osztályzatot adtak neki, hogy a sintaxisból ki kellett venni, mert különben kicsapták volna. Ekkor került Antal bátyjával együtt Pestre, ugyancsak a kegyesrendiek gimnáziumába. Ha Veszprémbe rosszul tanult, Pesten még rosszabbul tette. Oka és alkalmá egyaránt több volt itt az iskola-kerülésre, mint Veszprémbe. A festőműhelyek lekötötték minden érdeklődését s a mikor el is ment az iskolába, nem a tanuláson járt az esze, hanem a rajzoláson. A könyvei széleit, füzetait telerajzolta alakokkal és fejekkel: hol pompás arcmást rögtönzött tanáraitól vagy tanulóitól, hol mulatságos torzképbe gyurta arczukat és alakjukat. Tanárai persze szerfölött boszankodtak a figyelmetlen ifjun, a ki rosszul tanult, a rajzórakon alig akart dolgozni, de minden egyéb időt folyton csak czéltalan firka-rajzolással lopott el. A rajzokban megnyilatkozó tehetséget nem ismerték fel, sőt egyenesen félreismerték, mert bátyját, a komoly Antalt sokkal jobb rajzolóknak tartották és osztályozták, mint őt. Ezért, vagy más egyéb okokból édes anyja egy napon felvitte Mihályt Bécsbe a logika elvégzésére. Itt azonban Miska teljes parádéval megbukott s szégyenszemre visszakerült Pestre, a hol aztán bevégezte a középiskolát.

Édes anyja akarata szerint most az egyetemre kellett volna járnia, hogy a jogot elvégezze. Be is iratták oda, de Mihálynak egyében járt az esze. Eperjessy Julia megrendelte a férje és a maga arczképét valami Tikos nevű sánta magyar festőemberről. A megrendelés révén Mihály elkerült a festőhöz, a kinek egyre gyakoribb vendége lett. Hogyisne, a mikor nála látott életében először festőműhelyt, s benne a festés minden szerszámain, ecsetet, olaj- és akvarellfestéket. A suhancz gyerekekre, a ki eddig is nyakrafőre pingált huszárokat, generálisokat, fényes, tarka ruhájú katonákat, rendkívül mély hatással volt ez az első festőműterem, s bár a Tikos portrait-i bámulatosan rosszak voltak, sőt még az eredetijükhöz sem hasonlítottak, őt mégis bámulatra ragadták Tikos iránt.

Ilyen előzmények után került el 1842-ben Marastoni Jacopo műtermébe. A derék olasz mester, a kit büszkévé tett, hogy ilyen előkelő család sarja jelentkezik nála növendékül, tuláradó szivességgel fogadta őt, de lelkesedése csakhamar a legőszintébb szeretetté változott, mikor Zichy Mihályt közelebből megismerte, rajzait meglátta, talentumának nagy jeleit tapasztalta. Fellengző, rapszodikus dicsérettel halmozta el tanítványát, lelkes elismerésével buzdította a komoly munkára, a festőpályán való meg-

maradására, a melyen nagy jövőt jósolt neki. És a mester lelkesedésének nagy, döntő hatása volt a művészi hajlandóságu fiatal lélekre. »Marastoni szította lánggra a pislogó parazsat, melynek melege még most is, bár a hamu elijesztőleg halmozódott fel, éltetőleg hat reám.« Így jellemzi maga Zichy Mihály azt a hatást, melyet első mestere reája gyakorolt s a mely befolyása alatt megkezdte alkotásainak hosszú sorozatát, »művészi vétkeinek gyónóczéduláit«.

Itt, a festőműhelyben, festőinas mivoltában, talált irányt a fiatal, tévelygő lélek; itt érezte magát jól, a mázolás, rajzolás és festéktörés közepette. Négyen voltak együtt, fiatal 15—17 éves suhanczok: Mihályon kívül köztük volt Jacobey Károly, a később ismert oltárképfestő és Marostoni Pepi, a mester fia, a ki apja mellett növekedvén föl akkor legtöbbet tudott a festőművészethez. A négy fiatal ember teljes testvériségben élt a műteremben: közös volt munkájuk, közös volt céljuk és közös volt lelkesedésük is a kor nagyjai, vezető szabadságeszméi iránt. A lelkesedés, mely akkor az egész Magyarországot átjárta, Zichy Mihályt és társait is tetterre ösztökélte. Mindjárt az első évben, a Metternich-uralom idejében történt, a mikor egész Magyarország elkeseredett gyűlölettel volt eltelve az osztrák herczeg iránt. A Marastoni mester műtermének fiatal növendékei, a serdületlen gyerek-politikusok fantasztá lelkében talán még nagyobb tüzzel lángolt ez a gyűlölet, mint a szereplő ifju óriások legtöbbjében. A sok honfibúnak, a mely a fiatalok lelkét eltöltötte és beszélgetéseik során egyre fokozódott, végre az lett a következménye, hogy az ifjak nagy elszánással *összeesküvés*re határozták el magukat. Komor arcczal jártak napokon át s a mint Marastoni mester kitette a lábát a műhelyből, nosza, összeültek a kis Petur-bánok és egy nap felesküdték hitükre, becsületükre, hogy a ki legelőbb találkozik az utcán Metternich herczeggel, az leöli őt, mint egy kutyát. Akármivel, akár egy bicskával is, vagy éppen, ha más nincs a közelben, kővel. Néhány régi kép mintájára — festőinasokhoz méltóan — festőileg formálták az esküt s a kis összeesküvők térden állva, két ujjukat fölemelve, fenhangon mondták az eskümintát. Sőt még, az ősmagyarok példájára, vérükkel is meg akarták pecsételni az esküt, de aztán az eszmét, az operáció fájdalmára való tekintettel, közösen elvetették.

Ezek után komoly, sőt komoran ünnepies arcczal jártak-keltek az utcákon és keblüket dagasztotta az a tudat, hogy ők most hazafiak és összeesküvők. Ha találkoztak az utcán, vésztjósuló komolysággal üdvözölték egymást és a világot se rándult volna egyetlen arcizmuk se nevetésre, holott ifjai kedélyüknek ez nagy önmehtagadása volt.

Merényletre, mély sajnálatukra, még se került sor, mert a herczeg, tán megérezvén a közeledő veszélyt, eltávozott Magyarországról ép bőrrel, mielőtt még a kis összeesküvők bicskája megcsiklandozta volna.

Jelentéktelen epizód ez, de rendkívül jellemzi a Zichy Mihály független egyéniségét, a melynek nyoma az ifjai rakonczátlanságban is megnyilatkozott, és jellemzi a kort, a mely a Zichy Mihály fogékony lelkét teleítatta a maga nagy eszményi lángolásával, hazafiasságával, szabadságszeretetével, a humanizmus és az emberi jogok kultuszáért való rajongással.

A fiatal kor e gyönyörű ábrándozása, fantasztá álmodozása közepette nem termett persze számbajöhető alkotás a Zichy Mihály ecsetjéből; fiatal, serdülőfélben levő gyerek volt még csak, a kinek a művészet tanulása sem volt még czél, csak lelkének jóleső mulatság, a mely suhanczos csinyekkel együtt kitöltötte fiatal életét. Egy ilyen csinyt érdekességeért méltó megörökíteni, mert először s talán utoljára kapcsolatba hozta Zichy Mihály nevét gróf Széchenyi Istvánéval. Harcias hajlamaikhoz képest az ifjak mindenféle fegyvert, mordályt, pisztolyt szereztek be s így fölfegyverkezve kirándultak a mezőre lövöldöző játékra. Egy ilyen kirándulás utáni napon Jacobey Károly — Marastoni mester éppen eltávozott, — elővette a pisztolyt a műteremben s így szólt:

— Azt hiszem, hogy tegnap benne maradt az utolsó töltés. Próbáljuk meg, elsül-e?

Mihály hozzájárult az indítványhoz. Kikönyököltek hát az ablakon s a pisztolyt elsütötték. A miből nagy zavar is támadt. A műteremmel szemben, a Szél-utcában volt Széchenyi István palotája. A nagy durranásra összefutott a nép, s csakhamar szárnyrakelt a rémhír, hogy a legnagyobb magyar ellen merényletet követtek el. A rendőrség nyomozni kezdett s természetesen nagy derűtség között ráakadt a rémhír forrására. A fiukat jól megijesztették és összeszidták, egyéb következése nem lett a dolognak.

Elkövetkezett az élet komoly fordulata. A család, mely röstelte Mihály kedvtelését, édes anyja, a ki aggódott fia jövőjén, meg akarta akadályozni őt a festőműterem látogatásában, rá akarta kényszeríteni, hogy elvégezze a jogot és nemes emberhez illő pályára lépjen. Felvitték hát a bécsi egyetemre, hogy ott folytassa jogi tanulmányait. Végzetes szerencse volt ez a fiatal művészre. Az osztrák császár-város akkor szinte Athéneje volt Közép-Európának: mindenféle tudományos, irodalmi és művészeti élet középpontja, melyben a szellemi hivatásra termett egyéniségnek fel kellett ébrednie, még ha szunnyadozott is. Hát még milyen hatással volt ez az élet Zichy Mihályra, a kiben régóta öntudatra kelt már tehetsége, s a ki eddig is nehéz harczot vivott azért, hogy a maga útját követhesse. A bécsi első év végleg eldöntötte Zichy Mihály sorsát: otthagya az egyetemet és szakított családjával. Édesanyja ugyanis a legnagyobb szigorral ellenezte fia pályaválasztását. Parancscsal, kérleléssel igyekezett őt szándékától eltéríteni, sőt keserű könnyek között átkozta, hogy inkább a föld alá szeretné őt elásni, semhogy piktornak tudja. A nemes asszony, a nemes család, a rokonság semmiképpen sem tudta elviselni azt a gondolatot, hogy egyik sarja munkával, közönséges kézi munkával, olajos, mázos festőmesterembséggel keresse kenyerét. Egyáltalán ellenére volt a családnak, hogy fiuk valósággal kenyeret keressen. A magyar nemes embernek, kivált a tönkrejutottnak, akkor obligát pályafutása volt a »jus«. A ki azt elvégezte, az a családja révén a megyében, a kancelláriánál, a nagy prókátoroknál juthatott tiszt-séghez, álláshoz, a mit nem tekintettek megszegyenítőnek, hanem uri foglalkozásnak. Ez volt az egyetlen kenyérkereseti mód, a mely nem ütközött osztályelölítéletbe. Egyéb-ként csak birtoka után élhetett a nemes ember, ha ugyan volt még birtoka. Mindenki szégyennek érezte a Zichyek ősi, nagy nevén, ha Mihály két kezével, pingálással keresné kenyerét. Hisz ezzel nyilvánosságra jutna a féltve őrzött, takargatott titok, hogy a familia tönkrement, hogy a külső parádét csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudja

fentartani. Ez az álszemérmeskedés, a mely még későbbi években is arra vitte Mihály bátyját, Zichy Antalt, hogy kiváló értékű irodalmi és tudományos műveiért egyideig ne fogadjon el tiszteletdíjat, ez okozta Zichy Mihály elszakadását családjától. Édesanyja nagy családi viták és harczok után engedett, kénytelen volt engedni fia vasakaratának, de megvonta tőle az addig neki juttatott anyagi segélyt és Mihályt sorsára hagyta Bécsben.

Ebben a válságban bukkanik fel először a fiatal Zichy Mihály egyéniségének nagy ethikai tartalma. Fiatal, de érett észszel már régóta képtelen dolognak érezte, hogy ő is terhelje a maga eltartásával a sorvadó ősi vagyunkát, nehezítse családjá helyzetét, a mely amugy is küzködéssel teljes volt. Kivált, mikor ennek fejében még kénytelen lett volna feláldozni önállóságát, pályaválasztó és iránytkereső szabadakaratát, családi és osztályelölítéletek rabságába hajtani fiatal, büszke, független hajlamú lelkét. A szakítást nem kereste, de szándékához való kemény ragaszkodással előidézte. S a mikor elérkezett a válságos pillanat, az ifju lelkét erőssé tette a tudat, hogy ezen-tul ura lesz akaratának, gazdája a maga existenciájának. És ez több volt, sokkal több az ő nagyratörő lelke számára, semhogy bármilyen előnyért is feláldozta volna. Nem vett hát igénybe semmit, sem nevének varázsát, sem előkelő rokonságát, sem nagy összeköttetéseiből adódó pártfogását, hanem megkezdte küzködéssel teljes komoly tanuló éveit Waldmüller festőtanár iskolájában.

Ebben az iskolában sok jövendő művész tanult akkor új felfogást, irányzatot. Az akadémikus festés zsarnokuralmon volt akkor mindenfelé, de legkivált Bécsben, a mely fészke volt a régi mestereken csüggő, újat nem sejtő, nem kereső, sőt nem is tűrő lelketlen, sivar festőirányzatnak. A bécsi képzőművészeti akadémiai száz meg száz talentumnak előlte a lelkét rideg szabályhoz kötöttségével, ódiságával, az egyéni látás és felfogás szabadságának teljes kizárásával. A tanítás egyetlen forrása a régi mesterek eredeti képeinek, vagy másolatainak másolása volt: ennél többet megpróbálnia a tanítványnak nem volt szabad. Tehetségének mértékét és az érte járó elismerést a másolásbeli ügyesség szerint szabták meg. De a mi még ennél is rosszabb, elnyomták nemcsak az ifjak művészi egyéniségét, de gyurták-formálták emberi felfogását is úgy, ahogy udvaronc-akadémián szokás, nevelvén őket a hatalom elismerésére. Ezen az akadémián senyvedt sok magyar festő: Than Mór, Lotz Károly, Jankó János, Székely Bertalan, a kik közül az utóbbi három hamar kiszabadult a bécsi művészeti békából s legkivált Székely Bertalan új, nagy ösvényekre vitte a magyar festőművészetet. Than Mór egész életén át nem tudott szabadulni tőle, bár átment Waldmüllerhez is, a Zichy Mihály mesteréhez, a ki a bécsi akadémiának elvi ellensége volt s tanítványait egészen más modorban nevelte. A régi mesterek tanulmányozásának nem volt ellensége, de üldözte a szolgálai másolást, mint a mely nem a természetből, minden formák és kép-látomások ősforrásából merít. A természet művészi kultuszának elve volt Waldmüllernek, a tanárnak vezérgondolata. Mint festő, maga is az akadémikus modorosság békóiban volt, de mint tanár annál jobban törekedett művésznövendékeit a természet megfigyelésére, alapos tanulmányozására és tudatos gondolat alapján való felhasználására,

átszellemítésére rászoktatni. De Bécs lelkes reformátor-festőprofesszorát legjobban jellemzi maga Zichy Mihály, a ki legjobb és legbensőbb tanítványa volt az ideálreál irány harcziás hirdetőjének és tanító-módszerének, a melyről ezt mondta el Pintér Ákosnak egy beszélgetés alkalmával.

»A Waldmüller szisztemája valóban remek volt s a következő elvekben foglalódott össze: Az első a biztos technika. Ezt komolyan meg kell tanulni, addig legyen gép a művész. Ha van fantáziája, szíve és lelke, a gondolatok kifejezésére ráér később, a mikor már mindent tud. Fejben kell tartani mindent, s bár a természetet tanulni kell, az emlékezet uralkodjék a formákon. Nem elég a tárgynak csak azt az oldalát rajzolni, a mit látunk, látni kell a tulsó oldalt is. Lehetetlenség, hogy valami ne hasonlítson az eredetijére. Csak a szem legyen egészséges és lásson — lássa meg a vonalakat, színeket. A képet, egy pontból indulván ki, kell megcsinálni; ehhez a ponthoz kell mérni a nagyságot, a színárnyalatokat. Színezni nem lehet egyszerre több helyen. Nem lát a szem egyszerre több pontot. A színeket, egymáshoz hasonlítván, állapíthatjuk meg legjobban. Kompozíciónál felesleges a modell, fejben kell lenni a képnek, mert a modell folytonos másolása csak tévútra vezet, elterel a kompozíciótól. Az antikon tanulás nem jó, mert jobb az igaz, élő után tanulás. Minden plain-air a világon, még a szoba is; a szabadban is találunk mérsékelt világosságot; szobában is vannak fényfoltok, intenzív árnyékok, csak meg kell látni. A szabadban való plain-air kizárólagossága tehát tévedés.«

Mindezt Waldmüller persze nem fejezte ki ilyen rövid velősséggel a könyveiben, de tanítványaival a közvetlen érintkezésben annál jobban meg tudta értetni. Különösen kedvelte Zichyt, a ki éles elméjével teljesen felfogta tanításait, és nagy rajzoló látásával, fantáziájával meg is tudta valósítani. Zichy még most is emleget egy jellemző epizódot, a mely közte és Waldmüller között az iskolában lefolyt.

Waldmüller egyre arra tanította, hogy, ha kompozíciót akar készíteni, sohase üljön le addig rajzolni valamit, amíg nem tudja, mit akar benne mondani. Üres képet csinálni nem szabad. Így például megfestett valami ötletet, odavitte elébe bemutatni. Waldmüller elébb lefelé fordította a vásznat és megkérdezte: mit akar vele mondani. Zichynek el kellett beszélnie, hogy mi volt az eszméje. Most végignézte Waldmüller a képet és ujjával mutogatván az alakokra, szólt:

— Ez kifejezi a gondolatot . . . . emez is, még ez a harmadik is. De minek a többi alak?

— Hogy a csoportot jobban tarkítsa.

Waldmüller erre fogta az ecsetet, és bemázolta a fölösleges alakokat, bármilyen jól meg voltak festve, mondván:

— A megmaradt alakokkal ki van fejezve teljesen a gondolat, a többi pleonazmus, tehát felesleges.

Ez volt (Zichy szerint) Dumas fils-nek is az elve az irodalomban. Az »Etrangére« például egy óriás kötetnyi való anyaggal készült el először. Mikor így elkészült, hozzáfogott Dumas a törlésekhez és az óriás kötet leapadt annyira, amennyire éppen szük-

ség volt, de most már minden szónak jelentősége volt. Zola — így szól Zichy — azelőtt mélyebb volt és tartalmasabb, ma már csak egyes részleteiben a régi, nagyrészt frazeologus.

Ezek a művészeti és művészet-nevelési elvek, a melyeket Waldmüller vallott és nyíltan hirdetett, a derék professzort a legélesebb ellentétbe hozták a bécsi uralkodó művészeti körökkel, elsősorban a képzőművészeti akadémiával. Az ellentét nagy vitákban nyilatkozott meg, a melyek Waldmüller tanait messze körben ismertté tették és tekintélyét öregbítették. A viták során vád vádat ért mindegyik részről, míg egyszer csak Waldmüller, hogy az akadémikus módszer képtelenségét, terméketlenségét, sőt káros, rontó hatását bebizonyítsa, kimutatta, hogy az akadémiára fölösleges mód, minden művészeti haszon nélkül költenek évente ezreket, mert hisz évek sora óta az akadémiából egyetlen valamire való művész

sem került ki. Az akadémia tanárai az ősi argumentummal védekeztek: a hol nincs, ott nem lehet keresni; talentum híján, a semmiből még a legjobb módszerrel sem lehet igazi művészt nevelni. Ime, hisz az ő iskolájukon kívül még kevésbé teremnek jeles művészek. Vajjon Waldmüller tud-e csak egyet is felmutatni. Valóban, a Waldmüller aránylag fiatal iskolájából sem került ki eladdig jeles művész. De a kihívás ingerelte Waldmüllert: bemutatta tanítványainak, kivált néhány magyar tanítványának munkáit, a mik elismerést keltettek. Aztán különös súlylyal például állította oda a fiatal Zichy Mihályt, a ki akkoriban két képet fejezett be: »A meggyógyult leány« és »A haldokló lovag« czimű két első alkotását. A mester-tanár felhívása nélkül is feltűnést keltettek volna ezek a festmények, de így Waldmüller figyelmeztetése nyomán Bécs egész művészvilága feléjük fordult és Zichynek szenzációs sikere lőn. Mindakét képet természeti tanulmányok alapján festette: amabban nővérét örökitette meg, ezt a bécsi polgári kórházban tett megfigyelései alapján alkotta. Az előbbitől édesanyja, Eperjessy Julia, a ki boldog volt fia nagy sikerén, nem is akart megválni s »A meggyógyult leányt« ma is a család örzi zalai birtokán, bárha akkor sok vevője kínálkozott. »A haldokló lovagot« ellenben az a kitüntetés érte, hogy az osztrák műegyesület megvásárolta. Ez volt az első pénz, a melyet Zichy Mihály a keze munkájával keresett: boldog volt és büszke, hogy családjától elszakadva is fenn tudja magát tartani, és senki

Dohányzó_hollandi.

támogatására, segítségére nem szorul. Az első sikert hamar követte több is; harmadik képét: »A jókedvű troubadourt« megvette egy műkereskedő s negyedik képét: »A halott gyermeket«, más néven »Koporsóba fektetést« pedig a pesti műegyesület kiállításán, a hol Zichy Mihály bemutatta, megvette a Nemzeti Muzeum. Első nyilvános szereplése volt ez Magyarországon, de az anyagi siker dacára sem keltett az ifjuban kedvező benyomást. A kritika erős támadással sujtotta a képet, nem művészi értékeért, a melyet elismertek s a melyben a fejletlen, de erős talentum kétségtelenül megmutatkozott, hanem a kép áráért, a melyet tulságosnak, elbizakodottan nagyraszabottnak mondtak. A muzeum azért megvásárolta s a kép ma is ott van a Nemzeti Muzeum képtárlatán, így jegyezve be a régi katalógusba: »Egy anya túlzott fájdalma gyermeke koporsóba tételénél.«

A nyilvános szereplésnek ez volt az első keserősége, a mely nyomot hagyott lelkében. S a büszke fiatal művész, a kinek önérzetét sértette az anyagi előnyök keresésének nemtelen vádja, módot keresett és talált is, hogy leczkét adjon támadóinak. Elkészítette első nagyszabású vásznát, »Krisztus levételét a keresztfáról«, a mely fejlődésében nagy haladást jelent s különösen nagy rajzoló genialitásának volt valóban jelentékeny bizonyága. A képpel, mely a forradalom idejében készült, Zichy Mihály maga nem volt teljesen megelégedve s a hibák okául most is azt vallja, hogy kedvezőtlen körülmények között készítette. Olyan forgókészülékű állványon csinálta, a melyen nem lehetett belátni az egészet. Jónak tartja a képen az apostol fejét, s mint maga beszéli, későbbi években gyakran kérte Pulszky Ferenczet, a Nemzeti Muzeum igazgatóját, hogy a fej körül vágja le a képet. Olyanformán, hogy egy körzöt illeszzen az apostol feje közepére s a mit a körző szabad szára a fejen kívül hagy, azt dobja el. Pulszky persze nem tette meg a művész kívánságát, csak annyit mondott, hogy talán rászánja magát majd akkor, ha a Múzeumnak más kép esz majd Zichytől. Mikor ezért a művéért is megkapta a nagy erkölcsi elismerést, lemondva az értékes képpel esetleg elérhető anyagi sikerről, a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Az ajándék nagy köszönetet keltett, maga Kossuth Lajos irt neki köszönő levelet; de azért Magyarországon nem támadt érdeklődés a Bécsben, sőt Németországban is ünnepezt fiatal magyar festő iránt. Az egy Scitovszky János, pécsi püspök kivételével teljes részvételenség mutatkozott vele szemben s a keserőséget nem enyhítette az az elismerés sem, a melylyel a németországi lapok, kivált az »Augsburger Allgemeine Zeitung« mellékletén tüzetes ismertetés kapcsán magasztalták. A keserőség kelyhe azonban valójában csak ezután telt be. Egy olasz országi utazás után, a melyet mestere, Waldmüller társágában tett meg, s a mely rendkívül fejlesztő hatással volt rája, Zichy Mihály pályázott Bécsben a Reichel-féle festészeti díjra. »A mentő-csónak« című vázlata, a melyet e végre megfestett, nemcsak Zichynek a rajzolónak, de Zichynek a poétának és nagy jellemző erejű gondolkodónak is becsületére válik még most, pályájának tetőpontján is. Akkoriban a mű óriási feltűnést keltett s bár a pályázaton egész sor akadémiai tanár is részt vett, az osztrák főváros művészi körei kijelentették, hogy a díjat Zichy Mihály kapja meg. Nagy lelkesedéssel üdvözölték a fiatal magyar művészt, maga

Waldmüller ünnepelte őt a legjobban, s az általános elismerés hatása alatt Zichy a diadalmas vázlat alapján már hozzá is fogott a végleges kép megfestéséhez, a mikor egyszer csak váratlan fordulat történt: a pályadíjat nem adták ugyan ki másnak, de Zichynek sem ítélték oda. Visszavonták és díj helyett a legnagyobb dicsérrettel emelték ki a pályaművek közül.

Ez a méltatlan mellőzés, mely a képzőművészeti akadémia intrigája volt Waldmüller és tanítványa ellen, Zichy Mihályt, a kinek amugy is sokat kellett küzdenie fentartásáért, végleg elkeserítette. Hogy milyen volt Zichy Mihály helyzete akkor Bécsben, legjobban jellemzik egy bécsi írónak, Glücksmann Henriknek következő sorai: »A tizenkilencz éves ifjú Zichy híresség volt már, díjakat halászott el az akadémiai professzorok elől; az öregek gyűlöltek és félték tőle, a fiatalok szerették és ünnepelték, mert nagyszerűen festett és tudta, hogy mit akar: a szellemtelen, czopfos akadémiai művészetet, ezt az örökké kérődző lényt a szemétdombra juttatni, és friss élet szellőjét, a valóság lehelletét bevinni a művészetbe. A mellett tartani akarta erős kézzel az egyéniséget, hogy egészen kifejezhesse és megértesse szellemét és érzéseit.« Ennek a fiatal harczos embernek, a ki plane magyar is volt, valóban nem lehetett soká maradása Bécsben. Tudásvágyó lelke, és az önállóságnak, a független anyagi existenciának áhítása az elkeseredéstől még fokozva szinte ellenállhatatlan erővel hajtották őt el Bécsből. Magyarországra, a hol meg nem értették, a hol nem volt művészeti élet, a hol existenciát nem kaphatott, a hol kenyérkeresése szemet szűrt volna nemesi osztályosainak, ismerőseinek, egész rokonságának s nemcsak őt magát, de családját is ferde helyzetbe hozta volna, Magyarországra nem jöhetett.

Ebben a válságos időben következett be a sorsfordulat: végzetszerű találkozása az eseményeknek, a mely Zichy Mihály életére döntő hatással volt, pályája irányát megszabta és jövőjét megalapította.

1847-ben történt, hogy I. Miklós czár öcscsének, Mihály nagyherczegnek és feleségének, Ilona nagyherczegnőnek egyik leánya meghalt. A megmaradt másik leány, Mihajlovna Katalin, a gyász miatt valóságos búskomorságba esett. Megmentése és szórakoztatása végett a külföldre vitték, első sorban Bécsbe, az osztrák császárvárosba. A fiatal nagyherczegnőnek itt nagy kedve támadt a rajzolásra. Meghívták tehát hozzá a reformatori módszeréről híres Waldmüllert. Az öreg mester el is járt a nagyherczegi udvarba s buzgón tanította Katalin nagyherczegnőt, a ki nagy kedvteléssel rajzolgatott a mester tanítása nyomán. Ekkor esett, hogy Katalin nagyherczegnőn is betegség jelei mutatkoztak. A bécsi orvostanárok sürgős légváltozást ajánlottak Katalin nagyherczegnőnek, úgy hogy Ilona nagyherczegnő, az anya, elrendelte, hogy kis udvara Gleichenbergbe költözzék át. Hívták Waldmüllert is, hogy kísérje el az udvart és folytassa Mihajlovna Katalin rajztanítását. Az öreg mester, a kit egész multja és elfoglaltsága Bécshez kötött, nem vállalkozott a nagyherczegi nevelő állására. Hiába kínált neki a nagyherczegnő mindent, a mit lelke, művészi ambíciója megkíván. Hiába ígérte meg, hogy állít a számára Pétervárott elvei és felfogása szerint való új festőiskolát.

Waldmüller hajthatatlan volt, de felajánlotta, hogy majd küld maga helyett másvalakit, a ki méltó rá, hogy az ő helyét elfoglalja.

És elküldötte Zichy Mihályt, a husz éves, deli magyar ifjút. Nobilis föllépése, elméssége, nagy műveltsége, festő és rajzoló tudása, hite és mindenekfölött Waldmüller meleg ajánlata a legjobb benyomást keltették felőle Ilona nagyhercegnőnél. A szerződés létrejött: Zichy Mihály I. Miklós czár unokahugának rajzmestere lett.

Zichy Antal 1840-ben. — Zichy Mihály ifjúkori rajza.

A CZÁROK KRÓNIKÁSA.

A nagyhercegnő rajzmestere. — Nizza után Szent-Pétervár. — Ilona nagyhercegnő. — Méltatlan feladatok. — A mester és tanítványa. — Válás a nagyhercegi udvartól. — A nyomor évei. — Zichy, a fényképész-segéd. — A »kis« udvar és a »nagy« udvar. — Meghívás Gacsinába. — Találkozás I. Miklós cszárral. — Az első gacsínai krónika. — Az oltenyiczai ütközet kilencz kartonja. — Miklós czár haragja és tanítása. — Zichy házassága. — Családi gondok. — II. Sándor czár Vadászalbuma. — Udvari pártfogók. — Théophile Gauthier bírálata. — A teljes sorsfordulat. — Kecsegtető ajánlatok. — Agariov tábornok. — Kinevezése udvari festővé. — Cselszövés. — A megsértett Zichy. — Az orosz művészek szeretete. — A pénteki társaság. — Búcsu a czárok udvarától.

Egy esztendővel utóbb Pétervárott találjuk Zichy Mihályt. A mióta Bécsből, Waldmüllertől elkerült, egy napig sem hagyta el a nagyhercegnő udvarát. Vele volt Gleichenbergben, majd Nizzában, s végigcsinálta a rivierai szezont minden fényes, zajos ünnepségét. Itt érte Ilona nagyhercegnőt I. Miklós czár parancsa, hogy térjen vissza Pétervárra. Zichy Mihályt felszólították, követné-e őket Oroszországba. A fiatal művész, kinek semmiféle kilátása sem volt a jövőre s a ki Oroszországban csak boldogulást remélhetett, örömmel fogadta a meghívást. És volt még egy ok, a mely őt a nagyhercegi udvarnál marasztotta. Az esztendő alatt, melyet a nagyhercegi udvarban töltött, mint Mihajlovna Katalin nagyhercegnő rajzmestere, rendkívül bájos, széplelkű és nagy ambícióju leányt ismert meg növendékében, a kit öröm volt tanítania. Katalin rendkívüli odaadással tanulta a rajzot és a festést, bár tehetsége egyáltalán nem volt és nagyfokú rövidlátása ettől eltekintve is rendkívül megnehezítette munkáját. De Zichy oldalán és vezetése alatt szívesen dolgozott és megtanult annyit, a mit megtanulhatott. Zichy naponta legalább egy rajzórát tartott hercegi tanítványaival, később azonban a rajzórák egyre hosszabbra nyultak. Mihajlovna Katalin rendkívül megkedvelte a nagyműveltségű, szerény, előkelő modoru, ötletes elméjű, kivételes szellemű fiatal magyar művészt, a ki szinte nélkülözhetlenné vált a számára. Mikor Nizzában szóba került, hogy hazautaznak Pétervárra, és Zichy még habozott, kövesse-e oda is a nagyhercegi udvart, egyedül Katalin volt az, a ki egyéniségének varázsával, hívó szavával és biztatásával Zichy vivódását eldöntötte.

— Zichy, vous devez en Russie devenir un très grand artiste! (Zichy, önből Oroszországban igen nagy művésznek kell lennie!) — mondogatta a fiatal nagyhercegnő Zichynek.

És Zichy Mihály Mihajlovna Katalin rábeszélése szerint határozott. 1848-ban már Pétervárott volt, Mihály nagyherceg és neje, Ilona nagyhercegnő udvarában.

Idegen világ tárult itt a fiatal művész elé. Az udvar légkörében csupa francziáskodó, külszines kultúra, a melyben nem volt semmi tartalom. A művészet iránt senki sem érdeklődött, hozzá senki sem értett: előkelő uri passziónak nézték, ha arisztokrata műkedvelősködött benne, czéltalan finomabb mesterségnek, ha valaki hivatásszerűen üzte.

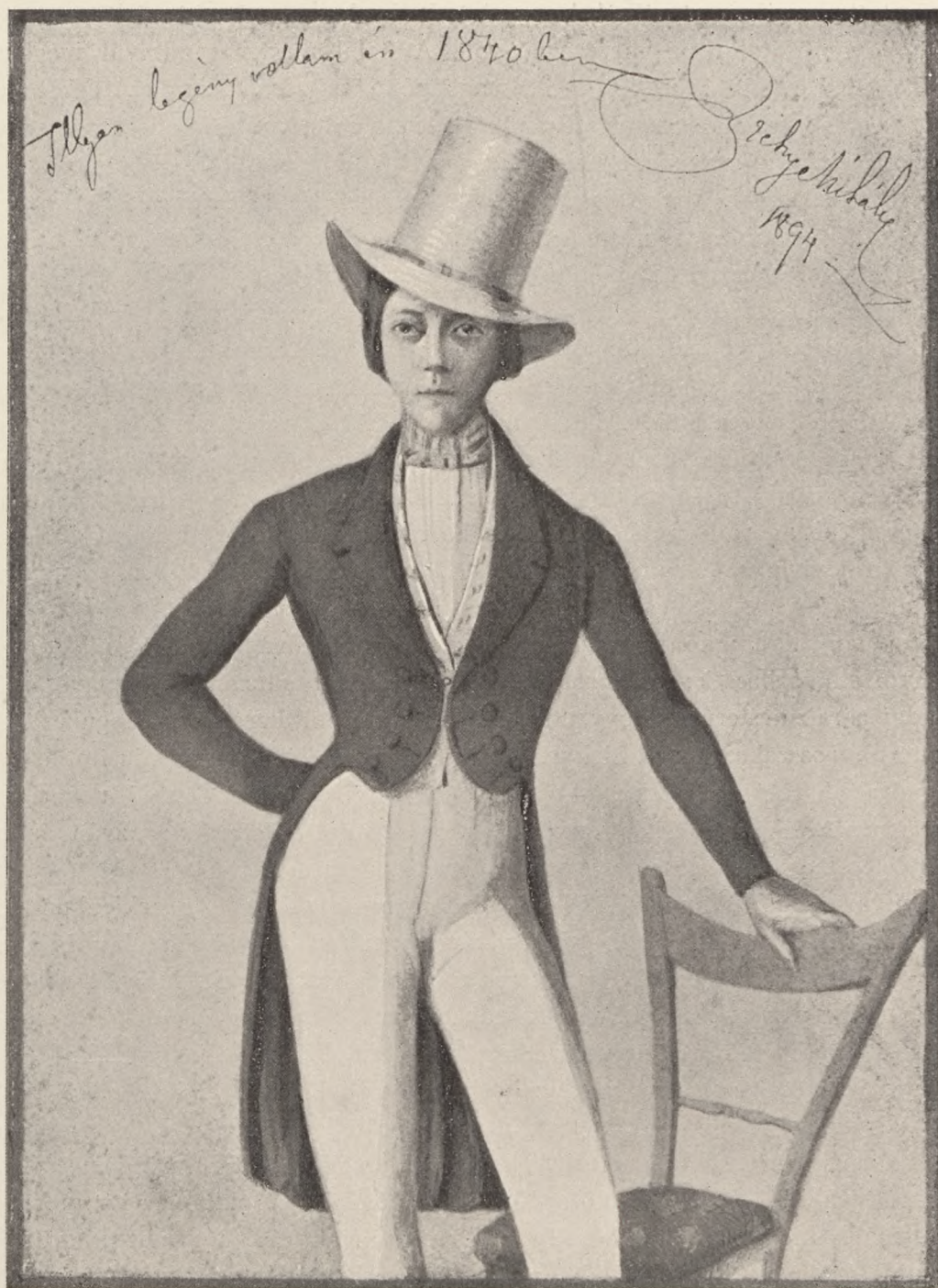
Ebben a környezetben kellett Zichynek munkálkodnia. Mert most már, a rajztanításon kívül, Ilona nagyhercegnő udvari festőjeként is kellett szerepelnie. Ilona nagyhercegnő tüneményes szépségű, deli természetű asszony volt, a kit az egész orosz udvar rajongással környezett, nemcsak csodás szépségeért, de nagy eszéért és energiájáért is. Büszke, inicziáló természetű nő volt, a ki hiú volt más asszonyokon való fölényére, hiú a férfiak, köztük magának I. Miklós czárnak a hódolatára, büszke befolyására, a melylyel mindent ki tudott vinni. Nem egyszer maga is egész nyíltan dicsekedett, mondván:

— Minden jót én hoztam be Oroszországba!

Valóban, Ilona nagyhercegnő sok jeles tudóst és művészt hívott meg a czárok városába, a kik ott letelepedve, az orosz szellemi életnek előmozdítóivá váltak. A nagyhercegnő külön udvart is tartott, mely a czári udvarral állandó versengésben volt. Zichy tehát az Ilona nagyhercegnő udvarában tulajdonképen el volt rekesztve az előkelő társaságnak attól a nagy körétől, a mely a czári udvar körül kerengett, hozzá tartozott, tőle elválhatatlan volt. Az udvar alatt álló társadalommal, orosz művészekkel és másokkal is alig került még ekkor érintkezésbe. Idejét, életét teljesen az udvarban töltötte, csekélyebb részben Katalin nagyhercegnő tanításával, nagyobb részben az udvar számára való festéssel, rajzolással. Mert ekkor már külön megrendelést is kapott Ilona nagyhercegnőtől, a ki tőle, a komoly irányú, történelmi és bölcselő festőtől azt kívánta meg, hogy *Dash* nevű kedves ölebének arczképét fesse meg. Zichy elvégezte a munkát és kapott is érte szerény honoráriumot. Ujabb, hasonló színvonalu képfeladatok következtek sorra, míg végre Zichy ajánlatot tett a nagyhercegnőnek ilyen meg olyan értékesebb, nagyobb szabásu képek megfestésére. Ilona nagyhercegnőnek lett is volna rá hajlandósága, de mikor a pénzkérdés szóba került, minden tervezgetésnek egyszerre vége szakadt. A nagyhercegnő ezeket a monumentális képeket mint mellékes munkát kívánta volna meg leánya rajzmesterétől s nem értette, hogy kerülhet a festés pénzbe. Azt hitte, hogy — épen úgy, mint a muzsikusz, a ki egy darab kótapapirosra firkálja a legjobb zenei alkotásokat, a festőnek is csak egy darab papirosra, vászonra, meg valamelyes csekély festékre van szüksége, hogy megalkossa a legpompásabb, a legnagyobb kompozíciókat.

Zichynek egyre nehezebb lett a helyzete Ilona nagyhercegnő udvarában. Lelkét-kedvét ölte az alárendelt helyzet, hisz őt is az udvari személyzet státusába sorol-

Zichy Mihály 1840-ben. — Rajzolta ő maga.

ták, bántotta őt anyagi és szolgálati kötöttsége, a mely szinte lehetetlenné tette, hogy kedve, temperamentuma és egyénisége szerint való feladatokkal foglalkozzék. Aprólékos, kisszerű, szinte nevetségesen köznapi festői feladatai, melyekkel az udvarnál megbízták, ellenére voltak lelkének. Így vetődött föl lelkében a távozás gondolata, a melyet sokáig

hánytorgatott magában, a nélkül, hogy rá tudta volna magát szánni. Gyengeségének oka Mihajlovna Katalin nagyhercegnő volt. A fiatal mester rendkívül megkedvelte tanítványát s a két fiatal lélek között megkapóan szép vonzalom szőtt kapcsolatot. Herczegi barátnőjének albumát Zichy Mihály telerajzolta fantáziájának száz meg száz pompás termékével, gazdag elméjének és nagy rajzoló genialitásának ötleteivel. A két fiatal lélek kölcsönös ragaszkodása volt az ok, mely Zichy Mihálynak a nagyhercegi udvarból való távozását megnehezítette. Aminthogy végre is ez lett az ok, a mely a távozást nemcsak elősegítette, de rendkívül gyorsá is tette.

Az udvarban észrevették Zichy Mihály és tanítványa barátságát; a dolog szemet szúrt s ettől fogva Zichynek nem volt nyugta. Ürügyet kerestek a művész eltávolítására, de nem kellett soká keresniök. Zichy hamarosan tisztába jött a helyzettel, és hogy türhetetlen helyzetéből szabaduljon, bejelentette távozó szándékát. Marasztalás nélkül bocsátották útjára. Zichy a legnagyobb zavarban volt: három évi szolgálat után, minden anyagi segédeszköz nélkül, tehetetlenül állt a nagyvilágban, idegen földön, teljesen idegen emberek között. Még ha akart volna, sem távozhat el Pétervárról: egy krajczárja sem volt s hozzá még 300 rubel adóssága, a melyet nem tudott megfizetni.

Ilona nagyhercegnő ugyan minden módon lehetővé akarta tenni, hogy Zichy Pétervárról eltávozhassék: ki akarta fizetni adósságait s azonkívül nagyobb összeg pénzt adni a rajzmesternek, hogy utra keljen és máshol keresse boldogulását. De az udvaroncok rosszakarata — Zichynek nagy szerencséjére — meggyőztette a nagyhercegnő jóakarátú szándokát. — A nagyhercegi pénztárt kezelő udvari marsal sokalta a pénzt, ellenezte Zichy segítségét, s így a fiatal művész eltávozván az udvartól, kénytelen-kelletlen Oroszországban, Pétervárott maradt.

Tanítványa, Mihajlovna Katalin nagyhercegnő, utóbb a mecklenburg-strelitzi nagyhercegnek lett a felesége, magával vivén német rezidenciájába albumát, a melybe kedvelt mestere rajzolt és Zichy összes rajzait és festményeit. Maig is ott vannak azok a mecklenburg-strelitzi hercegek udvarában.

A nélkülözés szomorú ideje következett el a fiatal Zichy Mihályra. Minden anyagi segédeszköz nélkül magára maradt az idegenben, a hol volt ugyan már sok ismerőse, de talán egyetlen olyan barátja sem, a kitől erőteljes támogatást várhatott volna. A mellett a nagyhercegi udvartól váratlanul eltűnván, egyelőre azt sem tudták, hol keressék őt jóakarói. Keserves idő volt ez. A nélkülözés csakhamar nyomorra fokozódott s maga Zichy beszéli el mély meghatottsággal, hogy egyizben három napig egy falatot sem evett. Mert régi ismerősei, nagyúri barátai ugyan meg-megemlékeztek róla, hoztak neki egy s más csekélyke megrendelést, de olyan gyéren, hogy a művész belőle meg nem élhetett. Volt azonban egy reménysége, a melylyel néhány arisztokrata barátja is biztatta. Az ellentét, a »nagy« és a »kis« udvar között; Ilona nagyhercegnő, a pétervári udvari élet szépséges és szellemes középpontjának és a czárnénak vetélkedése. Akkoriban sokan alapították erre a versenyésre számításaikat. Mert a ki kegyvesztett volt a »kis« udvarnál, szivesebb elbánást remélhetett a »nagy«

udvarnál. Zichy Mihály Ilona nagyhercegnőnek volt az áldozata, a »kis« udvar száműzöttje; természetes tehát, hogy ezt előnyeül rótták fel a czárné udvarában s hogy jóakaró pártfogók segítségével ennek az előnynek gyakorlati következése is lehetett.

Mindez azonban csak kilátás volt, remény, a mely valóra válhatott minden pillanatban, de esetleg pusztá remény is maradhatott beláthatatlan időközön keresztül. Pedig az élet, nem, a megélhetés legsúlyosabb gondja sötétben jelentkezett a Zichy Mihály szegényes lakásának küszöbén. És ekkor, az életküzdés e nagy perczeiben megmutatkozott a Zichy Mihály egész lelki nagysága. A nemes család sarja, az udvari élet elkényeztetett fia, a nagy művész, a ki mögött fiatalsága mellett is nagy sikerek voltak a ki tisztában volt tehetsége erejével, hivatottságával, nem röstelte a munkát, a legszegényesebb mesterember munkát sem, csak hogy kenyerét tisztességgel megkeresse. Zichy Mihály beállott egy fotográfus műhelyébe. A fotográfiák átfestése, retouchirozása volt a munkája. Igaz, hogy akkoriban még jelentékenyebb feladat volt ez. A fényképészet kezdetleges korát élte, a fényérzékeny lemezek a tárgyaknak és alakoknak halvány, elmosódott mása rajzolódott le, s a retoucheur valósággal művészi munkát végzett: halvány konturok alapján kellett teljes arczképet festeni. Egy Weninger nevű fotográfus volt az, a ki neki munkát és kenyeret adott. Weninger végezte a fényképfelvételt, Zichy meg átfestette. És kapott ezért havi 90 rubel fizetést. A Zichy átfestette képek egyre népszerűbbeké váltak. A megrendelők igyekeztek megismerni Zichyt, úgy hogy végül a fényképfelvételek átfestéséhez majdnem minden megrendelő modellt ült a művésznak. Zichy ekkor odaköltözött Weninger mellé, a kinek műhelyéből a látogatók egyenesen átmentek hozzá. Sőt később — beszéli a művész — megessett az is, hogy az előkelőségek úgy mentek Weningerhez fotográfiát megrendelni, hogy csinálja meg fotografálás nélkül. Ekkor kezdődött Zichy dolgának jobbrafordulása. Retoucheur-munkája közben megismerkedett sok udvari emberrel, kiválóbb államférfiakkal és katonákkal, a kik nála jártukban nemcsak megkedvelték őt, de megismerték egyéb dolgait, nagyobb kompozícióit, humoros festményeit, rajzait és sorra bámulói lettek a fiatal művésznak. Lassankint szaporodtak az eredeti festményekre való megrendelések. Egy »*Ecce homo*«-n s néhány apróbb kompozíción kívül nagyobbára portráit-t rendelnek meg nála 25—30—50 rubel tiszteletdíjért. Zichy naplójában »Anno 1849 octobre« jelzéssel kezdődik az a rész, a mikor pontosan könyvet vezet jövedelmeiről, s nemcsak a képek címét és megrendelőjét írja be, hanem a honoráriumát is. Itt-ott akad a tiszteletdíjak között 100 rubeles, a melyek egyikét a trónörökösné, a későbbi II. Sándor czár neje fizette neki, sőt egy 300 rubeles is, a melyet az *Ecce homo*ért kapott Reissig tábornoktól. Ilyformán 1850 októberéig 1700 rubelt keresett meg roppant terhes, lelket ölő munkával, a melynek közepette kevés ideje maradt a nagyobb szabású alkotásokra.

De közeledett a nélkülözés és lélekölő munka vége: 1850-ben már a trónörökös, sőt maga I. Miklós czár felesége, a czárné is felkeresi őt megrendeléssel; a Galiczin, Trubeczkoj, Danilov, Woronzov-Daskov, Lubomirszki hercegek, Suvalov gróf és más előkelőségek egyre bizalmasabb barátságot kötnek az előkelő származású, előkelő

szellemű és nagyműveltségű fiatal művészzel, a kit az orosz művészek is egyre nagyobb lelkesedéssel ismernek el az első egyikének a maguk sorában. 1852-ben már megrendelést kap a katonai telepek igazgatóságától két nagyszabású festményre: az egyik »Krisztus a keresztfán«, a másik »A feltámadás«. Az előbbiért 500, az utóbbiért 800 rubelt fizetett neki a katonai pénztár.

Igy keres Zichy Mihály naplójegyzetei szerint 1850-től 1852 októberig 2130 rubelt, 1852-től 1853 októberig 4095 rubelt. Nem történt meg többé vele, a mi fotografus-segédsege idején, hogy egy hölgy életnagyságú és miniature arczképeért, a melyet akvarellben festett meg, 2000 szivart kap tiszteletdíjul mister Thurnleytől, egy Pétervárott élő angoltól. Súlyos munkát végzett, de jobban élhetett valamivel.

A nyomorúság, a kenyérmunka rabságából teljesen megváltotta őt egy ötletes rajz mely fordulatot idézett elő pétervári életében. A rajz, melyet Zichy ötletszerűen, arisztokrata barátai számára vetett papírra, két részből állott; az első rész czime volt: *A generális éjjel*, a második részé: *A generális nappal*. Pompás karrikatura volt az a feszes, peczkes, parádés vén katonáról, a ki éjjelre leszedi parókáját, kiveszi hamis fogsorát, aztán lecsavarja srófra járó kezét, lábát stb. A második kép a generálist már nappal ábrázolja: feszes, daliás, katonás merevségű alak, a tagok jól össze vannak srófolva, az egyenruha alaposan feszesre kitömve. Ezt az ötletes szatírárt megmutatták I. Miklós csárnak is, a kinek rendkívül megtetszett a kép elméssége és pompás, karakterisztikus rajza. Olyannyira, hogy ismerni akarta a megalkotóját is. A csár kívánsága parancs volt, és éppen Zichy nagyúri barátainak kedvére való; hisz régóta törték már magukat rajta, hogy Zichy helyzetén segítsenek s őt az udvarhoz bejuttassák. Így történt, hogy Zichy Mihály egy napon hivatalos meghívást kapott az orosz csár udvarába, mely akkor éppen a gacsina kastélyban volt. Zichy maga is érezte, hogy új fordulat készül életében, s meglehetősen izgatottan indult eleget tenni a legmagasabb meghívásnak, mely életét nyugalmas új irányba terelni volt hivatva. A nevezetesfogadtatás — magának a művésznek elbeszélése szerint, — a melyet Pintér Ákos jegyzett fel, így folyt le:

Ebben az időben éppen valami daganat keletkezett a balarczán Zichynek s még az orvost is konzultálnia kellett, szabad-e kimennie, vagy sem? Jól bepólyázva, bekötött képpel indult hát a minden oroszok uralkodójához s itt egyelőre bevezették a nagy fogadóterembe. A csár jött nagy, fényes kísérettel, azzal a pompával, a mi megszokott volt I. Miklós idejében s egyenesen Zichy felé tartott, hozzálépett s néhány szót szólt francziául, hogy mennyire örül a látásán. A csárné is meghajtotta fejét (éppen miséről jöttek) s a többi előkelőség is, mind szíves udvariassággal környékezte.

»Egyszerre csak rám néz — mondja Zichy — az ő kedves hunczut mosolyával, a mi kissé gúnyos volt, de mindig ott játszadozott ajkai körül s így szól:«

— Láttam már egy rajzát, Zichy. Az öreg generálist.

Zichy mélyen elpirult.

— Nono, nagyon szép, — mondta a csár ismét és megfenyegette ujjával a mestert. Ugy-e, idáig (fejétől a hasáig mutatott) engem gondolt, de már lefelé a miniszter urat! (És rámutatott az öreg generálisra, a ki ott állt reszketeg lábain.)

Most azután közölte vele a csár óhaját, hogy amíg Gacsínán tartózkodik, még három napig, rajzoljon a mit akar.

— Da haben Sie Ihre Welt — mondta és rámutatott a fényes udvarra maga körül.

A csár felhívása formaszerinti megrendelés volt, olyan, melytől Zichynek nemcsak jobbléte, de egész jövőendő boldogulása is függött. Nagy dologról volt szó, de Zichy azért mégis szorongott. Óriási feladat előtt állott. Ez alatt a három nap alatt tájékozódnia kellett a teljesen idegen világban, a melynek alakjait, viszonyait, az egyesek kapcsolatait, jellemét, szokásait nem ismerte. Alig-alighogy megnézhetett jól egy fejet, egy alakot. De az ő csodás memoriájával mégis legyőzte ezt a nehézséget s néhány jegyzetet csinált magának futtában. Megfigyelte, ami körülötte történt, hogy ebből állítsa össze magának a krónikát. A három nap mikor elmúlt, jöttek sorra az udvari dámák meg az urak:

»Qui est ce que vous avez fait?» kérdezgették.

Maga a csárné is bekérte magához a festők, rajzolók munkáit. Popov bácsi a maga együgyű vázlatait bemutatta, Zichy azonban a kérdezősködésre azt felelte:

»Még semmit se csináltam.«

Amire a kissé türelmetlen csárné kimondotta a szentenciát:

— Nous avons eu du malheur avec nos artistes! — Nagyon nem volt megelégedve.

Zichy azonban otthon megcsinálta azt, a mit látott, az ő genialis készségével; a mozgalmas képekbe humort öntött, sőt némi kis árnyalatát a karrikirozásnak. Mikor aztán elkészült teljesen, diszes albumba foglalva, ezzel a címmel látta el: »*Chronique de trois jour a Gatschina*,« és az egészet bemutatta I. Miklósnak. A csár felségesen mulatott ezeken a »gacsínai krónikák«-on. Egészen új volt neki a modor, az eszme, az egész felfogás, a mint Zichy feladatát megoldotta. Pedig mekkora nehézség volt ez, ezer ismert alakot felismerhetően megrajzolni, akkor, a mikor még a fotografia alig volt elterjedve Oroszországban, és hogy a képhez valaki üljön, arra nem volt kapható senki.

A csár most már valósággal beleszeretett a mesterbe; ha az udvarnál volt, hogy új kartonhoz szerezzen tárgyat, minden pillanatban hozzámment és beszélgetett, kérdezgette: »Ön magyar?« Ámbár egyre összetévesztette még egy másik idegen festővel, Kossákkal. Ez nagyon érdekes és kedves jelenet volt.

Egyszer ismét hozzátelepedett Miklós s mereven ránézett. Kedves szokása volt az, hogy magnetikus szemeinek töréles tekintetével szembenézzen néhány perczig azzal, a kit zavarba akar ezzel hozni. Zichy állta vitézül s hidegen fogadta a próbát. A csár hát csalódott, látta, hogy Zichynek helyén van a szíve. Ugy látszott, egyedül akart vele maradni. Körülötte álltak azonban hercegek, generálisok, főurak. Átnézett hát a termen, parancsoló, szigorú tekintetével, s mint parancsszóra, oly egyszerre kivonult a kíséret mind. Egyedül maradt Zichyvel és körülbelül a következő (Zichyre nézve döntő jelentőségű) beszélgetés folyt le közöttük:

— Láttam már öntől végre komoly munkát is.

— Mit felség, vajjon?

— Valami történeti festményt!...

És megnevezett egy nagyobb méretű vásznat, a melyet Zichy ugyan ismert, de a melyet nem ő csinált.

— Csalódik, felség, az nem az én munkám. Kossáké, hazámfiáé.

A felség elgondolkozott megint, de földerült az arcza:

— Lehet, hogy itt tévedek, de a fiamnál láttam öntől valamit.

Csakúgyan a trónörökösnek, a leendő II. Sándornak már eladott ebben az időben Zichy kisebb-nagyobb kompozíciókat, például a »Le nid« címűt, meg portrait-eket.

I. Miklósnak ebből a tévedéséből lett meg az a nagy megrendelés, amely a török háborúból az *olte-* zolja kilencz lapon közkeletű litografiai minden kaszárnyá-
ható, jó példaadá-
krónika nagy sike-

Tanulmány.

nyiczai ütközetet ábrá-
s a mely azóta annyira
másolatokban, hogy
ban kifüggesztve lát-
sul. Az első gacsina
rének az volt a követ-

kezése, hogy Zichynek ezentúl állandóan, évről évre meg kellett ábrázolnia a gacsina-i udvari élet eseményeit. 1853. október hava óta, a mikor először került az udvarhoz, s az első három hónapban huszonegy nagyobb rajzot és festményt készített a czár és a czárné számára, kis könyvtárra megy a gacsina-i és egyéb krónikák száma: Zichy művészi munkálkodásának egyik legérdekesebb és legjellemzőbb része, ötven év gazdag művészi terméke.

Szóval volt már tekintélye, sokat is keresett az udvarnál, annyi munkát kapott, hogy már nem évszámra, hanem hónaponként vezette említett pontos fel-

vételi könyvét; kegyben állott a czárnál, de végleges, állandó, biztos pozíciót elérni nem tudott. 1853-tól 1855. végeig élt így a czár kegyének éltető sugaraiból, bár egyszer ezt a kegyet s nem sok híján eljátszotta.

A krími háború idejében történt. Zichy Mihály, bár már dolgozott a czárnak, még mindig a Weninger festőműhelyében fotográfiák retusálásával tartotta fenn magát. A művésznek, a ki mindenkor erős megfigyelő és nagy emberismerő volt, feltűnt, hogy az orosz hölgyek mindig két arczképet rendeltek meg nála: egy nagyot és egy egészen kicsinyt. Zichy kutatni kezdte a dolgot és rájött a különös jelenség okára. A nagy kép a távol délen harczoló férj számára készült, a kicsiny pedig az itthon maradt és közelben levő házibarátnak számára. Zichy mulatott is, fel is háborodott ezen

a tapasztalaton és impresszióját rajzban örököltette meg. A messze krimi félsziget tábori kórházában ágyhoz szögezve fekszik a megsebesült férj és boldog mosolylyal nézi a kedves meglepetést, a melyet felesége küldött neki: a nagy arczképet, melyet szegényesen világít meg a kórházi szobában pislogó gyertya fénye. És ugyanez a fény a férj megsebesült fején levő kötés árnyékát is odaveti a falra: szertelen nagy árnyékok, a mely két félreismerhetetlen szarvba csúcsosodik ki. Erős szatirájában, humorában is tele volt erkölcsi tartalommal ez a kép, de a pétervári előkelő társaságoknak mulatság szempontjából ötlött fel. Nagyokat nevetett rajta az egész társaság, sőt Miklós és Mihály nagyherczegek, a csár két ifjabbik fia, elvitték a képet apjuknak, I. Miklós czárnak is.

I. Miklós hosszan elnézte a rajzot és rendkívül komolyan megdicsérte. Egyre mondogatta: »Szép, nagyon szép«, a mig egyszer csak észreveszi, hogy a két fia alig tud megállani a visszafojtott nevetéstől. Nem tudta mire vélni a dolgot s kissé hevesen kérdezte meg: Mit nevettek?

— Az árnyék! ... válaszolt a két nagyherczeg, alig tudva beszélni a hahotázástól.

Miklós czár még egyszer szemügyre vette a képet s most már megismerte az értelmét is. A két szarvon különben is indulatos lelke mód felett fölgerjedt.

— Nem tűröm, — kiáltott fel — hogy katonáimból gúnyt űzenek!

És nagy haragjában irónt fogva, nagy vonásokkal telefirkálta a képet. Így akarta visszaküldeni Zichynek.

A nagyherczegek megrémültek. A czár haragja veszedelmes. Zichy nagy árt fizet-het ezért az ötletéért, vagy legalább is kockára tette jövőjét. Feltették a művészt s minden áron azon voltak, hogy a czárt megengeszteljék. Magyarázták a képet, hogy csak kedélyes tréfa, pillanatnyi szándéktalan ötlet. Zichy semmi különösre sem gondolt ezzel. Így védték és mentegették őt, mig végre a czár a hosszas gondolkodás után így szólt:

— Valóban, ez csak tréfa lehet!

És újból fogva az irónt, azt irta rá az összefirkált képre:

»Ayez de l'esprit, mais ne soyez pas vilain.« (Legyen elmés, de ne legyen gonosz!)

Mikor Zichy Mihály a dologról értesült és a rajzot a czár jelmondatával együtt visszakapta, mélyen meg volt hatva. És attól fogva lelkiismeretesen szem előtt tartotta I. Miklós czár tanácsát: összes humoros képein elmés volt, de sohasem gonosz. Beirta naplójába is hogy soha el ne feledje: »Sa Majesté l'Empereur: »Surprise menagée au mari en campagne«. (Renvoyé avec une aperçu de Sa Majesté, écrite de sa propre maine.)«

1855 márczius 2-án (ó-naptár szerint február 18-ikán) meghalt a hatalmas czár, befejezetlenül hagyván fiára, II. Sándorra a krimi háborút és az egész keleti kérdést. Zichy Mihályra kedvező volt II. Sándor trónrajutása. Az új czár régóta jóakarói közé tartozott s még mint trónörökös sok képet rendelt nála, igazi Maecenásként viselkedett vele szemben. Zichynek tehát volt oka reménykednie, hogy II. Sándor alatt sikerül végleges, nyugodt anyagi existenciáját biztosító állást kapnia. A biztos, nyugodt életre

ekkor már szüksége volt: két év óta családot alapított s élettársa: szépséges, egyszerű orosz leány már két gyermeknek is adott életet. Háztartásukban együtt lakott velük az anyós is, energikus, akaratos orosz asszony, a ki leányára korlátlan befolyással volt, minden cselekedetét irányította. Zichy mélyen szerette gyermekeinek anyját és ezen a szereteten nem változtatott semmit az a sok keserűség, a mely az anyóssal való együttélésből támadt. Neje jóságos lélek volt, Zichynek szerető gondozója és gyermekeinek istápoló, rendkívüli, szinte túlzottan gondos anyja.

Szóval Zichynek elég számos családja volt, a melynek eltartása aránylag kedvező jövedelme mellett is nagy gondot okozott neki. Az udvari megrendeléseken kívül előkelő barátai minden áron be akarták őt juttatni az udvari alkalmazott gondnérküli fényes életébe. Zichy ekkor már egész sor új fajta krónikát festett: Egy nyolcz képből állót Katalin nagyhercegnő számára a krími háboruból, a czár és a czárné számára koronázási krónikát stb. A sok udvari megbízás közepette is azonban a dolog nehezen ment. Nem tudtak formát találni az alkalmazására. A tervezgetés és kísérletezés közben érte Zichyt egy olyan megbízás, a mely páratlan alkalmat adott művészi invencziójának kimutatására s udvari festővé való kinevezését nagy lökéssel vitte előbbre.

1858-ban, a nagy udvari vadászatok alkalmával, a meghívott nagyhercegek és arisztokraták valami ritka, újszerű emlékekkel akartak kedveskedni a czárnak. Album-félét terveztek, a melyben az összes résztvevők arczképe benne legyen, belefoglalva az illetőnek kedvencz vadászmilieujébe. A Zichy Mihálylyal való megbeszélés után megállapodtak végre a megoldásban. Zichy lerajzolta az összes főurakat s azután komponált hozzájuk, mindegyiket külön-külön műlapon ábrázolva, pompás tájképi keretet és vadászati szcenériát.

Igy keletkezett II. Sándor czár híres vadászalbuma, mely Zichy Mihály naplójában illetően följegyzéssel szerepel:

L'album de Chasse de sa Majesté L'Empereur.

1. L'initiale Chasse.	15. Steptrof aux gilinottes.
2. 3. Agarioff et Löhn à l'ours.	16. Bariatinsky à la Waldschnepf.
4. Baranof aux élans.	17. Betamourt au perdrix grises.
5. Galitzin aux loups.	18. Cte Fersen aux canards.
6. Gersdorf aux lynx.	19. Pce Paskewitch au chevreuils.
7. Merder au renard.	20. Zinowieff coq de bois au ch. d. a.
8. Lambert au lièvre.	21. Le Cauchemar du cte Fersen.
9. Gd Duc Nicolas aux loups.	22. Cte Alexandre Adlerberg total.
10. Gd Duc Michel au lièvre.	23. Pce Souworoff coq de brayère.
11. Tolstoi au chain.	24. Pce Bariatinsky aux sangliers.
12. Liewen au coq de bois.	25. S. A. M. le Pce Alexandre de Hesse (canards).
13. Wasiltchikof au coq de brayère.	26. Pce Simeon Worontzoff.
14. Lambert aux perdrix blanches.	

Ez az album óriási feltűnést keltett, nemcsak, mert gazdag, hatalmas munka volt és ötletnek kitűnő, hanem annyi izléssel, változatossággal, színesen, életteli-jesen volt

megcsinálva, hogy az ajándék után II. Sándor csár azonnal egy csomó vadászképet rendelt meg. Az első négy megrendelt kép a mester naplójegyzeteiben így van felírva: 1. Chasse à Lshtchera, manqué d'ours, tué par un chasseur. 2. Chasse à Lshtchera, les 3 ours. 3. Chasse à Lisino. 4. Chasse à Mariino.

Ezért a négy képért 800 rubelt kapott a mester s ez volt megalapítója tulajdonképeni végleges alkalmazásának. De amellet valóságos divatot teremtett, az udvari méltóságok, sőt a nagyközönség is rendelt nála vadászképeket, sőt Beggrow, Zichy jó-akaró műkereskedője is szerepel ilyen vadász-album rendeléssel a mester naplójegyzeteiben.

Nagy sikereit, a melyeket műveivel és egyéniségének megragadó voltával elért, 1858 végén betetőzte Théophile Gautier, a híres francia romantikus író és műbíráló oroszországi utazása. Gautiert a csári udvar kezdésére hívták meg Pétervárra s európai hírének megfelelő nagy tisztességgel is fogadták. A híres műbíráló először a Beggrov-féle műkereskedésben pillantott meg Zichy-képet, a melyet azonnal remekműnek minősített. Neve hangzása után először olasznak vélte Zichyt, a ki valóságos dithyrambikus lelkesedést keltett benne. Érdeklődött iránta, kereste műveit s a mint azokat megismerte, ámulatból ámulatba esve Zichy Mihályt a legnagyobb, a legsokoldalubb, a legkiszámíthatatlanabb, tüneményes lángelmék közé sorolta. Mikor aztán személyesen is megismerkedett vele, megtudta, hogy magyar s a beszélgetés során Zichy nagytanultságú, eredeti, ötletes egyéniségébe bepillantást nyert, megírta híres cikkét s kiadta a pétervári hivatalos lap, a »*Journal de Saint-Petersbourg*« hasábjain és párisi lapjában, a »*L'Artiste*«-ben. Ez a tanulmány, a mely Zichy Mihály e korbéli alkotásainak, a nagy irányképeknek, történelmi festményeknek, udvari rajzoknak és alkotásoknak részletes ismertetésével együtt Zichy életmódjának, egyéniségének is nagyszerű rajzát adja s őt az akkori európai művészet legnagyobbja mellé, sőt fölé állítja, egyszerre világhírűvé tette Zichy Mihályt. Európában ámulva olvastak egy új festői lángelméről, a ki eddig elrejtve élt Pétervárott, az orosz udvar árnyékában; Pétervárott pedig, a hol eddig is nagyrabecsülték és szerették, pozíciója egyszerre roppantul megmagasodott. Gautier fölfedezése minden eddigi elismerés mellett fölfedezés volt az orosz társadalom számára is, a mely most valósággal egyszerre elárasztotta Zichyt megrendeléssel, szeretetének és becsülésének szinte áradózó jeleivel.

Woronzov herczeg volt az első, a ki őt felkereste. Ünnepies látogatáson felszólította Zichyt, hogy jöjjön el hozzá, az ő palotájába, lakják vele és családjával, mint rokon, családtag, mindennemű kötelezettség nélkül. Meglesz a teljes gondozása, ellátása, legfeljebb a fehérneműjéről gondoskodják maga, ezt a szabadságot meghagyják neki. Egyébként velük volna mindenben és mindig s azonkívül kapna 2000 rubel évi fizetést. A miért a herczeg semmit sem kíván, sem munkát, sem festményt, csak azt az előnyt, hogy minden új képe megvásárlásának elsőégi joga az övé legyen.

Zichyt nagy zavarba hozta a fényes, kecsegtető ajánlat. Családostul csak nem mehet a herczeg udvarába, elhagyni viszont családját nem akarta. Azután itt volt egy másik, bizonytalanabb, de dicsőség dolgában még többet ígérő ajánlat. Theophile

Gautier, a híres kritikus és most már jótevő barát tette ezt, a legszebb kilátásokkal híván őt Párisba. Még jobban megnehezítette Zichy helyzetét az udvarhoz való viszonya.

Jóakaróinak egyik legjobbika, Agariov tábornok, II. Sándor czár kedves embere volt az, a ki évek óta a legkitartóbban dolgozott azon, hogy Zichy Mihályt biztos állásba juttassa. Ezt a derék katonát, a kinek annyit köszönhet, maga a művész így jellemzi: »Pompás kedélyű, humoros hajlandóságú, ötletes ember volt, a ki gyakran volt segítő-társam, a mikor arról volt szó, hogy az udvari krónikás képeknek mennél csipősebb, találóbb czimet adjunk. Némelyik czim ilyenformán kettőnk közös műve volt. Nekem ebből nagy előnyöm támadt. Ha valaki megbántódott a találó szatira miatt, hát maga is, és az udvarnál mindenki Agariovra hárította a dolgot. Agariov meg nyugodtan hallgatta a szemrehányást. Nem félt senkitől s valóban soha egy haja szála sem görbült meg, mert a czár rendkívül szerette.«

Agariov tábornok tehát régen kieszelte, hogy Zichy Mihályt valamelyes hivatalos czimmal kell elhelyezni, hogy az udvarnál véglegesen, biztosan, minden változástól menten megmaradhasson. Az volt a terve, hogy behozza művész-barátját az »Orosz katonai egyenruha-intézetbe«. Ott rajzoló művészekre is szükség lehetett s valóban volt is néhány alkalmazva: egy mint főigazgató, a többi mint alárendelt festő és rajzoló. Ezeknek volt a dolguk, hogy az orosz hadsereg külső ismertetését magukban foglaló és kiadásra kerülő könyveket festményekkel, rajzokkal illusztrálják. Ide akarta behozni Agariov Zichyt s érdekében kitúrta helyéből Pezaczkyt, egy kiváló orosz művészt. Zichy valamiképpen megtudta a dolgot s büszke magyar érzése fellázadt a barátságból elkövetett méltatlanság ellen. Azonnal levelet írt Agariov tábornoknak és közölte vele, hogy nem fogadja el a neki tett ajánlatot. Kinos helyzet támadt, Zichy kinevezése Agariov sietős buzgalma révén már megfordult a czár előtt is és jóvá volt hagyva. Olyannyira, hogy egy vadászat alkalmával a czár így szólította meg Zichyt:

— Ahá! Ön Agariovval fog dolgozni!

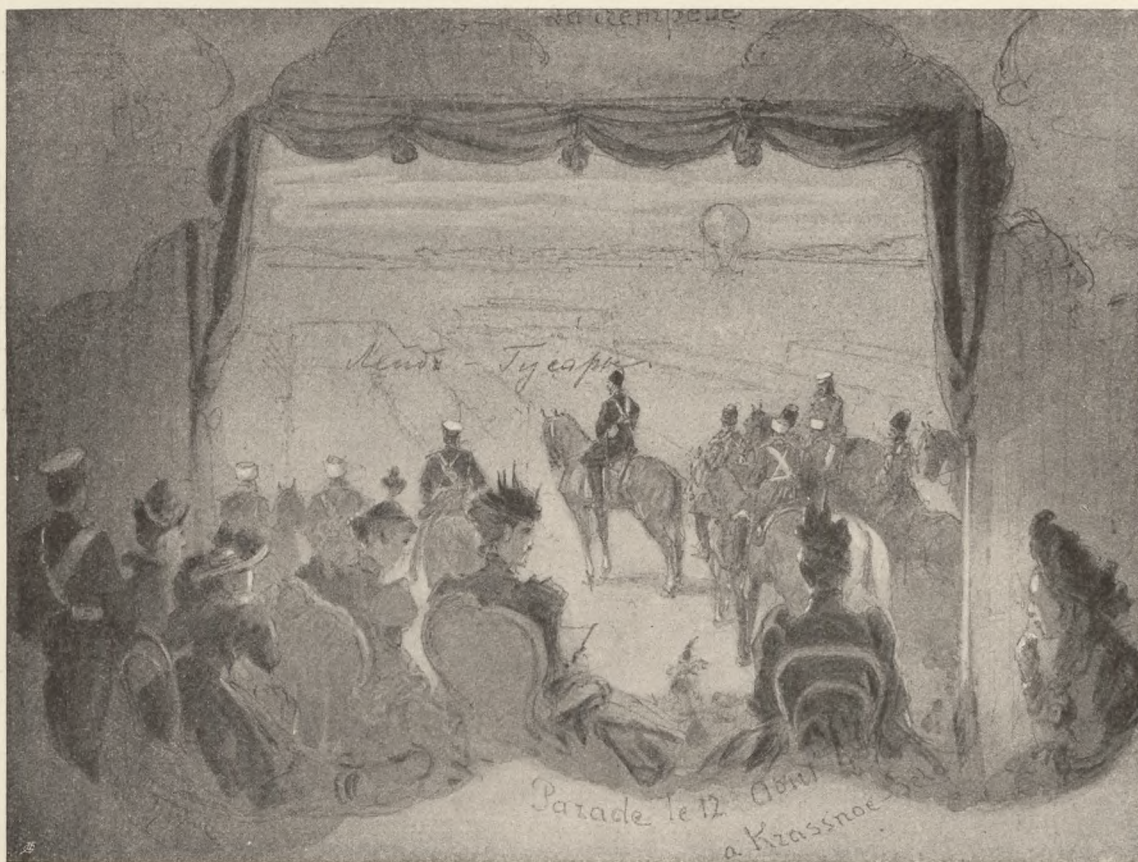
Zichy mélyen hallgatott, de a vadászat után azonnal elment Agariovhoz és önérzete egész indulatával felelősségre vonta, miért nem közölte a czárral, hogy ő más kenyérének árán nem fogadhat el állást; ezt sem önérzete, sem kollegiális felfogása nem engedi meg. Egyúttal megmagyarázta Agariovnak, hogy mindez a bujkáló próbálkozás egész lényével ellenkezik, a buta formákhoz való alkalmazkodás céltalan; szerződtessek őt egyenesen az udvarhoz, a mit könnyen megtehetnek, hisz amúgy is állandóan az udvarnak dolgozik, részt vesz minden ünnepén, multságán, szórakozásán, még a bizalmasabb jellegű eseményekben is. És részletesen kifejtette, miképpen képzei ő az ő szerződtesését.

Agariov tábornok minderről nyíltan jelentést tett II. Sándor czárnak, a ki ez időben értesült Woronzov herceg és Théophile Gautier ajánlatáról is. Így esett, hogy egy napon megjelent Zichy Mihály lakásán báró Adlerberg udvari miniszter s közölte vele, hogy a czár meghívja őt állandóan az udvarhoz. Zichy Mihály elfogadta a meghívást és rövid idő múlva 1859 elején II. Sándor czár kinevezett udvari festője volt 6000 rubel évi fizetéssel.

Elérte hát célját és nem sokkal I. Miklós csár halála után, hat évi krónikás szolgálat után hivatalosan is tagja lett az orosz udvartartásnak s kilencz évi megszakítással az maradt mind mostanáig, szolgálván négy czárt: I. Miklóst, II. Sándort, III. Sándort és II. Miklóst.

Kitüntető meghívása az udvarhoz nagy örömet keltett a pétervári művészek között, a kik csodálták Zichy geniálitását, szerették egyéniségét és hálások voltak iránta, a miért szervezte őket és összeköttetésbe hozta az arisztokráciával. Ott is az

Katonai díszszemle. Vázlat II. Miklós csár sajátkezű megjegyzésével. — (A czári krónikákból.)

volt ugyanis a divat, hogy az előkelőségek meghívták a művészeket, de csak azért, hogy a lakomákon képet rajzoltassanak velük a vendégség fejében — ingyen. Ez ellen felszólalt Zichy Mihály, egybegyűjtötte művésztársait és 1857 novemberében megalapította az úgynevezett »pénteki társaságot«. A pénteki társaság tagjai minden pénteken összegyűlekeztek előbb felváltva egymás lakásán, később állandó klub-helyiségükben s ott közös művészi czélokra díjtalanul festettek, rajzoltak képeket, a melyeket azután Beggrow, a műkereskedő, vagy ők maguk értékesítettek. Zichy Mihály naplójában az első »pénteki« kép így van jelezve: I. »Vendredi«. Utána sorjában harminczkét pénteki kép, majd ismét öt. A jelzés mellett az is ki van írva, kinél volt az összejövetel: »chez

moi», »chez Lwoff«, »chez Mussard« stb. Ilyen derék szereplés után nem csoda, hogy kivált Gautier bírálatának hatása alatt is a művészek 1858-ban testületileg felkeresték Mária nagyhercegnőt, az orosz művészeti akadémia akkori elnökét és kérték, nevezné ki Zichyt az akadémia tagjává. A mi még az évben meg is történt.

A nagy művészi és külső sikerek, a pétervári szellemi és származásos arisztokrácia ünneplő hecsülése, a cár kitüntető kegye azonban nem maradtak káros hatás nélkül. Zichyt irigyelni kezdték, majd ferde szemmel néztek rá. De az irigységet valószínűsítő gyűlöletté fokozta Zichy krónikás munkássága, a melyben szatirikus éleslátása, ötletessége az összes udvaroncok gyengéit, hibáit megörökítette. Csakhamar sereggel volt már ellensége, de bántása azért nem eshetett, mert II. Sándor cárnak éppen a Zichy pikáns, ötletes modora tetszett. Lassankint azonban mégis megmozdultak a művész ellenségei. Egy napon báró Lieven, a szertartásmester, állítólag az egész udvar nevében, ildomosan, de határozottan felkérte Zichyt, hogy többé ne csináljon ilyen képeket.

Zichy nagyon zokon vette ezt a felszólítást, mert érezte az állása ellen megindult cselszövést. Ámbár belátta, hogy a felszólalásban van egy szemernyi igazság. A cár ugyanis a külföldi udvaroknál való látogatásain megmutogatta a krónikákat s ott a kísérő urakat, a kik szintén szerepeltek a krónikákban, alaposan kinevették. Ebből támadt főrészt az elkeseredés Zichy ellen.

A művész tehát hosszabb ideig nem rajzolt krónikát a cárnak. II. Sándornak egy napon feltűnt Zichy hosszas szünetelése, és így szólt:

— Est-il ici, Zichy? — és mikor, körülnézve, megpillantotta őt, e szavakkal fordult hozzá:

— Qu'est-ce que vous nous avez apporté de nouveau?

— Rien, Majesté! — válaszolt Zichy.

A dolog felötlött és a cár Suvorov udvari miniszter útján megkérdezte Zichyt, miért nem dolgozik. A művész elmondotta báró Lieven esetét, a mire az udvari miniszter megdorgálta báró Lievent, a ki sietett maga biztatni Zichyt, hogy csak fessen és rajzoljon, senkinek sincs kifogása ellene.

Mikor II. Sándornak fülébe jutott a história, azt üzenté Zichynek:

— Én vagyok az ön műveinek cenzora, senki más!

Az ellenségek azonban nem pihentek és végre évek aknamunkájával sikerült a cár jóindulatát tőle elfordítaniok. Azután pedig, alighogy a cár elhidegülése nyilvánvalóvá lett, olyan helyzetbe hozták Zichyt, hogy távozni legyen kénytelen.

1873-ban történt. Zichy már tizenöt éve szolgálta az udvart és fizetése még mindig csak 6.000 rubel volt. Családja ekkor már megszorodott: egy fia és három leánya volt, úgy hogy ismét gond fenyegette őt. Hogy ezt elkerülje, hivatkozva másfél-évtizedes szolgálatára, kérte növelnék meg fizetését 2.000 rubellel, vagy pedig fizesse lakását a csári udvar.

Adlerberg, az akkori udvari miniszter, a ki szintén ellensége volt Zichynek, durván elutasította Zichy kérését, a mely olyan szerénytelen, hogy nem is terjesztheti a cár elé.

— Úgy! — mondotta erre Zichy. — Akkor hát tessék előterjeszteni a lemondásomat!

Ettől megijedtek az udvaroncok; tartottak tőle, hogy a czár megtudja a dolgot. Hogy tehát elébe vágjanak, besugták II. Sándornak, hogy Zichy Mihály elszerződött a walesi herceghez. A czárt mód felett felháborította Zichy hazudott elszerződése. Tudomása volt ugyan róla, hogy a walesi herceg pétervári látogatása alkalmával őt meghívta egy vadászatra és a czár bele is egyezett egy ilyen angolországi látogatásba, de állandóan nem akarta Zichyt átengedni az angol trónörökösnek. Hogy a művész mégis el akarta őt hagyni — a czár elhitte az udvaroncok besugását — ez annyira bántotta, hogy Zichy lemondását elfogadta.

Így távozott el Zichy Mihály 1873-ban két évtizeden át való munkássága színhelyéről, biztos állásából, előkelő pozíciójából a cselszövés és a maga büszkesége miatt. Felbomlott otthona, veszendőnek ment nyugalma. De hátha többet nyert a veszteség által? Hátha művészi jövődjének jelentőségteljes kibontakozása éppen ebből a világból indult ki? Hálha szabadulás volt az életgond új rab-sága? Mert igaz ugyan, hogy alkotott abban az időben sok nagyszabású gondolatot kifejező kompozíciót, a melyeket Theophile Gautier ismertet említett tanulmányában. Itt alkotta a többi közt »Luther a Wartburgon« és »Messiás« című hatalmas képeit s ez utóbbit a debreczeni református kollégiumnak ajándékozta. Itt alkotta a »Werthert«, a »Sirrablókát«, a »Zsidó mártirokat«, itt a többi közt egész sor állatfestményt és rajzot, amelyek Gautier szerint a francia állatfestők legjobb alkotásaival vetekednek. De az igazi Zichy ezekben még csak szárnyait bontogatja. Egyéniségének szabadsága és sajátosságai a maguk teljességében csak egy szabadabb milieuban nyilatkozhattak meg. Távozása Pétervárról mintha a gondviselés újjmutatása volna!

Ádám az Ürben.
Madách Az Ember Tragédiájához.

EURÓPA VÁNDORA.

Búcsú Pétervártól. — Orosz jellemzés Zichyről. — Utja Párisba. — Találkozása Kaulbachchal. — Az első csalódás. — A walesi herceg meghívója. — A skótországi vadászatok. — Emléklap a walesi hercegnek. — Meghívása Indiába. — A skótországi vadászképek. — Párisban. — Hugó Viktor és Dumas barátsága. — A francia művészek gyűlése. — Doré és Zichy. — Viszonya Munkácsyval. — Miss Mary, a tanítvány. — Az első megrendelés Magyarországból. — Nagy alkotások. — A Fauszt-illusztrációk. — »A pusztítás géniuszának diadala« és a »Szirén-cziklus«. — Oroszországi kapcsolatok. — A párisi magyar egyesület. — A szegedi árvizkárosultakért. — Búcsú Páristól.

Ütött tehát a szabadulás órája. Mert valóban szabadulás volt a Zichy távozása Pétervárról, az orosz czárok udvarából. Igaz ugyan, hogy a művész sehol annyi szeretetre, olyan pártolásra nem talált, mint Oroszországban; de viszont a czári udvar eseményei, az orosz arisztokráciával és hivatalnoki előkelőségekkel való társadalmi kapcsolata nemcsak munkálkodásában volt akadály, hanem érdekes, eredeti gondolatvilágának teljes, korlátlan kifejezését, szóval művészi egyéniségének kifejtését is megakadályozta. Zichy Mihály, mint életének eddigi folyásából is láttuk, erőslelkű ember volt. Álkiméletet nem ismert s valóságos vagy vélt igazát soha el nem hallgatta a legmagasabban állókkal szemben sem. De viszont finom lelkülete, nobilis érzése ellene voltak, hogy meggyőződését mindenáron, talán tüntetően hirdesse. Hisz joggal kérdésnek vették volna, ha független lelkének az emberek és az emberiség gyengéiről, bűneiről, vak szenvedélyeiről való gondolatait képbe öltötte volna akkor, a mikor éppen azoknak a hatalmasoknak, a czároknak kegyét élvezte, a kik nagyratörő világpolitikájukkal, Isten kegyelméből valóságukkal, korlát- és féknélküli hatalmukkal a Zichy magasan járó szociális fölfogásával annyira ellentétben állottak. Zichy Mihály tehát, bár mintegy félezernyi alkotása között nem egyben merész eszmét hirdetett merész művészettel, még sem fejtette ki egyéniségét teljesen úgy, a milyen az a valóságban volt. Udvaronc-irigyeinek cselszövése tehát nemcsak nem sújtotta őt le, de szinte kapóra jött nagy alkotásokra vágyódó lelkének. Maga is szabadulásnak tekintette a válságot, teljes lelki függetlensége visszanyerésének. Tehette annál könnyebben, mert mint a czárnak tizenöt éven át volt udvari festője, távozásával életfogytiglan tartó évi nyugdíj illette meg őt. A legszükségesebb anyagiakban hiányt tehát nem láthatott;

lelki vágya, művészeti álmai is másfelé vonták: szükségszerű volt hát ez a válság s nem csak véletlen műve. Megmutatkozik ez Zichynek egy cselekedetében is. Naplója szerint 1873-ban kiállította egy képét: »Egy királyi kegy« címűt Brüsszelben. Nyilvánvaló tehát, hogy Zichy maga is kereste már a kapcsolatot a Nyugattal, hogy igyekezett előkészíteni esetleges távozását.

Zichy Mihály felosztatta pétervári háztartását: pompás antik fegyvereit, etnografiai dolgait, műtárgyainak nagy részét, a mi mind lakását és műtermét diszította, áruba bocsátotta, s csak a legkedvesebb, legértékesebb néhány darabot tartotta meg. Alig végzett anyagi ügyeinek lebonyolításával, elhagyta Pétervárt, a hol negyedszázadon át annyi boldogság, siker és elismerés jutott osztályrészéül, a hol fiatal lelke férfiasá, tehetsége világgraszolóvá, művészete idegen befolyástól menten nagygyá, eredetivé, egészen különleges világot kifejezővé vált.

Maga a pétervári művészvilág és az irodalom a legnagyobb veszteséggel bűcsúztatta el Zichy Mihályt, tiszteletére impozáns búcsúünnepet rendezvén. Pétervár akkor egyetlen nagy illusztrált folyóirata a többi közt ezt írta róla:

»Elutazása éles fordulatot képez életében és művészi tevékenységében. Elhagyott bennünket tehetségének legnagyobb erőteljében, s a műveiben mutatkozó gondolat és érzelmek delelő korszakában. Sok külföldi művész látogatott már meg bennünket, sokan évtizedeket töltöttek el közöttünk, de soha velünk össze nem olvadtak, soha nem tudták magukat megszerettetni. Zichy más ember volt. Senki oly hévvel nem védelmezte pályatársait, mint ő. Minden kérdés, mely akár egyes művész, akár általában a művészet érdekében fölmerült, élénken ragadta meg lyrikus természetét s rokonszenves közremunkálásra sarkalta őt. A mi művészeink tudnak róla, s illetékesebb ítélőbirák e tekintetben akárkinél. Szerették Zichyt és tisztelték őt s a tiszteletére rendezett búcsúünnepélyen oly testvéries volt az érzelmek, oly nagy a tisztelet, a minőben nálunk még egy külföldi sem részesült. Nálunk készített nagyobb műveinek utolsója a »Cleopatra éje«, melyet Gautier Theophile siremléke javára festett.

»Nem tudjuk, vajjon e sorok tudomására jutnak-e valaha, de kívánjuk, hogy legjobb ohajtásaink, melyeket utána küldünk, azért, hogy közel harmincz évig élt és küzdött velünk együtt a művészet érdekeiért, — bár csak némi elégtételül is szolgáljanak neki. Európai hírnevéhez mi nem adhatunk hozzá semmit, nem is szorult reá, de Zichyben az embert nálunknál ki sem ítélheti meg helyesebben. Állása elég alkalmat nyújtott volna neki, hogy saját céljai felé törekedvén, másoknak ártson, esetleg őket utjokról leszorítsa, befolyását, erejét velök éreztette. Ily árnyfoltot Zichy életében hiába keresünk. S e tudat volt az, mely Zichynek elvitázhatlan jogot adott arra, hogy büszke lehessen, s ez szülte azt az őszinte rokonszenvet, melyet pályatársai önkényt hoztak elébe s mely el fogja kísérni új, bizonytalan útjában is mindenütt. Kevés ember akad, ki oly kiváltságos állásban, mint ő, mindig oly nemeslelkűen cselekedett volna, mint ő«.

Útja Párisba vitte. Ott, a művészetek középpontjában, az új eszmék, a szellemi forradalmak városában, volt az ő helye, az ő tere, az ő közönsége. Ott voltak az irodalom, a művészet és a politika régi nagyjai mellett az új irányok forradalmárai, a művelt elmék, a szabad eszmék hirdetői, az emberi jogok apostolai. Ez a világ kellett neki nagy szellemi harcaival, vívódásaival, válságaival, a melyekből alkotó termékenység születik.

És vont a Párisba első, igazi nagy diadalának emléke: a Theophile Gautiervel való barátsága és a lelkesen méltató kritikájára való gondolat. Hisz emlékezünk Gautier tanulmányára, a melyben Zichy Mihályt 1861-ben fölfedezte Európa számára, megdöbbentő lángésznek nevezvén őt, a ki az összes, Európaszerte szereplő nagy festőművészek kiválóságait magában egyesíti a nélkül, hogy bármelyikhez is hasonlítana, bármelyiktől is tanult volna, vagy bármelyiket is utánozná. Ez a bíráló, a mely Zichy nagyságának hírét szétvitte egész Európába s első sorban Franciaországban alapította meg nagy nevét, a legkedvezőbb bevezető volt. És élt még azonkívül Zichy emlékeztében Gautier meghívása, a melylyel Párisba csalogatta őt, fényes jövőt ígérve neki. Itt volt tehát az alkalom. És Zichy nem habozott. Családját, nejét és négy gyermekét haza hozta Magyarországra, s itt rokonainak gondozására bízta, elhelyezvén őket a zalai kastélyban. Ő maga bátyjával, Zichy Antallal elutazott Párisba. Mielőtt azonban pályájának erre a nevezetes állomására ért, betelt egy régi óhajta: találkozott azzal a nagy német művészszel, a kinek alkotásait nagyra becsülte, a kihez gyakran hasonlították, a kivel együtt emlegették: találkozott *Kaulbachchal*.

Münchenben történt, a mely várost Párisba utaztukban útba ejtettek. Épp akkoriban állították ott közszemlére Kaulbach óriási festményét: »A reformációt«, a mely tartalmával Zichy gondolatvilágát és irányát közről érintette. Zichy mindenáron látni akarta ezt a képet, s így útjukat itt félbeszakították. A szállodában, a hová betértek, összeakadtak gróf Zichy Ödönnel, a kinek Antal bemutatta öccsét, Mihályt. A gróf örült, hogy megismerheti híres névrokonát, a kivel különben is egyazon ősi családfáról szakadtak, s a legbizalmasabb hangon üdvözölte:

— Ah, szervusz Vetter, szervusz! Hát mit csináltok itt? Nagyon örülök, hogy találkoztunk.

S mikor meghallotta, hogy »A reformációt« nézik meg, kijelentette, hogy hozzájuk csatlakozik. Másnap volt a kiállítás megnyitása, melyre együtt mentek el hárman. És itt érte Zichy Mihályt európai vándorútjában, művésztársaival való érintkezésében az első csalódás: Kaulbachchal való találkozása kellemetlen hatással volt reá s illúzióit lerontotta.

Ő maga így mondja el a találkozás történetét: Kaulbachhoz, a »Herr Direktorhoz« alig lehetett bejutni. A szolgák nem bocsátották be, mondván, hogy senkit sem fogad. A szolgákkal való alkudozáson kívül neki még a grófot is folyton csitítania kellett, a ki dühöngött azon, hogy egy közönséges piktor így nagyuraskodik. Végre eljutottak Kaulbach műtermének ajtajáig. Itt ő rábeszélte a bátyját és a grófot, hogy várjanak a folyosón, a míg értük jön s ezzel nagyot kopogott az ajtón.

Semmi válasz. Ujra kopog, ismét csend. Harmadszor még erősebben kopogtatott s erre bentről egy vékony, kedvetlen, fanyar hang szólt ki:

— Na!...

Zichy benyitotta az ajtót. Senki sem látszott, csak egy kis staffelei volt felállítva az óriás atelierben, alól két láb nyúlt ki, felül egy kis bársony kalap. Aztán egy pillanatra egy vöröses, kis sovány fej, de ez megint eltűnt a vászon mögött. Közelébb lépett hát Zichy s néhány szóval elmondta, hogy ő útban levő művész (reisender Maler) és nem akarta az alkalmat elmulasztani, hogy egész szerényen, tiszteletét ne tegye az igazgató úrnál és nagy mesternél, mert még ma elutazik.

Kaulbach még a füle bojtját se mozgatta s nem is köszönt vissza, meg se nézte a jövevényt, rajzolgatott tovább a vásznán.

— Sehn Sie sich also um!

Ennyit mondott a fogai között és már többé tudomást se vett a vendégről, a ki pedig ugyancsak szerette volna, ha barátságosabb; mert még a folyosón ácsorgott a két Zichy, a kik szintén be akartak jutni. Sebtiben végig nézett egy csomó vásznát, többi között a »Hunnenschlacht« óriási vásznát is.

Minthogy Kaulbach egy szót se szólt hozzá, kénytelen volt megint ő kezdeni a beszélgetést, mondván, hogy ezer bocsánat, de még ketten várakoznak a folyosón és *ezek között van gróf Zichy is!*

Kaulbach felugrott, mint a kit nyakon öntöttek.

— Hát miért nem mondta ezt hamarabb, szerencsétlen. Azonnal elébe megyek és bevezetem.

— De már azt nem engedem, Mester; ne zavartassa magát, majd én behozom őket.

Kaulbach hétrét görnyedve fogadta illusztris vendégét s az jött már messziről lármázva. Az ő hangos, megszokott modorában köszöntötte a festőt:

— Nagyon örülök. Láttam is már a »Reformációt« s mondhatom, sikerült dolog. Hanem egyet mégis meg kell vallanom, mester: hiányzik róla gróf Széchenyi István, a mi nagy reformátorunk. Az volt a nagy reformátor, látja, kérdezze csak ezt az én »Vetter«-emet.

És ilyenformán lármásan, csunyán lekritizálta a »Reformációt«, a miért Széchenyi hiányzik róla. És egyre Zichy Mihályra mutatván, hivatkozott az ő kedves »Vetter«-jére.

Kaulbach kezét dörzsölgetve hallgatta a nagy zenebonát s egyre jobban sértette a fülét a »Vetter« szó. Végre már nem állhatta meg s megkérdezte:

— De gróf úr, ön egyre »Vetter«-t mond. Hisz ez az úr festő!

— Na jó! Persze hogy művész. Cousin-em, az orosz czár udvari festője.

Ez volt ám a meglepetés!

Kaulbach mélyen elpirult s zavarát rejteni akarván, izgatottan, végtelen meleg barátsággal szorongatta a Zichy Mihály kezét, s azontúl a vendégekkel nem is törődött, bár Ödön gróf még mindig harsányan emlegette Széchenyit.

— Hát csakugyan elutazik még ma? ugyan maradjon még, ha csak egy-két napra is.

Zichy Mihály most már kérte magát, de nem engedett. Nem látogatta meg másnap Kaulbachot, ámbár ott maradt még Münchenben egy napig.

Münchenből, a hol művésztársairól való illúzióiból először ábrándította őt ki a Kaulbachchal való találkozás, Párisba vitte útja, de egyelőre még nem a végből, hogy ott végleg megtelepedjék. Kezében volt *Edvárd* walesi hercegnek, a jelenlegi angol királynak meghívó levele, a melylyel őt meghívta Angolországba.

Zichy Mihályt, az orosz czár udvari festőjét minden európai udvarban ismerték már a hetvenes években. Maga I. Miklós czár is, de legkivált II. Sándor czár, a nagyhercegek, voltak művészetének és dicsőségének legnagyobb hírvivői. Festményeit, rajzait, a melyekben a czári udvar és az orosz előkelő világ életének eseményeit ábrázolta meg találó ötletességgel és igazi művészkézzel, a czári család tagjai eldicsérték és megmutatták nemcsak a Pétervárott megforduló fejedelmi személyeknek, de el is küldtek nem egyet idegenbe, Berlinbe, Bécsbe, Londonba, Kopenhágába, ajándéknak és emlékezésül. E révén Zichy Mihály nevét és művészetét ismerték nemcsak a nagy császári és királyi udvarokban, de alig volt egy is a német fejedelmek között, a ki ne tudott volna az éles eszű és éles ónú magyar festőről, a kit a czárok dicsérete még nagyobbá tett szemükben.

Edvárd walesi herceg is ismerte Zichy Mihályt pétervári látogatása idejéből. Ismerte és megkedvelte nemcsak a művészt, de az embert is. Gyakran hívta őt csábító ajánlattal Angliába, a mit udvaronc-ellenségei — mint tudjuk — fel is használtak ellene a czárnál.

Most, hogy szabad volt, párisi letelepedése előtt eleget tett a walesi herceg újabb és sürgető meghívásának: elutazott Angolországba. A walesi herceg, vadászat évadja lévén, Skócziában volt, ott fogadta Zichy Mihályt is, a kit hosszabb időn át vendégül és barátképpen magánál tartott a vadászatokon. Zichy itt is, mint a czárok mellett, vadászképeket rajzolt a skótországi szarvas- és medvevadászatokról, a melyeket képein kívül írásban is megörökített.

Egy ilyen vadászati kirándulás alkalmával történt, hogy Edvárd herceg ismét hízog ajánlatot tett Zichynek az Angolországban való letelepedésre. Kocsin ültek s a hűvös időben gyorsan hajtottak. A herceg fázott, nem volt elég melegen felöltözve s könnyelműségének, melyre a jól felöltözött művész többször figyelmeztette a herceget, az lett a következése, hogy nemsokára rá tifuszba esett. Itt a legnagyobb fázás közepette a herceg mindenképpen rá akarta venni Zichyt, hogy menjen Londonba s keresse fel az angol művészeket, barátkozzék meg velük. Mivel pedig Zichy nem tudta hamarosan az angol művészek neveit, elkérte Zichy jegyzőkönyvét, kitépett belőle egy lapot és a döcögő kocsin sorban felírta rá a londoni nagy művészek nevét. A látogatáshoz valójában sohasem jutott Zichy. A lapot azonban eltette, s később lefotografálván a walesi herceg kezeirását, a szélére megrajzolta azt a kedves jelenetet, a mikor a herceg a kocsin ülve Zichynek figyelmébe ajánlja az angol művészeket és fel is jegyzi nevüket. Ezt a rajzot aztán névjegy alakban Ellis tábornok közvetítésével megküldte az összes angol művészeknek, a kik rendkívül hálával fogadták

a megemlékezést. Legjobban örült maga a walesi herceg, a ki az eredeti rajzot kapta meg és még ma is kegyelettel őrzi.

A vadászatok idején vetődött fel Angolországban az a terv, hogy a herceg az »Indiai császárság« ünnepies proklamálására Indiába utazik. A herceg azonnal felszólította Zichyt, hogy fényes feltételekkel kísérje őt el Indiába; csak azt kívánja tőle, hogy az útról és az ünnepségekről vázlatokat készítsen. Indiából visszatértük után pedig bármit fest, megveszi vagy ő, vagy az angol állam. Majd hozzá tette:

— Ön persze csak akkor teheti meg, ha nincs már összeköttetésben Oroszországgal. Hogy miért, mindjárt megmondom. De előbb feleljen erre a kérdésemre van-e összeköttetése Oroszországgal?

— Semmi! — válaszolta Zichy. — Tizenhárom éven át szolgáltam az orosz udvart, ezért a szolgálatomért nyugdíjat kapok. De ott hagytam az orosz udvart s ezzel minden kapocs megszakadt.

— Azért kérdeztem ezt, — szólta rá a herceg, — mert az indiai császárság proklamálása demonstráció lesz Oroszország ellen, a mi önt kellemetlen helyzetbe hozhatná az orosz udvar előtt. De ha már megszakadt minden kapocs, akkor el kell jönnie velünk. Fényes ünnepek lesznek ott: csupa pompás tárgy az ön ecsetje számára. Zichy Mihálynak ez az ajánlat új jövőt nyitott. Mert igaz ugyan, hogy lelki vágya volt az orosz udvari állás lenyűgöző anyagi előnyeitől szabadulni, de szabadságvágya súlyos anyagi gondokkal terhelte meg őt. A walesi herceg ajánlata az anyagiakkal való törődéstől megszabadítja őt, a nélkül, hogy megakadályozná őt lelki függetlenségének elérésében. Mert ezt az egyet, a melyért a czárnak udvarát is odahagyta, Zichy semmi áron sem akarta feláldozni. A walesi herceg szabad fölfogású egyénisége, egyáltalán az egész angol világ szabadelvű iránya nem korlátozta volna őt a maga egyéni és merész világnézetének, eszméinek kifejtésében. Zichy vívódott magával s aztán meggondolási időt kért. Mikor végre megadta válaszát Edvárd hercegnek, az mind a felsorolt kedvező körülmények ellenére is elutasító volt. Zichy maga így okolta meg elutasítását a hercegnek:

Elmehetne egész nyugodtan, mert az orosz udvarral szemben kötelezettségei nincsenek. Azonban máris rebesgették, hogy Zichy, még ha megadná is a czár, a mit kért, nem jönne vissza, mert már a walesi herceg mellé szegődött. Ha elmenne, ezek a pletykák megerősödést nyernének és hálátlansággal vádoltatnék. Másrészt, útközben eszébe juthatna a legelső embernek, hogy ez az ember, a ki orosz nyugdíjat húz, tán orosz kém. Persze ezért azonnal az arcába kellene vágnia és meg volna a verekedés, a viszály s bármily alaptalan volna a vád, mégis rajta ragadna. Inkább lemond az egésztől.

A walesi herceg belátta Zichy lelki okait, a melyek őt az ajánlat elutasítására készítették s nem erőszakolta a dolgot. De Zichynek mindvégig jóakarója, barátja s egyik leglelkesebb tisztelője maradt, a kinél a művésznak egész sor kiváló és érdekes alkotása van. Nagyobbára vadászképek ezek, nemcsak saját vadászatairól, hanem néhány régebbi oroszországi vadásatról is, a melyeken a walesi herceg részt vett. Ezeket mind Abergeldieben, a herceg skótszági vadászkastélyában készítette. Zichy napló-

jegyzeteiben ezek a művek kissé elszórtan vannak följegyezve. Egyik csoportjukról ez a följegyzés szól:

»Pour S. A. R. le Prince de Galles: 1. Marche sur pony's, Chasses en Ecoses. 2. Le chien retenu. (Abergeldie). 3. Pürschen. 4. Coup double. 5. Fin de la chasse, le cerf sur pony's. 6. Curée. 7. Joute la compagnie sur pony's. 8. Le Déjeuner. 9. Cerf sur pony, retour de la chasse. 10. Curée en expérience des dames. 11. Lex dause de l'épée.«

A felsorolást ez a megjegyzés kíséri: Az említett 11 skótországi képet a walesi herceg vásárolta meg 600 £. = 4.500. A walesi hercegnél van azonkívül a művésznak még egy festménye: »Kis amorettek csoportja«, a melyet a walesi herceg nejének adott ajándékba. A vadászképek sorát a naplójegyzetekben jóval hátrább a művész így folytatja: »12. La liste des artistes, Chasse en Ecosse. 13. Le déjeuner dans les montagnes. 14. Le signal. 15. Coup quadruple«. Majd ismét néhány oldallal hátrább: »16. L'alarme, sepia«.

Hosszúra terjedne, ha folytatni akarnók azoknak a munkáknak sorát, a melyeket a walesi herceg számára készített. Hisz még jóval távozása után is rendkívül sokat dolgozott megrendelésre nemcsak a walesi herceg számára, de oroszországi barátai számára is, a kik őt Párisban is felkeresték megrendeléseikkel. Így vált lehetővé, hogy Zichy Mihály Párisban váratlanul kedvezőtlen körülmények között is megélhetett Mert Párisban érte őt életének második nagy csalódása.

Reményekkel telve, eszmékben és ambícióban gazdag lélekkel ment Zichy Mihály 1874. elején Párisba. Az ott élő számos magyarság nagy lelkesedéssel fogadta világhírű honfitársát, s ő maga is boldog volt, hogy ismét magyar otthont lelt, anyanyelvén beszélhetett a párisi magyar egyesületben. De első sorban tájékozódnia kellett Párisban és munkához látnia, hogy létét biztosíthassa. Zichy Mihály lakást bérelt, berendezte műtermét s azután a magyarokkal, köztük Munkácsy Mihálylyal is már találkozott, — fölkereste barátjának és leglelkesebb hívének, Theophile Gautiernek családját. A hírneves író fia és leánya melegséggel fogadta és Zichy az ő barátságuk révén csakhamar összeköttetésbe jutott a francia irodalom összes nagy embereivel, közülök Gautierékn kívül különösen az ifjabbik Dumasval, Hugó Viktorral, Armand Silvestrerrel jutott baráti érintkezésbe. Az irodalmi körök méltányolták Zichy tartalmas egyéniségét, szívesen látták maguk között, bárha Gautier már nem élt. De élt helyette Zichyről írott tanulmányának emlékezete s ez volt legjobb útlevele a francia irodalmi világban.

Annál rosszabb volt azonban helyzete a francia művészekkel szemben. Ezeknek hiúságát módfelett sértette az a dithirambikus bírálat, a melylyel Gautier Zichyt meléjük, sőt föléjük helyezte. Rendkívül hűvösen fogadták őt, tartózkodással huzódoztak tőle. Zichy eleinte megütődött a dolgon: csakhamar azonban rájött a hűvösség nyitjára s azontúl nem sokat törődött vele. Az írók, poéták és az előkelő világ becsülése kárpótlást szerzett neki a művészek hidegségeért. És még valami: a párisi művészek között akadt egy, a ki benső barátságra lépett vele; az, a kinek talán legtöbb oka lett volna a Zichy versenytől tartania: Doré Gusztáv, a nagy illusztrátor. Ő megértette Zichyt és meg is kedvelte, a minthogy Zichy is hamar rokonlélekre talált

benne. Sok volt bennök a közös vonás: mind a kettő festőembernél kivételes módon művelt, tanult és bölcselő szellem volt. Mind a kettő az illusztráció művészetét kedvelte leginkább, nemcsak belső hajlandóságból, de technikai készségénél fogva is. Mind a kettő a legnagyobb célokat tűzte maga elé: a világirodalom remekeit, legnagyobbyszerű műveit képábrázolással kíséni. Dorée rajzokat készít a bibliához, Zichy Shakespearehoz nyúl ecsetjével; Doré Milton Elveszett paradicsomát illusztrálja, Zichy a Göthe Faustjához rajzol nagy képsorozatot. Hatásuk volt egymásra kétségtelenül. Nem mintha egyik a másiknak valamelyes tulajdonságát elsajátította vagy másolta volna. Hatottak egymásra azzal, hogy egyik a másikat különleges törekvéseiben megerősítette a maga példaadásával.

Volt még egy ember, a kit Párisban közel hozott hozzá nem művészete, hanem a nagysága. *Munkácsy* Mihály is Párisban élt s csak természetes, hogy összekerült Zichy Mihálylyal. Rokonok voltak ők ketten nemcsak a keresztnévüknél, de helyzetüknél fogva is. Mindketten egyazon hazának voltak idegenbe szakadt és idegenben maradásra kényszerített fiai. Mindkettő nagy a maga művészetében, bár egymástól merőben eltérő. Munkácsy a színek mestere, Zichy a rajzé és az eszmei kompozícióé. Munkácsy a nép egyszerű fia, Zichy ősi nemes család sarjadéka. Amaz pusztán festő, a kinek a magasabb műveltség idiomája idegen, ez nagytanultságú, bölcselő gondolkodású egyéniség. Munkácsy a külsőségeket kedvelő, s e tekintetben, kivált feleségének befolyása alatt szinte bántóan nagy házat vivő, Zichy ötletes világfi, a ki mégis elvonul a nagy társasági zajtól és a külsőségeket lehetőleg elkerüli. Ellentétnek bőven elegendő a két nagy magyar festői génusz között. És mégis jóbarátságban voltak egymással. Zichy Párisba utaztában egyenesen Düsseldorfba ment, hogy Munkácsyval megismerkedjék. Munkácsy is éppen akkor készült Párisba: a közös eredet, a közös nagy hírnév és a közös cél jóbarátokká tette őket. Párisba érve gyakran találkoztak, előbb a magyar egyesületben, majd egymás házában. Milyen különbség volt a két otthon között. A Zichy fantáziával berendezett művészlak, melyben a mester éjjel-nappal együtt dolgozott Miss Mary Etlingerrel, bűbajos szépségű tanítványával. Nyugalmas és művészi termékenységgel teljes élet volt ez, a mely rendkívül erősen hatott a Munkácsy impulsív kedélyére. Mert ezt a bensőséget és nyugalmasságot teljesen nélkülözte ő a maga otthonában. A nagy fényűzés, a folytonos nagyméretű vendéglátás, a felesége által erőszakolt

Husvét reggel.
Göthe »Faust«-jához.

reklámélet minden hátránya csak a Zichy Mihály házában tűnt fel neki igazán. Meg is irigyelte barátját ezért az otthonáért s mikor egy este Zichyt Miss Maryval együtt lámpa mellett dolgozni látta, kijelentette, hogy ezentul ő is fog este dolgozni, sőt ugyanolyan lámpa mellett, a milyen a Zichy Mihályé. El is ment és ugyanabban az üzletben, a hol Zichy vásárolta, meg is vette a lámpát. Mikor azonban első ízben meg akarta kezdeni az esti munkát, felesége elleneszegült és így beszélte le Munkácsyt róla:

— Ilyen nagy mester csak nem fog éjjel is tanulni, dolgozni.

Igy mondja el ezt Zichy Mihály, a ki szomoruan figyelte meg Munkácsy kedvezőtlen életmódját és több ízben bizalmasan szemrehányást is tett neki. Munkácsy mindig hallgatott Zichy böles tanácsára, de alig hogy Zichy eltávozott, minden maradt a régiben, Munkácsyné ismét teljes hatalommal uralkodott a férjén. Mikor Munkácsy zavarból zavarba került, minduntalan elhivatta Zichyt és tanácsot kért tőle. Egy ilyen alkalommal Zichy szokott egyenességével kiméletlenül szemébe mondta az igazságot Munkácsynak, korholta élete módjáért, a mi vesztébe fogja őt vinni. Munkácsynénak nem tetszett ez a dolog s ettől fogva gyérült közöttük az érintkezés: az asszony elválasztotta őket, úgy hogy bensőnek indult barátságuk valójában sohasem mélyedt el. Amire Zichy Mihály még egyéb okot is tud. Bántotta őt tudniillik Párisban Munkácsy magatartása Paczka Ferencz-czel, a fiatal magyar festővel szemben, a ki Zichynek tanítványa volt. Paczkának akkor egy képe nagy sikert aratott és 15,000 frankon kelt el. Munkácsyt — beszéli Zichy Mihály — úgy látszik boszantotta ez a siker, mert leszólta Paczkát és műveit, azt mondván róla:

— Téged Zichy vezet, magad semmitsem tudsz, ő tanít ki, azért vannak sikereid!

Paczkát bántotta ez, de nem kevésbbé Zichyt, a ki Munkácsyra a szegedi árvizkárosultak javára rendezett ünnepélylyel szemben tanúsított ridegségeért is megneheztelt. De azért Zichy szerette Munkácsyt továbbra is és később még Pétervárról is elküldte neki újabb műveinek fényképeit; Munkácsy pedig levélben azt az ajánlatot tette neki, hogy küldjék meg ezután egymásnak kölcsönösen új műveik fényképeit. Egyebekben idegenek maradtak egymástól lélekben, és érintkezésükből semmi művészeti kölcsönhatás nem támadt.

De ha Zichynek nem volt szerencséje a barátaival és az ismerőseivel, annál boldogabb volt otthonában. A művészetén kívül, a melynek ott nyugodtan élhetett,

Séta a város kapuja előtt.
Göthe »Faust«-jához.

derüssé tette otthonát Etlinger Mary, egy csodaszép fiatal leány, a ki Zichynek nagytehetségű tanítványa volt. 1869-ben ismerte meg Zichy ezt a leányt, a ki akkor tizenkét éves, és Etlingernek, a czár udvari orvosának leánya volt. Zichy Mihály jó barátságban élt vele, bejáratos volt a házához. A baráti látogatások során Zichy megkedvelte a szép gyermeket, a kiben nagy rajzoló tehetséget fedezett föl. A kis leány is rajongással csüggött Zichy Mihályon, a kitől rajzolni tanult s mikor Zichy 1874-ban Párisba ment, a fiatal, akkor már 16 éves leány utána utazott, hogy nála folytassa tanulmányait. Tette ezt atyja, az udvari orvos beleegyezésével, a ki engedélyét írásban közölte Zichyvel. Zichy magához fogadta a ritka tehetségű, csodásan szép megjelenésű fiatal hölgyet, nevelte és tanította a rajzolás és festés művészetére, hogy milyen eredménnyel, leginkább az e könyv élén bemutatott arczkép bizonyítja, a melyet Miss Mary,

a hálál-s tanítvány rajzolt, eszményképéről, a mesteréről.

Séta a város kapuja előtt.
Göthe »Faust«-jához.

Zichy Mihály és Miss Mary Etlinger együtt éltek, együtt dolgoztak és keresték meg a háztartás fentartására szükséges pénzt. A hölgy, mint leánya, elkísérte őt mindenüvé, együtt utazott vele, végig Európán, eljött Magyarországra is, a zalai kastélyba, és visszament vele Oroszországba is. A nyolczvanas évek közepén azonban Maryn valami regényes hajlandóság hatalmasodott el. Nem akart többé pénzért dolgozni, képeit, minden munkáját elajándékozta. Zichy végre is megszokallta a dolgot, s mikor egyéb

okok is támadtak, megvált kedves tanítványától. A fiatal hölgy később Eriztov georgiai herceghez ment nőül, tőle azonban csakhamar elvált; jelenleg Párisban él és Kossak álnéven nagy sikereket arat művészetével.

Ezzel az érdekes leányegyéniiséggel együtt élte le Zichy párisi éveit. A tanítvány bálványozta mesterét s bár utóbb már alig akarta elfogadni Zichy tanításait, rajongással csüggött rajta, már nem mint mesterén, hanem mint művészen és emberen. A Zichy varázslatos egyéniiségének rendkívüli hatása mutatkozott meg rajta is, mint mindazokon, a kik Zichyt közelről megismerhették. A párisi otthon boldogságában rendkívül termékenynyé vált a Zichy ecsetje. Nagyszabású olajfestmények, akvarellek, hatalmas illusztrációk és száz meg száz értékes rajz ennek a korszaknak az eredménye. És a művészeti belső kényszeren kívül, a mely Zichyt erre a termékeny munkásságra vitte, az anyagi szükség is ösztökélte őt. Itt kapta az első megrendelést hazájából: *Trefort* Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízását az »Erzsébet

királyné Deák Ferencz ravatalánál» című festmény elkészítésére. Zichy kétszer festette meg ezt a képet, míg végre elfogadták, a 15.000 forint tiszteletdíjat kifizették s a festményt a Nemzeti Múzeumban helyezték el. Párisban termett az »Autodafé« című hatalmas olajfestmény is, a mely középkori zsidók máglyahalálát ábrázolja. Itt alkotta bölcselkedő festményét: »A bor hatását«, itt a »Hulló csillagok« című híres olajfestményét és »Richelieu« című nagy akvarelljét, a melyet a budapesti művészeti egyesület vett meg 7000 frankért. Itt akadt a czárok után legjobb mecénása, báró Günsburg Horác, a ki egyre-másra rendelte meg nála a képeket, fia és leánya arczképét, és megvásárolt tőle minden lehetőt. Ő szerezte meg a művész »Faust-illusztrációit« is, husz értékes tollrajzot, a melyekért Zichy 2500 frankot kapott. Párisban alkotta meg leghatalmasabb festményét: »A pusztítás génuszának diadalát« és a három képből álló »Sziréncziklust«, a mely a művész életében és művészetében új irányt jelez. Dumas fils számára megrajzolta akvarellben a híres író regényét illetve drámáját: a L'affaire Clémenceaut és a »Les Adieux«-t sepiában, itt fejezte be »Cleopatra éjjelét« Theophile Gautier siremléke javára, és itt ugyancsak báró Günsburg számára az »Ábránd a festékes dobozon« című érdekes és elmés alkotását.

No de lehetetlenség volna a Párisban töltött hat esztendőnek összes termékét felsorolni. Oroszországból a czári udvartól, az arisztokráciától egyre kap megrendelést ünnepi képekre, legyezőkompozíciókra, jubiláris katonai képekre. Felkeresi őt a walesi herceg is, az angol arisztokrácia néhány tagja, közte lord Carington, ki a skótországi, kivált a sandinghami vadászatokról akar képeket. És Zichy győzi mind a munkát, ráér Gautier néhány művének illusztrálására, egyéb könyvkiadók megrendelésének elvégzésére, a sok nagyszabású alkotás mellett mintegy félezer kisebb rajz és festmény megcsinálására. Ezzel a bámulatos termékenységgel tartja fenn magát; szerez annyi pénzt, hogy gond nélkül élhet a szajnamenti világvárosban.

Szinte hihetetlen, hogy emellett ráért még olyan munkálkodásra is, a mely magyar érzésének erősségét fényesen igazolta. Zichy Párisban való letelepedésének első perczétől kezdve lelke lett a »Magyar Egyesület«-nek. Az egyesület eladdig tengődött, mint minden más hasonló egyesület: szerény anyagi eszközökkel s a tagok mérsékelt érdeklődésével tartotta fenn magát. Zichy elsősorban is arra törekedett, hogy minden Párisban élő magyar embert odakapcsoljon az egyesülethez. Oda vont a még Munkácsyt is, a ki pedig az ilyen egyesületi munkásságra alig volt kapható. Majd mikor az egyesület társelnökévé választották, ritka energiával rendezte a kör összes ügyeit s csakhamar a leghatalmasabb és leggazdagabb egyesületek egyikévé tette Párisban. Valósággal vezetője lett a Párisban élő magyar fiatalságnak. Így esett, hogy mikor 1879-ben Szegedet a nagy árvíz katasztrófa érte, Zichy Mihály kezdeményezésére sikerült az egyesületnek jótékony estét rendeznie a párisi nagy Operában. Nevezetes este volt ez, a mely a szegedieknek az első nagy segélyt hozta: 250,000 frankot, melyben ott szerepelt a párisi Magyar egyesület sok ezer forintba menő gyűjtése is. Zichy hihetetlen erővel végezte az ünnep rendezésének roppant munkáját: maga rajzolt emléképet, köszönő diplomát, eljárta az összes híres művészeknél, rábírva őket, hogy díjtalanul

működjenek közre a ritka fényű ünnepen. A Magyar Egyesületbeli munkásságának és egész párisi életének azonban nemsokára ez ünnep után vége szakadt.

Zichy helyzete egyre nehezebbé vált Párisban. Bár sokat keresett, nem jól érezte magát egykori vágyainak városában. Kiváncozott haza Magyarországra is, régi orosz barátai is egyre sürgetőbben hívták és egyre megtisztelőbb művészi feladatokkal halmozták el. Öt-hat orosz kiadó kért tőle munkát: Lermontov Démonjának, Gonsarov regényeinek, Gogol Tarasz Bulbá-jának képekkel való diszítését. Felszólították Rustavelli a »Párduczbőr« című grúz népies eposzának illusztrálására is. Csupa olyan munka volt ez, a melyet, hogy elkészíthessen, Zichynek tanulmányokat kellett tennie Oroszországban, a Kaukázusban.

Zichy Mihály tehát, a kaukázusi út tervével agyában, elutazott Párisból Magyarországra, hogy ott letelepedjék s a munkáihoz való oroszországi tanulmányokat onnan kiinduló utazásokon végezze el. Tizenhárom évi oroszországi és hat évi párisi tartózkodás után először tért vissza hazájába: Magyarországra azzal a szándékkal, hogy ott is maradjon. Mint serdületlen ifjú hagyta oda, mint érett férfi, világhírű művész tért oda vissza.

Párisból bucsuzóban aztán még egy utolsó keserűség érte: Charles Wolff a »Figaróban« erős támadást irt Zichy ellen. Azt fejtette ki, hogy Zichy Mihály tört szívvel és eltemetett reménynyel távozik Párisból, a hol nem tudott érvényesülni s a hol nem akart második lenni Munkácsy Mihály mellett. Pedig hiába, első nem lehetett. Zichynek nagyon fájt ez a kicsinyes támadás, annál inkább, mert tudta, hogy benne a Munkácsy feleségének fulánkja sértette őt. De azért reményekkel és tervekkel tele indult vissza hazájába.

Faust és Wagner.
Göthe »Faust«-jához.

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK HAZA.

(Haza Magyarországra. — Az első látogatás. — Görgey Artur barátsága. — A zalai kastélyban. — Viszonya a Pulszkyakkal. — Ajánlat a Képzőművészeti Társulat igazgatóságára. — Mi lett volna Zichy hivatása. — Zichy elutasítja az ajánlatot. — Kellemetlenségek. — Tiltakozás a legendák ellen. — Rossz művészeti viszonyok. — A zalai alkotások. — Új meghívás Oroszországba. — A »Démon«-illusztrációk. — A »kurucz« üdvözlő irat. — Rudolf trónörökös és Zichy. — II. Sándor cár halála. — Az új cár barátsága. — A Kaukaszban és újra Pétervárott. — III. Sándor cár visszaszerződött. — Kivételes kegyek. — Az »Erotikák«. — A borkii katasztrófa. — Új csári krónikák. — II. Miklós cár. — Kitüntetései. — Guszeva Anna, a második tanítvány. Nyugalmas élet. — Ragaszkodás a magyar hazához. — Magyar költők illusztrálása. — Hetvenöt év tanulságai.)

Az elszakadt nagy művészt várták már Magyarországon. Hirneve s a becsület, a melyet a magyar névnek szerzett a külföldön, talán jobb ajánlólevél volt a számára mint művészete, a melyet valójában, vagy mondjuk teljességében, meg nem értettek. A minek oka főrészt az is lehet, hogy eléggé nem is ismerték. Volt ugyan a hetvenes évek közepén egy kiállítás a Képzőművészeti Társaságban, a melyben Zichy műveinek fényképmásaiból egész kollekczió volt közszemlére téve, de azért csak a múzeumbeli festményeit ismerték, rajzait, a melyeket 1876-ban a Deák-Ferencz-albumhoz készített, négy Petőfi-illusztrációját, a melyek elkészítésére az Athenaeum kérte fel, s ez mind nem adott képet és fogalmat a Zichy nagy művészi termeléséről. Az Athenaeum nagyszabású megbízása, amelylyel Madách »Az ember tragédiájának« illusztrálására szolitotta Zichyt, csak a hires húsz karton elkészülésével később hozta meg nagyszerű eredményét.

Zichy volt már látogatóban Magyarországon; 1875-ben is, a mikor Miss Mary kíséretében tartózkodott Pesten és a zalai kastélyban is. E látogatása alkalmával történt vele az az epizód, a mely lelke gyengédségének és magyarságának gyönyörű bizonyossága. Alig volt pár napja Pesten, elment a színházba a Tündérlak Magyarhonban című népszínmű előadására. S mikor az első magyar nóta megütötte fülét, Zichy Mihály keservesen sirni kezdett ott a színház nézőterén. Épp így keservesen sirt, amikor szülőfaluját és a régi kastélyt először meglátta.

Itt ebben a kastélyban telepedett meg külön lakosztályban, a hol berendezte műtermét is. Itt kezdett dolgozni érett férfilelekkel, ahol első rajzvonásait firkálta a semmit sem sejtő gyermekkorban. Innen jutott érintkezésbe az ország kiváló embereivel, a többi közt a Pulszkyakkal, Gyulai Pállal, Székely Bertalannal, Görgey Arturral, a kit

rendkívül tisztel, nagyrabecsül és szeret s akivel való benső barátságának jele bő levélváltása is.

Harag nem volt lelkében senki iránt sem a régi időből. Azt az állítást, mintha neheztelt volna azért, hogy nem őt hívták meg az Országos Képtár igazgatójává, még most is legélénkebben ő maga czáfolja meg. Igaz ugyan — mondja — hogy őt hivatalosan fel nem szólították, de ha fel is szólították volna, nem fogadhatta volna el, mert akkori-

Zichy Mihály dolgozószobájában.
A »Művészet« főlvétele.

ban, a hetvenes évek elején, a csárok udvari festője volt már. Erre az állásra őt csak néhány jóbarátja jelölte, s az ujságok óhajtották. Mikor az ő állítólagos mellőzése miatt felszólaltak a hírlapok, Zichy maga irt Pulszky Ferencznek, s felvilágosította őt helyzetéről, a mely lehetetlenné teszi, hogy az állást elfogadja.

Érdekes különben, hogy Pulszky épp az ellenkezőjét tette annak, a mivel vádolják: ő volt az, a ki Zichy Mihályt minden áron haza akarta hozni Magyarországra, előkelő állásba. A miről a Zichy leveles ládájában talált következő levél tanuskodik:

Budapest, Múzeum 19/5. 92.

»Kedves barátom! Szives leveledből látom, hogy az itteni viszonyokról nem
 »vagy kellőleg informálva, itt nem színekuráról, nem nyugdíjról van szó, hanem
 »a művészet jövőjéről Magyarországon. Tudod, hogy ez mindig szívemen fektet,
 »annál inkább, minthogy sok talentum mutatkozik nálunk, melynek kellő kikép-
 »zése rendesen elmarad. Jelenleg K. G. szavára hallgat leginkább Trefort, kiből
 »megvan az akarat és szívesen mozdítaná elő a hazai művészetet, de K., kit eléggé
 »ismeresz, száraz bürokrata, s kezében akarja tartani az igazgatást, nemcsak a
 »rajztanodában, de általánosan a művészeti dolgokban. Ugyanazért, midőn Mester-
 »iskolákról, vagy Akadémiáról volt szó, B. meghívása jött napirendre, s ez helyes,
 »ő jó kolorista, a mi nálunk hiányzik, de buzdító, lelkesítő befolyása sohasem
 »lesz az ifjúságra, jól fog festeni, de mindenben K. utmutatását követni, nyerünk
 »mindenesetre meghívása által, de nem azt, a mit én kívánnék, a kormány részé-
 »ről nem várhatok tehát nagyobb lendületet. Ellenben itt van a Képzőművészeti
 »Társulat, ennek van most vagyona, két-három év múlva kitisztázta magát adós-
 »ságaiból, ennek igazgatója lehet befolyással az összes művészeti ügyekre s többet
 »tehet mint a kormányhivatalnokok a művészet felvirágoztatására. Én régóta
 »ismerlek, elismerem kitűnő rajztehetségedet, nem tartalak nagy koloristának, nem
 »szeretem, hogy kompozícióid sokszor festett vezérczikkek, de sajnálnám, ha
 »szervezési nagy talentumod s azon lelkesítő befolyásod, melylyel körözetedre s
 »a fiatal művészekre hatni tudsz, hazánknak elveszne; szeretném, ha itt volnál,
 »nem nyugdíjazáshoz hasonló állásban, hanem kezedbe vevén a Képzőművészeti
 »Társulat igazgatását, mely minden esetre idődnék egy részét elfoglalná, mint a
 »hazai művészet felvirágoztatásának legfőbb tényezőjét. A pályadíjak évenkénti meg-
 »adásánál a fiatal festőknek utmutatást adnál, reád hallgatnának, tanulnának tőled, a
 »kormány adna egy ateliert, melyben tanítványaid láthatnák, miként dolgozol s veze-
 »tésed alatt dolgoznának. Te egyedül vagy képes itt egy magyar művészeti iskolát
 »megteremteni. Ezek voltak indító okaim, amiért hoztam fel tudtod nélkül nevedet,
 »midőn arról volt szó, hogy 3000 frtos igazgatóság 800 frtos utazási átalánnyal
 »állíttassék fel — egy prókátor számára! Igaz, hogy a papok nem szeretnek Téged
 »s ezért fájlaltam mindig compositióid vezérczikkes színét, mert Tőled vártam s
 »várom még mindig a magyar művészeti iskola megállapítását; hiszen van ugyan
 »most angol, francia, német, spanyol iskola, de magyar nincs; művészeink Mün-
 »chenben és Párisban elvesztik eredetiségüket, a nélkül hogy mestereik saját-
 »ságait eltanulnák s így a közepszerűségen alól maradnak. — Ennyit tájékozásul.
 »Őszinte barátod: az öreg Pulszky Ferencz.«

Ezek a sok tekintetben tanulságos sorok, a melyek némelyike valóságos bölcses-
 séggel szól a magyar művészeti élet fejlesztésének feladatairól, jellemzik, milyen kiváló
 hivatást és pozíciót szántak művészeti életünk vezető emberei Zichy Mihálynak Magyar-
 országon. A két művész, akikkel Pulszky Ferencz nincs megelégedve, a nemrég elhunyt
 Keleti Gusztáv, az országos mintarajziskola igazgatója és Benczúr Gyula, a kit tudva-

levően akkoriban hívtak haza Münchenből az első mesteriskola élére. Ezekkel állítja szembe a levél kiváló írója Zichy Mihályt, a kinek élénk szellemétől, ötletes egyéniségétől vár legtöbbet a magyar művészet fejlődésére. Csodálatos, hogy Pulszky nem emlékszik meg levelében Székely Bertalanról, erről a nagyszabású, hatalmas erejű és tudású festőművészünkről, a kinek historikus mély felfogása és a művészet összes titkaiban való páratlan tudása talán a Zichy agitatoriusabb szellemével szövetségben új, nagy irányba terelhetette volna művészetünket. De a mint Székely Bertalan nem érvényesülhetett a maga igazi mivoltában a bürokraták közepette, Zichy is talán attól

Zichy Mihály munkaasztalánál.
A »Művészet« fölvétele.

tartott, hogy fáradozása kárba fog veszni. Nincs ugyan levélbeli dokumentum rá, hogy mit válaszolt Zichy, de Pulszky fent közölt levelének bevezető soraiból kitetszik, hogy nem volt nagy hajlandósága Magyarországon ezt a neki felajánlott állást elfogadni.

A minek többféle oka van, mind együttvéve bőségesen kielégítő magyarázat a Zichy elutasító magatartására.

Első sorban is Zichy Mihály, mi tagadás benne, nem jól érezte magát Magyarországon. A becsülés, a melylyel elhalmozták, nagy volt ugyan, de nem egészen őszinte. Felszínes, látszathoz kiinduló és látszatra alapított volt, mint akkor igen sok más dolog is a magyar közéletben. A mellett valahányszor egy-egy nagyobb szabású alkotásával

elállott, felkavarta a vitát eredetiségével, eszmejárásának új útjaival, modorának mindenektől eltérő voltaival. Aztán olyan sem volt, a ki belé tudott volna elegyedni a közéleti szereplők nagy társaságába: nem tudott felszines barátságba keveredni, lát-szatos jó viszonyt kötni olyan emberekkel, a kiket igazán nagyra az ő éles ítélletével nem tarthatott, a kik alatta maradtak szellemben, látókörben vagy művelt európai fel-fogásban, a kik valósággal nem láttak túl a maguk szűk érdekkörének határain, sőt a kik mindent csakis az érdek szemüvegén keresztül néztek. Hisz a jobbak, a komolyak akkor félrevonultak, ha csak nem volt kitörni vágyó harczos természetük. Zichynek amúgy is elvonult hajlandóságú egyéniségét sértette a szereplés zaja, sértette a vitat-kozás is, a mely minden művét nyomon kísérte. És sértette mindenekfölött az a sok félremagyarázás, a melylyel minden léptét, cselekedetét kísérték. Erre nézve érdekes dokumentum a *Pesti Napló* 1880 október 15-iki számának tárczája, melyben egész sor álhir ellen védelmezi meg ez az ujság a művészt.

Zichyt zalai magányában sokan keresték fel akkoriban. Ellátogatott hozzá Jókai Mór is s Zichynél való tartózkodásáról tárczát irt azzal e címmel: »Látogatás a Helikonon«. Bármily hizelgő volt is a nagy hódolat, a mely ebben a tárczában meg-nyilatkozott, bármilyen jól is esett Zichynek az érdeklődés, a melyet a róla sorjában megjelenő cikkek mutattak, Zichyt bántotta az a sok romantikus kiszinezés, valótlan-ság és legenda, a melyet laikus vendégei, ujságírók, sőt maga Jókai Mór is alakja köré komponáltak. Jókai kivált Zichy oroszországi életéről irt kalandos részleteket, mások miss Maryt, szépséges tanítványát és barátnőjét irták le hamis világításban. Jókai is azt irta róla, hogy azért szereti festeni a somogyi magyar parasztokat, mert jó borral kínálják meg őt. Sőt egy másik író azt a vakmerő állítást kockáztatta, hogy miss Mary nemcsak tanítványa, de művésztársa is Zichynek, és az »Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalánál« című festményen a gyertyatartókat a miss festette. A »Pesti Napló« említett tárczájában a művész némi keserűséggel czáfolja meg ezeket a talán jóakarátú, de minden esetre érdekességhajszolásból leírt hireszteléseket.

De volt még egyéb ok is, a mi nehezé tette Magyarországon maradását. Nálunk akkor nem volt igazi művészi élet, és kivált műértő közönség, a mely nélkül az előbbi s a mi vele jár, művásár, el sem képzelhető. Zichy hiába dolgozott független, bölcselő művészleke szerint. Hiába alkotta meg az érdekesnél érdekesebb nagyszabású alkotá-sokat: túladni nem tudott rajtuk. Zalai magányában megalkotta egyik leghatalmasabb képét, a »Le danse macabre«-t, a melynek ujabban »A kísértetek órája« magyar czimet adták. Zichy akkori helyzetére a mi körünkben jellemző, hogy az óriási festményt elő-ször a bécsi »Kunstverein« kiállításán mutatta be és nem a budapesti képzőművészeti kiállításon.

Ugyancsak Zalán fejezte be gróf Zichy Géza »A leányvári boszorkány« című művének illusztrálását, 13 pompás rajzot, melyet a költő-gróf rendelt meg nála. Itt alkotta Hubay Petőfi dalaihoz készült három rajzát, itt Ferencz József király és Erzsébet királyasszony ezüstitakadalmára a képzőművészeti társaság üdvözlő iratának pompás kompozícióját, itt Arany János »Toldi szerelméhez« egy képet. Dolgozott ezen-

kívül igen sokat a külföldre, kivált Oroszországba, ahonnan a hetvenes évek vége óta egyre sűrűbben hívták vissza, s egyre több megrendeléssel halmozták el. Olyannyira, hogy szinte már nem is győzte a munkát. Legnagyobb e nemű megbízása a *Lermontov* műveinek s első sorban a »Démon«-nak illusztrálása volt. E végből el is kellett utaznia a Kaukázusba helyszíni tanulmányok céljából. Ez az elutazás volt végleges elszakadásának a kezdete.

Mielőtt azonban elutazott volna, még egy megtisztelő munkát kapott, a mely Zichy egyéniségének és magyarságának jellemzéséhez a legértékesebb adalékoknak egyike. Budapest főváros felszólította őt, hogy Rudolf trónörökös és Stefánia hercegnő esküvőjére alkosson valami szép feliratot, mely a magyarság szeretetét tolmácsolja, de e mellett a magyar függetlenségnek is őszinte szimboluma legyen. Zichy szép apotheozist rajzolt, a melynek felső szélére ezt írta: »Noli me tangere!«, alsó szélére pedig ezt: »Moriatur pro rege nostro!«

Ez a meglepő szembeállítás megijesztette magukat a megrendelőket is, és Zichy kénytelen volt a felírást megváltoztatni.

Rudolf trónörökös különben nagyon kedvelte Zichyt és személyesen szólította fel, hogy dolgozzék »Az osztrák-magyar monarchia« című nagyszabásu mű számára. Zichy szabadkozott, hogy nem igen ért a »nemzeti« dolgokhoz, de a trónörökös nem engedett. Így készült Zichy Mihálynak egész sor gyönyörű sepia-festménye, a melyekben a magyar regekor alakjait, epizódjait és szokásait örököltette meg.

Az említett felirat volt egyik utolsó munkája Magyarországon. Nemsokára azután elutazott a Kaukázusba, a honnan hamarosan visszakerült Pétervárra.

1881 márczius 13-án a nihilisták bombamerénylete véget vetett II. Sándor csár életének. Zichy tudvalevően részben II. Sándor elhidegülése miatt hagyta ott a csári udvart. Mikor tehát a csár szerencsétlen halált halt, megszűnt minden akadály, a mely a büszke művészt a visszatéréstől eltiltotta. A trónörökös, ekkor már III. Sándor csár, kedvelte őt mindig, sőt a hetvenes években még a távolban is felkereste megrendeléssel. Nemsokára az után, hogy uralomra jutott, híre ment Zichy nagyszerű Lermontov-illusztrációinak. Az orosz arisztokrácia is újból elhalmozta őt munkával, előkép-tervezeteket kértek tőle már 1881 telén, Mihajlovics Miklós nagyherceg megvásárolta a Démon-illusztrációk eredeti kartonjait, majd következtek a tömeges udvari megrendelések; köztük az egyik nagyszabásu ciklusra szólott: a Preobrajenszki-ezred kétszáz éves jubileumára való albumot kértek tőle. Zichy 27 kartont rajzolt ez alkalomra s tiszteletdíjul 3000 rubelt kapott. Mindjárt ezután 1882 decemberében III. Sándor visszaszerződtette őt udvari festőnek kétannyi fizetéssel mint a mennyivel atyja, II. Sándor alkalmazta, és nagyösszegű külön lakásbérrel.

Ez a nevezetes fordulat, a mely eddig utolsó a mester életében, így van megörökítve a naplójában:

»Attaché comme Peintre de l'Empereur«

»avec 12.000 r«

»et 2000 r. logement.«

Magyarországról, a régi hazából, tehát visszakerült második hazájába, mely jobban elismerte őt és jobban méltányolta, a mely méltóbb állást és megélhetést adott neki, a melynek urai mind, és élükön maga a mindenható czár bizalmával és barátságával tüntette ki. Valóban III. Sándor czár bizalmát Zichy Mihály iránt annál nagyobbra lehet értékelni, mert zárkózottabb, elvonultabb ember alig volt az orosz udvarban mint maga a czár. Szinte érthetetlen, hogy szerette meg ez a ridegségéről ismert uralkodó annyira az idegen, a magyar művészt. Egészen kivételes pozíciót biztosított neki: megengedte, hogy külön magyar diszruhájában jelenjen meg az udvar

II. Miklós czár koronázása. — (A czári krónikákból.)

legfényesebb ünnepségein, szabad bejárást biztosított neki a czári termekbe, elhalmozta kegyének minden lehető jelével, elhívta minden legbizalmasabb jellegű családi összejövetelre, sőt szinte meg sem tudott lenni nélküle. Ebben a legszűkebb családi körben felvidult a zordon czár Zichy ötletein és rajzain, és örült, ha Zichy a czár által rendezett birkózásokat tréfásan megörökitte rajzoló önjával. És kedvelte őt művészetének egy egész különleges fajáért: az erotikus képekért is, a melyeket Zichy »Indiscrétions«, »Erotica« jelzéssel említ naplójában. A szerelmi életet és annak elfajulásait ábrázoló képek ezek, a melyeket témájuknak magasan föléje emel a művész nagy ábrázoló ereje, ötletessége és a szerelemről, a szeméremérzésről való, bár egészen egyéni, de tisztos és bölcselő gondolkodással megokolt szabad erkölcsi felfogása.

Vele volt Zichy Mihály III. Sándor czárral a borkii katasztrófánál is, mikor a czár vonata kisiklott és összeroncsolódott a nélkül, hogy a czárnak baja esett volna. 1888 október 17-ikén történt, a mikor III. Sándor neje, Mária Feodorovna czárné és tizenhét udvari méltóság, köztük Zichy Mihály, kíséretében a lengyelországi vadászatokra utazott. A kisiklás délután két órakor történt s leírása érdekes, mert mutatja milyen szerencsésen menekült meg nagy művészünk, Zichy Mihály, s mert arról, a mi a czár körül akkor történt, senki sem mondott el még hiteles dolgot. A mester így beszéli el a katasztrófa jelenetét:

»Éppen a reggelinél ültek a szalonkocsiban egy hosszú asztalnál — az asztalfőn a czár, a czárné, a trónörökös — Zichy Mihály valamivel lejjebb, az asztal tulsó végén ült az ajtó közelében. A lakáj éppen valami kásaféle ételt hozott be egy tálon, a mikor meglöködtek s még jól látta a mester, hogy az inas egyet tántorodott, a tál kicsuszott a kezéből és — nagy megdöbbenésére — az egész kásaféle étel öreá ömlött, tele lett a ruhája vele. A helyzet inkább nevetséges volt s már éppen korholni akarták az inast, a mire azonban még se maradt idejük, mert a szalonkocsi, a többiekkel együtt lesodródott a sinekről, de sőt a kerekeitől is elvált s a fedele, a zuzódás közben lerepült. Nagy zürzavar támadt s az ijedség első pillanatában elájultak, vagy legalább is — a férfiak — ájulásforma dermedtségükben nem is tudták többé mi történt körülöttük. Csodálatos módon az egész uri társaság élve menekült meg. Felocsudtak s sikerült a lefordult kocsiból megszabadulniok. A legszörnyűbb kép tárult fel előttük a töltés alján. Összevissza heverő kocsirromok; a lokomotiv kerekeivel felfelé feküdt s a kocsik roncsai alól emberi roncsokat huztak ki. A mentés munkájában a vonalat őrző katonaság járt elől és a közelben levő ezredek emberei. Maga a czárné hősies önfeláldozással és emberszeretettel segédkezett az orvosoknak és szanitáriusoknak, ő maga tartotta a még megmenthető embereknek sebesült karját, fejét, lábát, a mint kötözték. Így a czár is. Zichy Mihály az ijedség első idejében félájultan pihent le a fűbe s onnan nézte a mentést. De feltámadt benne a krónikás festő s hamarosan néhány vonallal vázlatot készített róla. Később a czár részére csinált is hét aquarellt a katasztrófáról.«

Ennek a katasztrófának az emlékére ajándékozott a megmenekült társaság egy házi oltárt a czári párnak, annak a szentnek a képével, mely az összezuzódott ebédlő szalonkocsi sarkában volt, orosz szokás szerint, mécsessel elhelyezve. Erre valamennyien válaszul egy arany amulettet kaptak ugyanazzal a szentképpel (jelképeül annak, hogy ez a szent mentette meg őket a haláltól) s A és M betűkkel. Ezt az amulettet a mester folyton a nyakán hordja.

Mindjárt 1882-ben való szerződtetése után harminczkét képből álló hatalmas krónikát festett III. Sándor czár koronázásáról és a kíséző ünnepekről. És azóta részt vesz minden ünnepében, szórakozásában az orosz czároknak, megörökít minden eseményt ecsetjének és ónjának ritka művészetével, nagy egyéniségének érdekes felfogásával.

Első szerződtetése óta négy czárt szolgált: I. Miklóst 3 évig, II. Sándort 15 évig, III. Sándort 13 évig és végül II. Miklóst, a jelenlegi czárt, a ki éppen olyan tisztelője

az agg művésznak mint atyja volt s a ki talán még annál is jobban megbecsüli. A minek legjobb példája az az eset, mely a mult évben történt. Zichy Mihály a Szimeonovszkaja-utca 1. számú házában a III. emeleten lakik tizenhét év óta. Nagy, gyönyörű lakásáért a cár fizeti a 2000 rubel házbért, a melyet tavaly, 1901-ben a ház tulajdonosa 500 rubellel fölemelte. Zichy Mihály erre irt a cárnak, közölte vele a házbér megnövekedését, a mire a cár azonnal 500 rubellel több lakásbért utalt ki neki.

A cárok kegyével együtt felkereste őt Európa majd minden uralkodójának a kegye. Bizalmas baráti levelek egész sora, és a mellét diszítő érdemrendek nagy száma bizonyítja ennek. Érdekes a Zichy Mihály magyar érdemrendjének története. Mikor Ferencz József király Pétervárott volt, ő is meg volt híva hozzá. Itt tudatta vele egy ur, hogy ő Felsége a Ferencz József rendet akarja neki adományozni.

— Nem kell, nem fogadhatom el; tartsák meg.

— Miért?

— Mert ezt a rendjelet 48-ban alapították olyanoknak kitüntetésére, a kik a magyarok elnyomásában segédkeztek.

Ezt kétségbe vonta az illető ur, azért hát nyomban táviratozott a mester Zichy Antalnak, hogy igaz-e? A válasz az volt, hogy a rendjelet ne fogadja el.

Erre aztán megkapta a vaskorona-rendet. Tudvalevő, hogy a ki ezt megkapja, annak folyamodnia kell a lovagi czimért. Ő nem tette meg, mert már ugy is *nobilis* volt — születésénél fogva. Ő felsége ezentul tüntetően nem »Herr Ritter«-nek szólította, hanem nyomatékosan Herr *von* Zichynek.

Igy él a művész Pétervárott, nyugalmas otthonában, a melyben szeretettel fogad minden művész embert és minden magyar embert, környezve egész Oroszország tiszteletétől, az udvar és II. Miklós cár kegyétől, gondozva második tanítványától: Guszeva Alexandrovna Annától, egy tehetséges orosz kisasszonytól, a kinek műterme ott van a Zichyé mellett s a ki óvja, ápolja a nagy mestert szeretettel és energiával. Háza zárandokhelye minden magyar embernek, a ki Pétervárra kerül. És odaszáll hozzá a mi szeretetünk és hódolatunk is, a kiket annyi remekművel ajándékozott meg az ő szelleme és művészete. »Az ember tragédiája« husz kartonja, Arany János balladáinak illusztrációja, a Szent Imre legendájának négy rajza és a magyar érdekű, magyar tárgyú alkotásoknak egész sora kincse a magyar művészetnek. Nagyságáért és hozzánk való ragaszkodásáért elküldte hozzá a nemzet hálájának szavát 1895-ben is, mikor az orosz művészvilág a nagy magyar mester ötven éves munkásságának jubileumát ünnepelte. Elküldötte minden egyes alkalommal, a mikor magyarságától és jótékony nemes lelkétől hajtva, beleszólt minden hazafias mozgalmunkba, részt kért a nemzet legnagyobb ünnepeiből, irással, rajzzal és festménynyel járulva a nemzeti lelkesedés oltára elé.

Nagysága bevésődött az egész művelt magyarság lelkébe. S mikor most elaggva, nagy élete hetvenöt esztendejének terhével is nem ünneplést, hálát, ajándékot vár, hanem új kincscel akarja gyarapítani a nemzeti művészet kincsházát: Vörösmarty

ZICHY MIHÁLY UDVARI DÍSZRUHÁBAN.
A »Vasárnapi Ujság« fényképe.

műveinek illusztrációjával, akkor háromnegyed század határkövén állítsunk emléket ennek a nagy embernek: ezt a szerény könyvet, a mely halvány krónikája az ő nagy életének, szerény foglalatja páratlan gazdagságu művészetének, de minden esetre kifejezője annak a nagy tanulságnak, a mely művészetében és élete folyásában megnyilatkozik: a nemes, küzdelmes, előítélet nélkül való munkának, a melyből késő századok magyar művészei is okulást, példát és lelkesedést meríthetnek a maguk pályájához.

És lesz bizonyára még egy érdeme ennek az emlékkönyvnek: első tolmácsa a nagy lángelme genezisének, első emlékjele annak a hálának, a melylyel Zichy Mihálynak a magyar nemzet tartozik.

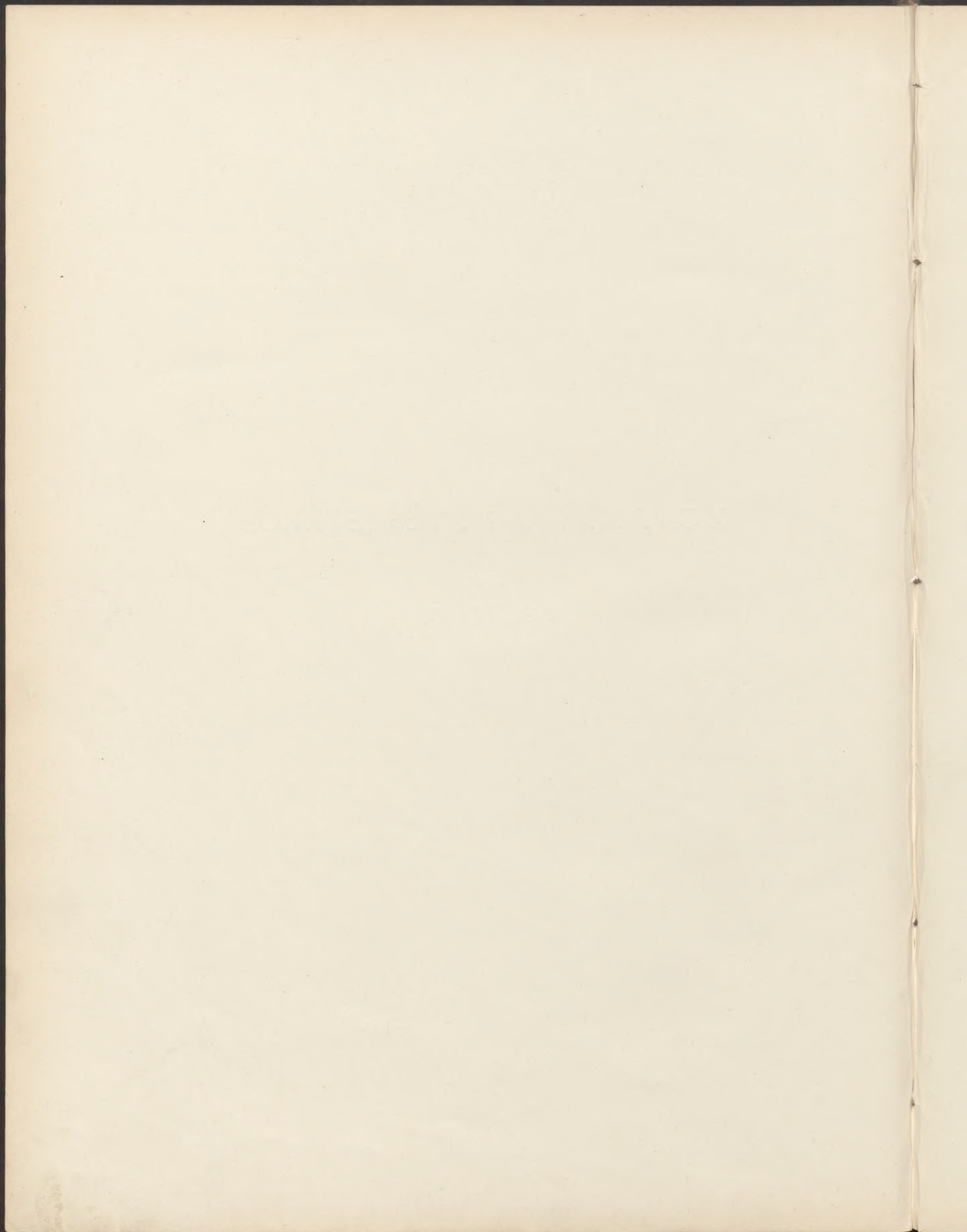

ZICHY MIHÁLY MŰVÉSZETÉRŐL

IRTA

GERŐ ÖDÖN

Diszlakoma az orosz udvarnál. (A czári krónikákból.)

VAN-E ott művészi életfelfogás, a hol a művészt nem a művészetéért, hanem csak a dicsőségeért becsülik? Azokért a babérjaiért, a melyeket az idegenben szerzett. Közkincsé lett-e ott a művészet, a hol csakis a híresei iránt érdeklődnek és csakis a hírességük foglalkoztatja az érdeklődést? Még mindig csak azt nézzük, hogy valamely művész dicsőséget szerzett-e a magyar névnek, nem azt, hogy kielégíti-e a magyar lelkületnek művészetre való szomjuságát. És azt sem kutatjuk, hogy a művész kifejez-e valamelyest is a magyar lelkületből. A sokáig elnyomott, a kitagadott nemzeteknek ettől az elismerésre vágyakozásától még mindig nem tudunk szabadulni.

A népek közt nem akad olyan, a mely az erős individuumok példáját követvén, megelégedne a pusztá öntudattal és ne kívánná az elismertetést. Az észre nem vett népek valósággal szomjuhozna az elismertetésre. Kivált akkor, a mikor energiájuk kifejtésével jogot is szereztek a büszke öntudatra. Az evolúció magában nem elégíti ki őket, az evolváltságuk számára reklámot keresnek. Ezért érdekli őket fiaik nagy kultureredményénél jobban e kultureredménynek hire. Ezért a reklámra vágyakozásért senki se vessen rájuk, mert ez a vágyakozás nagy néptermészeti szükségességet fejez ki. Hiszen a kultúra révén való érvényesülés soha sem volt annyira elementáris mint most; hiszen a népek egyedüli jogalapjává készül lenni az evolváltságuk. E mellett a jogalap mellett demonstrál az a nép, a mely a maga kultureredményeinek reklámot csinál. Nem fenhéjázás tehát a nemzetek részéről, ha büszkélkednek a maguk kiváltjai dicsőségével, hanem csak ráutalás arra, hogy jussuk van részt venniök a kultúr-küzdelemben. A mikor mi híres művészeinkkel a hírességükért és nem a művészetükért vagyunk nagyra: csakis ennek a természeti szükségéből kifolyó népreklámnak hódolunk. Az a kérdésünk tehát, a melylyel e fejtegetést megkezdettük, hogy ugyanis: van-e ott művészi életfelfogás, a hol a művészt nem a művészetéért, hanem a másutt szerzett babérjaiért becsüljük, nem akarhatott művészet-kultuszunk bírálata lenni, hanem csak annak konstatálása, hogy ez a kultusz nem magában való jelenség, hanem politikai megnyilvánulás. Érthető, megokolt, tiszteletreméltó megnyilvánulás.

De érthető, megokolt és tiszteletreméltó azoknak a törekvése is, a kik a művészetet, különválasztván hírességétől, nemzetünk szükségességévé akarják avatni. Hadd alkalmazzam az egészen más vonatkozású l'art pour l'art jelszót ennek a törekvésnek jellemzésére. Arról van szó, hogy művészetünk ne csak hirt adjon róla, hogy jussunk

van a népek közt valamely magasabb kulturrangfokozatra, hanem a gondolkozásunk egyik járó utja is legyen. Mindennapi járó utja, ne csak ünnepi kiránduló helye. Ezt a törekvést szolgálja ez a könyv is. A mely éppen olyan mesterünk művészetét ismerteti, a kinek a dicsőségét ugyan nemzeti dicsőségnek tartja közönségünk, a kinek azonban a művészetét jórészt ismeretlenül köszönti.

Zichy Mihály is azok közül való, a kiknek babérjait nemzetünk lefoglalja a maga számára, s a kikkel azt demonstrálja a nagyvilágnak, hogy értékesnek kell lennie ott a kiválasztó matériának, a hol nagy kincs a kiválott individuálitás. Hogy erős ott a művészetre rátermettség, a hol mesterekben tud megnyilvánulni. Értse meg, és meg is értette ezt a demonstrációt az, a kinek szólt. De értse meg maga a demonstráló is. Nyilvánuljon meg a művészetre rátermettség a művészetre való szükségességben.

*

A l'art pour l'art jelszó, a melyet az imént a művészi alkotás törvénykönyvéből átültettem a művészet recipiálásának terrénumára, s a melyet hadd plántáljak vissza eredeti vonatkozásai közé: ujabban a művészi alkotás egyedüli mértékévé válik. Azok teszik meg azzá, a kik a művészetben dogmatikusok, s a kik az evolúciónak, a kifejlődésnek, a fölszabadulásnak azt az állomását, a melyre a művészetnek ezzel a jelszóval megérkeznie sikerült, a végleges, a szentséges megállás stációjának tartják. Azt látják, hogy Zichy Mihály nem ült velük egy vonaton, hogy nem is törekedett az ő stációjuk felé. És már-már hajlandók az elmaradottak közé sorozni. Ugyanazzal a fanatizmussal, a melylyel a művészet orthodoxjai az előre rohanókon biráskodnak, bírálják a modernség dogmatikusai a más utakon járókat.

A l'art pour l'art törvényére a festészetnek szüksége volt, a mikor az a veszedelem fenyegette, hogy a művészetek határainak egybefolyása következtében a pikturában minden művészet követelménye érvényesülni fog, csak éppen — a pikturáéi nem. Attól kellett tartania, hogy a festészetben az ethikai, az epikus, az agitatorikus elem úgy eluralkodik, hogy elpusztul tőlük a festői elem. A festészetet visszahódítani a piktura számára: erre kellett az a lázadás, a melynek jelszava a l'art pour l'art volt. De csakis erre kellett és nem többre. Nem arra, hogy a festést abszolúttá téve, szétszakítsák az emberi kultúrával való összefüggését. Nem arra, hogy a festőművészetet kiszakítsák abból a szolidaritásból, a melynek az intellektuális energiák közt fenn kell állania.

A festészet számára vissza kellett szerezni a festői kifejezéshez való jogot, sőt egyenesen rá kellett szorítani, hogy ezzel a jogával és csakis ezzel a jogával éljen. De nem róttá rá az a lázadás a tartalmatlanság kényszerűségét, a hogy ezt a l'art pour l'art félreértői nemcsak hiszik, hanem szenvedélyes türelmetlenséggel hirdetik is. A festészet nem távolodott el az emberitől az által, hogy megtalálta önmagát; sőt talán éppen annak folytán, hogy a maga igazi erejére szorították, fokozottan szolgálhatja az emberit. Még pedig vagy az érdekes individualitást vagy az emberi szolidaritást. Festői kifejezésével részt vehet az emberiség törekvéseiben, szenvedések ellen

való küzdelmében, vagy pedig részesítheti a sokaságot az értékes individuum értékes impresszióiban, módot adhat a művészi énnak, hogy megoszssa a világgal a maga különös gyönyörűségeit. A l'art pour l'art dogmatikusai, félreértői, szenvedélyesei visszaszerzik a művészetnek az erőt, s azután eltiltják tőle, hogy ezzel az erővel éljen. Botor következetlenség. A művészetnek degradálását jelenti s a művészet csődjéhez vihet. Az abszolúttá lett festés idegen testté lehet az emberiség életében, már pedig nem lehetetlen, hogy az életnek most folyó új szervezésében ellenségnek mondatik az, a mi idegen. A festésben uralkodják abszolút hatalommal a festői, de a festés ne legyen abszolúttá, az intellektuálitással össze nem függővé, a kulturtörekvésektől elszigetltté.

Zichy Mihály művészetére idegenül kell nézniök azoknak a dogmatikusoknak. Az abszolút piktura a maga tartalmatlanságának szigetéről lenézi azokat, a kik a művészet föladatai közé valónak tartják az emberiért való sikra szállást. Már pedig Zichy Mihály ezek közé tartozik. Azok közé, a kik mint művészek a tudósokkal, a költőkkel és apostolokkal, az igaziakkal egy hivatást teljesítenek. Megállapítják az ember helyét az élettengerben és kapaszkodót nyujtanak feléje, hogy az elmerülő beléje fogódzhasson. Az abszolút festés dogmatikusai szemére vetik Zichy Mihálynak, hogy van mit mondania; mi azt látjuk, hogy mint festő mondja el a mondanivalóját. A dogmatikusok a domináló tartalmat, az uralkodó tendenciát látják műveiben, mi azt látjuk, hogy ez a tartalom, ez a tendencia a festés kifejezésével érvényesül.

Amazok rideg formalizmussal alkalmazzák tételüket, és nem kutatják, hogy vajjon jó helyen alkalmazzák-e, mi a tételt nagyrabecsülve, szükségességét elismerve, értelmét megállapítva, azt látjuk, hogy nincs ellentét közte és Zichy Mihály művészete közt. Sőt egyenesen azt tartjuk, hogy ennek a »művészetet művészetért« követelő tételnek arra, hogy hathasson, hogy belekaphasson a művész lelkületébe, hogy a művészetnek az intellektuális energiák közt őt megillető helyét megőrizze, hogy a kulturával való szolidaritásból ki ne rekeszsze: szüksége van rá, hogy a művészet abszolút volta csakis a kifejezés eszközein való abszolút uralomban nyilvánuljon.

*

Zichy Mihály művészetének csak egy tárgya van: az *ember*. Tudása, fantáziája, intuiciója, lelkesedése, iróniája, hangulata, gondolkozása az ember körül kereskedik. Csakis az ember körül. Mintha a természet nem is érdekelné, mintha nem is keltene benne képzeteket! Valami magasztos nagy liraiságot ad neki az emberrel való törődése. Az emberiség lelke az ő lelke, s az emberiség érzései, hangulatai az ő érzései és hangulatai. Nem mesél az emberről, hanem vallomást tesz róla. Az emberről, a ki az ő lelkén keresztül érez, szenved, reménykedik és kétségbeesik. Ha Zola a műalkotást úgy értelmezi, hogy nem egyéb egy darabnyi természetnek a művész temperamentumán keresztül leszűrődésénél, Zichy Mihály műalkotása nem egyéb az ő lelkületén át nézett darabnyi emberiségnél. Az ember az ő művészetének forrása és tartalma. A testvér, a ki fájdalmas szeretetet vagy keserves szégyenkezést kelt benne, a sokaság,

a melynek ő néha együttérző része, néha magasból szemlélő bírāja. Az emberiség lírikusa ő. Megszólaltatja néha romantikus érzelését, és vájkál benne néha romantikus iróniával; megszólaltatja néha hatalmas energiákból táplálkozó heroizmusát, és kétségbeesik néha a sorssal küzdelem örök tragikus voltán. Még illusztrációiban sem epikus, mindig az emberiség mélységes lírája nyilvánul képeiben, rajzaiban.

S ez a szakadatlan emberrel törődés nem tudott benne emberről való fölfogást megrögzíteni. Nem lett az emberiség filozófusává, mindig az emberiség impresszionistája marad. Ha bölcselkedik is néha az emberről, filozofálása ötletszerű. Még nem is következetes, gyakran ellentmondó, az alaphangulatnak a pillanattal való egyezkedéséből folyó.

Ez az ő alaphangulata nemcsak a temperamentumának kifolyása. Nagy része van megalkotásában annak az iskolának, a mely akkor tanította a világot, a mikor éppen az ő ifjúsága férfiasággá vált. Csodálatos, nekünk már idegen iskola nevelte azt a világot, a melynek kifejezett képviselője Zichy Mihály. Boldogságos vakmerőséggel szakította ki elfogultságok, előítéletek gyökereit a lelkiületekből, de újaként plántálta helyükbe. A bátorság mámorával egész sor elméket megkötő dogmát döntött meg és még zsarnokibb dogmák jármába hajtotta az embert. A szabad gondolkodás türelmetlensége, a szabadelvűség autokracziája köszöntött vele a világra. Kéjelgett az anarchikus kegyeletlenségben és új orthodoxiát nevelt, a mely kiátkozza mindazt, a mi tovább akar menni, vagy más utakon akar járni.

A zsarnokság gyűlölete, a materializmussal kacérkodás, a raczionalizmus mámora, a konvenczionalizmus megvetése: voltak ennek az iskolának a tanítómesterei. Tanításait a népszerűsített tudomány és a — levegő hordta széjjel. Hordta az elmékbe és hordta a köztudatba. Ez az iskola politikusokat, költőket, művészeket nevelt. Zichy Mihályra is, az ember-problema poetikus kutatójára is, erősen hatott ez az iskola. Tanításainak hatása alatt alakult ki az az ő alaphangulata, a melyen emberről való impressziói leszűrődnek. Ha nem művész lett volna, talán világfölfogásává sűrűsödtek volna e tanítások. Hanem ennek a kikristályosodásnak eléje állt művészi életfölfogása. A tanítás nem tudott nála az észjárás kiinduló pontjává lenni, de lett olyan hangulattá, a mely a benyomásokat, a pillanat műveit megmodellálja.

*

Zichy Mihályt, az illusztrátort is, impresszionizmusa szempontjából kell néznünk. Nem a szövegnépszerűsítő, nem a tartalommegértető útján jár ő, mikor valamelyik poétáját illusztrálja. És mindig csak a maga poétáját illusztrálja; azt, a kit nemcsak megértett, hanem a kivel osztozhatott fantáziában. Nem is illusztráció, a szónak elfogadott értelmében, az ő szövegkísérő rajza, hanem a poéta adta impresszió kifejezése. Ugy jár Zichy Mihály Lermontov költészetében, Arany balladái közt, Byron naturalisztikus romantizmusában, Madách fantáziájának borongós tájain, Petőfi hatalmas őstérképében, mint a saját maga gyönyörűségeit kereső tájfestő kint a szabad természetben, a melyben nem keres lefesteni való tájékokat, hanem hangulatot, a melyet megszólaltatni akar. Nem versszakok képben kifejezése az ő illusztrációja,

még nem is a költemény rezonanciája, hanem annak a sajátos impresszióknak elmondása, a mely Zichyben támadt, a mikor a költő társaságában abban a természetben csatangolt, a melyben nem az erdő parancsol és nem mező és patak, felhő és köd, tavasz és tél, világítás és homály kelt hangulatot, hanem a melyben az ember uralkodik és az emberen uralkodnak. Abban a természetben, a melyben nem a fűnövését, rügyek fakadását, levelek hullását lesik, hanem az emberi sors járását.

Zichy Mihály illusztrációi nem szövegmagyarázatok, hanem magukban való képek. És csakis akkor jók, ha ilyenek; ha Zichynek hangulatképei és nem Lermontovnak vagy Madáchnak kommentálásai. Ugyanugy függnek össze a megrajzolt szöveggel, mint az impresszionista tájképfestő képe a megfestett tájékkal. Emez nem fölvétele, nem konstatálása a tájék részleteinek, amazok nem jelenetezései a költeménynek. Vajjon az impresszió kelti-e a hangulatot, vagy a hangulat szerzi-e az impressziót? Ha amaz áll, úgy könnyebb, mert rövidebb. proceszszus a festés: a festői elem egyszerűen átmegy kifejezéssé, míg ha emez igaz, a festés a festői elemeknek csakis diadalmas kiválása után alkothat igazi képet. Zichy minden impressziója, még reflexiója is festőiséggé válik, fölolvad a pikturái kifejezésben. De átszűrődik azon az előbb jellemeztem alaphangulaton.

Abban az iskolában, a melyben Zichynek ez alaphangulata érlelődött, különös heroizmust neveltek a tanítványokba. A küzdők: harcosok és agitátorok, rombolók és építők voltak. Viaskodtak, és hirdették is a viadalt. Nemcsak fegyvert forgattak, hanem zászlót is lobogtattak. A mitől patétikusokká lettek. A mi vallomást kellett magukról tenniök: egytől-egyig a harczkészség, az elszántság ünnepi demonstrációja volt. És pózzá lett tőle a cselekvésük. A pátosz és a póz eluralkodott rajtuk. Az őszinteségük is patetikusan, pózban nyilvánult; az érzésük is, a hangulatuk is az volt. A világ nekik vagy nagy színpad, a melyen ágálni kell, vagy nagy forum, a melyen agitálni kell. Teatralikus lett az eszükjárása. Deklamálásra és ágálásra bontottak szét vagy róttak össze minden életnyilvánulást.

A ki nagy individualitás volt köztük: megmenekült attól, hogy a patosza modoros legyen. Csakis sajátos tulajdonságává lett. A pátosz nem stiljükké, hanem alaphangulatukká vált, a mely uralkodik nézésükön, fölfogásukon, kifejezésükön és formálja is őket. Zichy alaphangulata is így érlelődött. És uralkodik az impresszióin, formálja az impressziói kifejezését; megszólal illusztrációiban és képeiben is. Nem számító hatás-rendezés, hanem az indulat őszintesége nyilvánul a pátoszában. Az ember nála mindig indulatnak, szenvedélynek médiuma. Még humoros, bohókás, pikáns képei is azt az embert ábrázolják, a kinek ezek a nagy energiák az ösztökélői.

Az emberprobléma mélységében járván, nem az individuumot találta meg hanem a szimbolikus embert. Azt, a kinek a sorsa a sokak sorsának, a kinek az élete az ő életük szimboluma. Nem tipikusak az ő emberei, hanem jelképezők. Az ilyen ember a százak, az ezrek kifejezője lévén, a kialakult, a kidomborodott sajátságoknak érvényesítője. Az ilyen ember ábrázolása, — akár festői, akár irodalmi ábrázolása, — megkivánja a pózt, a konstruált pózt, a mely kifejezi a százak, az ezrek

ellemzetességét. A jelképes ember patetikus ember, mert minden cselekvése, mozgása, indulata kiélesített. És Zichy Mihály, ennek a patetikus embernek ábrázolója, maga is a pátosz embere, a nemes, indulatokból serkedző pátoszé. Zola Emil is a szimbolikus embert ábrázolja, csak hogy a naturalizmus nagyszerű tárgyilagosságával, Zichy Mihály a lírikusnak, az emberiséget átérző, az emberiség életét átélő lírikusnak nemesen vivódó szubjektivitásával ábrázolja ezt a szimbolikus embert.

Nagy, néha mélyen megrázó az ő szimbolizmusa, de nem a szimbolumai, nem az allegorikus elrendezés, nem a helyzetek beszédessé tétele révén, hanem azért, mert az ő alakjaiban megdöbbenően tükröződik az ember szenvedélye és gyöngesége, nagysága és törpesége, akarata és tehetetlensége, magasba szárnyalása és elaljasodása, vezéri ragyogása és állati vegetálása, a teremtés koronájává s a sors gázoló sarává lett ember. Még a pátoszában keresztül is, a melytől néha színpadnak látszik az igazi világ és szerepnek az élet.

*

Az ember Zichy Mihály művészetének problémája. Az ember, a ki fölkorbácsolja a költő érzését, a ki kutatásra ösztökéli a filozófus elméjét és festői gyönyörűséggel kedveskedik a művésznak. Zichy Mihályban megszólaltatja mind a hármat. És a negyediket is azok közül, a kiknek meg kell művelniök az emberiség útját, hogy ki ne verje a gaz: az apostolt is. A modern apostolt, a kinek manapság szociológus vagy agitátor a neve. Ez is a festés nyelvén szólal meg Zichy műveiben. Ezekben a rajzolt festményekben és festett rajzokban. Mert a rajzolás jellemzetessége, szabátossága, konstatáló pontossága dominál festményeiben és a festés tonus fokozása, folthatásossága, felületárnyalása matéria sejtetése uralkodik rajzaiban. Amazok talán hidegeknek, keményeknek látszanak általuk, de ezek mélyebbek, melegebbek, színesek lesznek tőlük. A rajzolás mestere a festőiség eszközeivel alkotja nagy rajzait, és a rajzolás energiájával apasztja a képei hatását. Különös paradox hatás, de majd minden képe, majd minden rajza igazolja. Azoknak a javarésze is, a melyeket ebben az albumban közöltünk.

És sok más paradoxnak látszó tételt kell megállapítania annak, a ki Zichy Mihály művészetében elmélyed. A mesterében, a ki nagy pózban szólaltatja meg az őszinteséget, a ki patetikus mikor csupa becsületesség, a ki impresszionista, a mikor a művészete csupa reflexiónak látszik, a ki csupa erkölcsi komolyság de gyönyörködik az erkölcsön felül emelkedett természetesség szépségeiben. Csak látszik paradoxnak ez a sokféleség, és csak sokféleségnek látszik az ő erős egységessége. A genie uri hatalma nyilvánul ebben a látszólagos ellentétességben. Az a hatalom, a mely szolgáltatja magát minden olyan elemmel, melynek szükségét érzi. S a mely bátran rátér minden utra, a melyről azt hiszi, hogy a célja felé visz. El is tévedhet az egyik-másik uton, tévelyeghet mikor a jogaival él, de a geniének még a tévedés is, — a mely másoknak sorvasztó gyöngesége, — csak joga, nem pedig fogyatékosága.

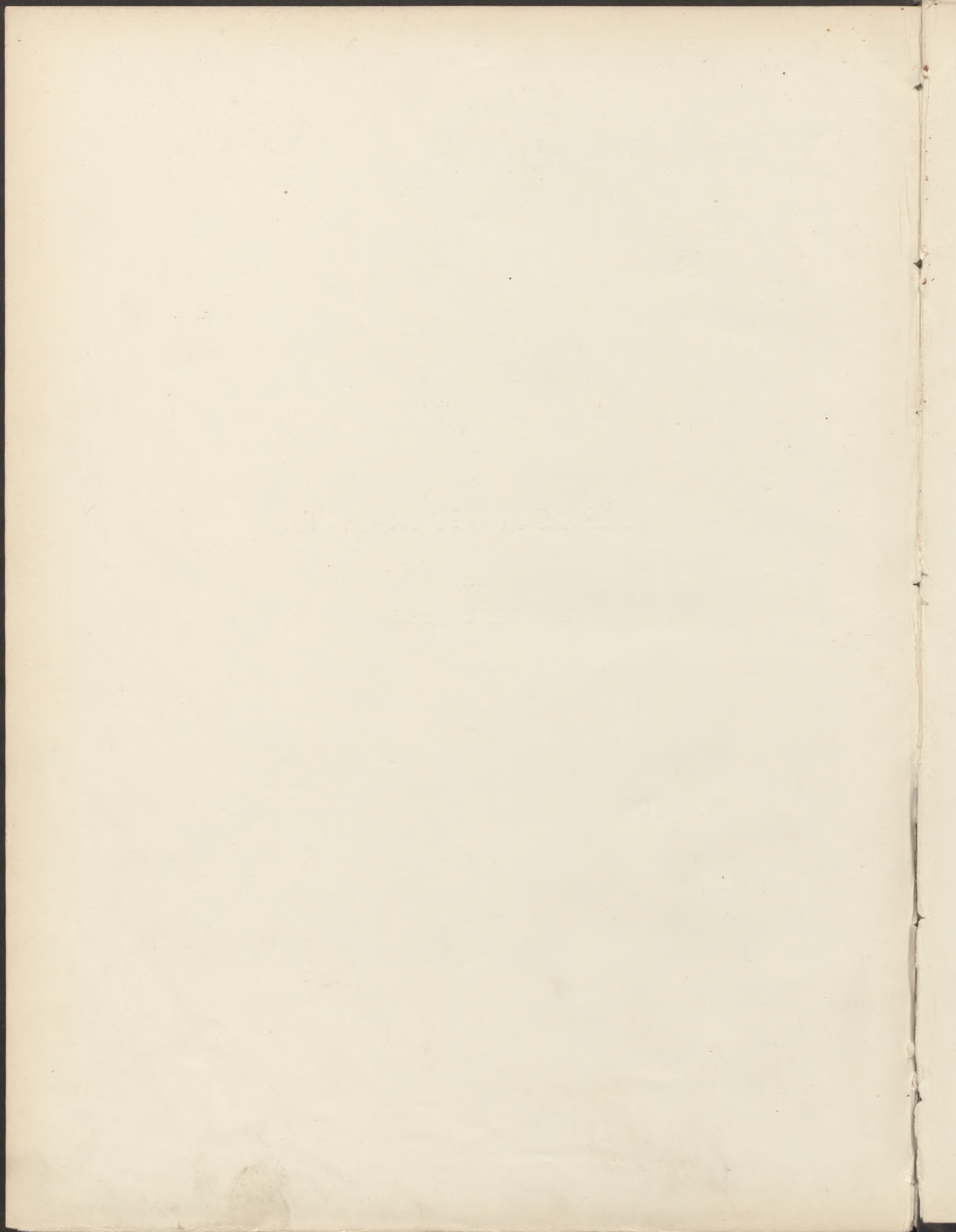

A KÉPEK MAGYARÁZATA

IRTA

LONDESZ ELEK

Diszelőadás az udvari színházban. — (A ezári krónikákból.)

1. ZICHY MIHÁLY ARCZKÉPE.

Miss Mary Etlingernek, a művész legkedvesebb és legkiválóbb tanítványának rajza a mesterről. Bámulatosan finom lélekteljes, érdekes munka, a melyet maga a mester így jellemzett: »A hálás és szerető nő szemével látott Mary és annak a gyengéd hízegésével rajzolt le«.

2. ÁBRÁND A FESTÉKES LÁDA FELETT.

A festőművészetnek egyik legeredetibb és legérdekesebb alkotása ez a kép, mely magát a festőművészetet jelképezi abból a szempontból, hogy a különböző színek hatása milyen eleven játékkal izgatja a művész képzelőtehetségét. Rendkívül érdekes e kép keletkezésének története és eszméje, a melyet maga Zichy Mihály így mond el:

Egy eredménytelen vadászat után holtra fáradva, kiszomjazva ültem dr. Balajev barátomnál pompás gin mellett, s egyik poharat a másik után ürítve, csakhamar nagyon jól kezdtem magamat érezni, olyan jól, hogy végre a nyelvem is akadozni kezdett, tekintetem pedig elhomályosult, mint mikor köd borítja el a tájat.

— Tudna-e most festeni? — kérdezte barátom.

— Hogyne! — feleltem kissé meggondolatlanul.

— Úgy hát csak rajta!

Felnyitottam festékes ládám.

Ott fekszenek kedves, sokszor megkínzott festékeim, s midőn az aquarell-ecsettel nyugalomból ki akarom őket zavarni, egyszerre csak mintha éledni kezdenének. A *tiszta fehér* egy fénysugarat bocsát magából, mely lassan tömörül s felveszi egy ártatlan leányka alakját. E hatást bizonyára a *husock* színű katona titkos érintése okozza. Hátról, mérges, rikító *czinóber* színben emelkedik ki a hóhér vérvörös alakja, mely mögött a *kinai tus* alakul át fekete márvány sírkővé, melynek lábához egy gyászos nő borul zokogva. Nem kevesebb ellenség van balról is. A büszke pompás *sárgán* ül egy király koronával, kormánypálcával s birodalmi almával, mellette a szerény, de gyakran használt *ocker* színű földet kapálja egy munkás, emberi és társadalmi hasonmása a földnek, melyet munkál. A *terra di Siena* felett bűnbánóan, kiégett szenvedéllyel térdel egy remete, még odább az *égszínkék* és *rózsakarmin*, a szerelem színei, mint a szerelmes pár ölelkeznek *zöld* lombosított rózsafolyondár alatt. Egy gúnyos kacagás megint jobbra vonta figyelmemet. A *neutrál tinta*, mint a mindentudó bölcs, gúnyosan köszönti mindent tudó ékes társait, azt jelezve, hogy csakis ő teszi őket valamivé. Amodább az *arany-kagylóban* himbálódzik a mecénás és kicsinyléssel, fitymálva tekint egy tarka alakra, a ki — uram bocsá! — harlekin-ruhában, fején csörgő sapkával, bár gúnymosolylyal, de mégis szolgálatra készen áll a pénzes zsák előtt, — talán csak nem a mi korunk művésze?!

Igy keletkezett az *Ábránd a festékes láda felett*.

3. A ROMBOLÁS GÉNIUSZÁNAK DIADALA.

Ez is a nagy mester hatalmas filozófiai képeinek egyike s méltán vált világ-hirűvé. Eredetije nagy olajfestmény, mely az 1878-iki párisi világkiállítás magyar osztálya számára készült, de nem állították ki ott, mert a kiállítás igazgatósága visszautasította azzal a megokolással, hogy egyes részei alkalmasak a nemzeti önérzet megsértésére és felizgatására. Ebben az okban ugyan igen kicsinyes felfogás nyilatkozik meg, de annyi bizonyos, hogy festőművész még nem fejezte ki magát olyan merészen,

mint Zichy ezzel a képével, a mely éppen e tulajdonsága miatt a felvilágosodott gyönyörködők részéről éppen annyi dicséretben részesült, a milyen sok gáncsot hánytak rá azok, a kiknek gondolkodásmódja és lelki világa messze esik az igazság megismerésétől. Maga Zichy ecseteli legszebben e képét, mondván: »Pusztulás, rombolás mindenütt. A családot feldúlta a biblia által megjövendölt gonosz asszony. A szentség megszűnt szent lenni; a házasságtörés ma már csak divatos eseményszámba megy és az elhagyott asszony gyermekével együtt boszultatlanul kesereghet. Az állami és vallási életben ezer és ezer ember vérének kell folynia, városoknak rombadőlniök, hogy az így megtermékenyített talajon egy új, mindent boldogító eszme gyökeret verhessen. A seb, mely a nagy német birodalom megalapítása által ezer meg ezer áldozaton üttetett, még ma sem gyógyult be; saját vérrokonait erőszakkal, tűzzel-vassal voltak kénytelenek a nemzeti egység magasztos eszméje pártjára vonni, s hogy ez megvalósulhasson, egy nagy császárnak kellett összeroskadnia! És mennyi vér patakzott, vallási villongások miatt! A felebaráti szeretettől lelkesített egyház üldözötthől üldözővé lett s hekatombákat rendezett holttestekből. És most tiarás feje elhagyatva, figyelembe is alig véve ül trónján, hatalma megtört; nyugodtan fekszik a feszület a csonthalmazon. Az ortodox keresztet magasra emelve a mindenható czár *in hoc signo!* a vér- és hitrokon törzsek felszabadítására buzdít. A pusztítás és öldöklés mindaddig fognak dühöngeni, míg a vér- és hitrokon törzsek felszabadítva nem lesznek. Az egyedül szenvedő áldozat itt is az özvegy gyermekével. De egy még messze fénynek, a megváltó szeretetnek fénysugara már áttört a sűrű homályon: a vörös kereszt alakjában, melyet barát és ellenség egyaránt tiszteletben tart. Talán sikerül a fénynek legyőznie a rombolás démonait, melyek most még ördögi gyönyörűséggel tombolnak. Elégge fel van azonban az emberiség fegyverkezve arra, hogy a béke olajágát tűzhesse diszúl sisakja mellé.«

xxx

4. KRISZTUS LEVÉTELE A KERESZTRŐL.

A mester egyik ifjúkori műve, a melyet Waldmüller tanárnál festett Bécsben a negyvenes években. Egyike legművészibb alkotásainak s igen jellemző arra a klasszikus irányra, a melybe Zichy Mihály fiatal korában indult. Kiválóan szép és mesteri tanulmányral van megrajzolva és a csoportba belekomponálva a Megváltó szent alakja. A festményt a művész még a negyvenes évek végén a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

5. A BOR HATÁSA.

A lelket vidámitó, enyhítő, lelkesítő és lealjasító ital hatását mindenféle megnyilatkozásában látjuk ezen a képen, mely Zichy Mihály egyik legeredetibb és legszellemesebb alkotása. Középen ott áll a szőlőlevélkoszorúzt hordó, mellette egy ifjú diák szaval lelkesen, a míg mögötte egy csapat szabadságharczos lobogtatja a Concordia zászlaját. Messze, a szőlőhegyen ifjú szerelmesek simulnak egymáshoz; emitt egy leányka üditi borral a fáradt, kimerült embereket, alább pedig egy apácza nyújt életadó italt a betegnek. A hordó mellett adáz mosolylyal ül a bor démona s balfelé mutat. Itt a bor romboló hatását látjuk rettenetes jelenetekben. A megvadult tömeg vérszomjasan rohan előre — az egyik dárdán levágott emberfej mered a homályos levegőbe. Amott egy részeg munkás alakjában az embertelenség, mely se nőt, se gyermeket nem kimél, itt pedig a durva érzékiség, mely mámorában meggyalázza a szüzieséget. A földön pedig állatias tehetetlenséggel vergődik a bor hatásának legretentőbb kifejezője: a részeg nő. Az egész képre vidámságot egy vén barát alakja önt — ott iszik a hordó alatt nagy gyönyörűséggel, semmi másért, csak a bor kedvéért.

6. ZSIDÓ MARTIROK.

A hithez való ragaszkodásnak megható, magasan szárnyaló apoteozisa ez a hatalmas színezett szénrajz. Megtörtént, hogy a zsidók megölték gyermekeiket, csakhogy elvonják őket az erőszakos megkeresztelés veszedelmétől.

»Képemen — írja Zichy — ilyen zaklatott zsidó-családot festettem meg, mely egy pinczébe menekült és ott eltorlaszolta magát. Az ajtót betörik s a hatóság oltalma alatt lépnek be a papi üldözők. Ebben a csoportozatban jellemeztem a zsidóüldözést

motivumait: a gyermekies elfogultságot a keresztvivő fiúban, a fanatizmust, kapzsiságot, álszenteskedést a többi alakokban. Daczosan várja a zsidó üldözőit, a kik rá nézve, miután családját már meggyilkolta, megszűntek félelmesek lenni.»

Magasztos emberszeretet sugallta ezt a képet.

7. A MENTŐCSÓNAK.

Zichy Mihály első olajfestménye, a melyet alig husz éves korában festett Bécsben s a mely óriási sikert aratott. A bécsi képzőművészeti egyesület első díjára ajánlották. Sülyedő hajóról menekülnek az utasai. Aggok és ifjak, nők és gyermekek, vénasszonyok és ártatlan hajadonok szoronganak a szűk csónakban, a melybe halálra váltan akar belekapaszkodni egy fuldokló hajóslegény. A csónakban ülök a viharzó, hánykódó tenger közepette megragadó drámai csoportokban szoronganak. És mindannyi között ott áll vigasztalásul a halálos rettegésben az ősz remete, az egyetlen, a ki nem fél, hanem magasra tartva a szent keresztet, biztatja bátorítja a hozzá simuló ősz zsidó-embert, az imádkozó öregasszonyt, a férjét élesztő fiatal nőt. Csak ketten vannak, a kiknek nem kell vigasz: egy zordon elhuzódó ferfi, a ki hátat fordítva a keresztnek szívtelenül hagyja segítségért sirni a csónakba kapaszkodót és egy madonna arczu anya kis csecsemő gyermekével: az anya csak gyermekét nézi, ez pedig tudattalan, örvendő rajongással nyul a kereszt felé. A megragadó kép még most is a mestermű erejével hat.

8. EGY CSALÁD.

Egy kaukázusi cigánycsalád élettől duzzadó képe ez. A típusnak beillő leány, a ki tánczosnő, már felöltözött, hogy apjával, a vén cigánynyal utra keljen — pénzt keresni. Büszkén méri magát végig, mialatt anyja felhuzza kövér lábára a cifra cipőt. Az öreg cigány addig nagyot húz még a kulacsából, hóna alatt rozoga hegedűjével.

9., 10., 11. KORUNK HŐSE.

(Biela. — Tamana. — Mary hercegnő.)

Lermontov *Korunk hőse* című regényének három nőalakját gyönyörűen rajzolta meg Zichy Mihály: Bielát, a Tamana-beli csempész leányát és Mary hercegnőt.

Az első egy kaukázusi törzsfőnök leánya, a kibe egy orosz tiszt, Pecsorin bele-szeret. Biela rosszlelkű öcsce álnok szövetséget köt az orosz tiszttel: elrabolja szá-mára hazulról Bielát, a miért azután megkapja Kaszbics cserkesz lovát, a melyre egész lelkéből vágyik. Az orosz tiszt játsza kezére a lovat, mialatt Kaszbics gyanut-lanul issza teáját az erősségben. A leány idő multán maga is megszereti Pecsorint s boldog szerelemben él vele, nem kívánczva vissza többé atyja házához sem. Kaszbics vet véget ennek a boldogságnak — bosszut esküdött Pecsorin ellen, a miért lovától megfosztotta. Bosszuja rettenetes. Egy napon, a mikor az orosz tiszt az erdőben vadá-szik, elrabolja Bielát, a ki éppen szerelmeséről álmodozva egy forrás mellett üldögélt a kertben. Pecsorin az erősség parancsnokával együtt elég jókor érkezik még haza, hogy megtudja mi történt s lássa, a mint a vad cserkesz viszi lován élete boldog-ságát, a gyönyörű leányt. Nyomban utána vágatnak, de csak közelebb juthatnak hozzá, el nem érhetik. A cserkesz, a mikor látja, hogy már nem menekülhet meg fáradt lován, szíven szurja Bielát s eltűnik a sűrűségben. A szegény szerelmes Biela nemsokára ott hal meg kedvese karjai között.

A másik nőalak a Tamana című epizód hősnője. A természet vad gyermeke, a kit erőteljes szépséggel s elszánt lélekkel áldott meg az ég. Egy orosz tiszt vetődik Tamana-ba s észreveszi, hogy leány családjá csempészetből él. Egy szavába kerül és tönkre teheti mindnyájukat. Az elszánt leány, a ki megsejti a veszedelmet, rettenetes vállalkozásra szánja el magát. Éjszaka belopódzik a fiatal tiszthez, tüzes csókot nyom ajakára és találkozót ad neki a tenger partján. A tiszt elmegy a találkozóra, de elő-vigyázatból két pisztolyt is dug az övébe. A leány csolnakba ülteti őt s kievez vele a tengerre — majd ott tartják meg a pásztorórát a holdvilágos éjszakában! De ezután rettenetes jelenet következik szerelmes ölelkezés helyett. A tiszt egyszerre észreveszi, hogy a leány veszedelmesen kezdi himbálni a csolnakot. Rossz sejtélem szállja meg s pisztolyához kap, hogy majd figyelmezteti veszedelmére a kozákját, a kinek meg-

parancsolta volt, hogy azonnal siessen a tengerpartra, ha lövést hall. A pisztolyok azonban már nincsenek az övében. A leány az első ölelés alatt kilopta onnan mind a kettőt. Most már tisztán látja, hogy csapdába jutott, a melyből szinte lehetetlen megmenekülnie. Uszni nem tud s ha a csónak a tengerbe fordul ő bizonyosan ott fog veszni. A leány gyorsan akar végezni az ellenséggel — megragadja őt, hogy majd a tengerbe taszítja. A tiszt kétségbeesetten küzd vele — mindketten lezuhannak s már féltestükkel kilógnak a csónakból. Az erős férfi végre győzedelmeskedik, vasmarokkal megragadja a leányt s kidobja őt a tengerbe, azután kievez a partra. Megmenekülése után egy ideig gondolkodva nézi a tenger fekete hajkait: ugyan mi lett a leánynyal? Bizonyosan ott veszett a zugó mélységben. Egyszerre megakad a szeme egy alakon, a mely a part egyik távoli részén áll a habmosta kövek között. A hold kibúvik a felhők közül s a tiszt most már megismeri a leányt, a ki éppen akkor uszott ki a tengerből s most dús hajából facsarja a vizet. Egy tarka kendő volt a csipője köré kötve, mely az inggel együtt odatapadt hajlékony testéhez. Ezt a jelenetet ábrázolja a kép. A leány még akkor este megszökött szeretőjével együtt a csempészbárkán.

A harmadik nőalak: Mary hercegnő, megható szerelmi történet központja. Beleszeret egy kaukázusi fürdőben egy orosz tisztbe, Pecsorinba, a ki azonban mást szeret, egy fiatal asszonyt. Egy éjjel a tiszt találkára megy kedveséhez, a ki egy házban lakik Mary hercegnővel, a finomlelkű, fiatal leánynyal. A találka után másképpen nem menekülhet: le kell másznia a második emeleti erkélyről hirtelenében összetákoltt kötélhágcsón. Menekülése közben, a mikor az első emeleti erkélyhez jut, kíváncsiságból benéz Mary hercegnő szobájába, a hol még ilyen késő éjjel is ég a lámpa. A szegény, szerelmes leány bánatosan ül ágya szélén egyszerű éjjeli ruhájában. Előtte ott az imádságos könyv, a melyből éppen elrebegette szüzi imáját. Bánatos, szerelmes gondolatai a rideg szívű Pecsorin körül röpködnek... Ezt a jelenetet mutatja a kép. Pecsorint két tiszt észreveszi, a mint az erkélyről leugrik. Azt hiszik, hogy Mary hercegnőnél volt s ebből csunya pletyka keletkezik. Pecsorin párbajra hívja és agyonlövi a rágalmazó tisztet, azután indul száműzetésébe, egy távoli erősségbe. A szegény Mary hercegnő pedig magára marad bánatos szerelmével.

12. BOSZORKÁNYKONYHA.

Egyike a művész fantasztikus képeinek: a falánk és italkedvelő ember gyötrő, rossz álmainak nagy képzelőerővel készült megrajzolása. A túlságosan jóllakott embert, mikor étkezés után aludni tér, képtelen látomások gyötrik. Majmok, békák, rákok, mindenféle állatok és emberalakok eszeveszett dorbézolást űznek köröskörül, mialatt középütt a halál és az ördög bűvös kotyvasztékukat főzik a lobogó tűzön.

13., 14. III. HENRIK.

(Orgia. — Egy királyi kegy.)

Tudjuk a történelemből, hogy III. Henrik francia király (1551—1589.) egyike volt a legkülönösebb embereknek, a kiben csodálatos módon egyesültek teljesen ellentétes tulajdonságok. A hugenották és a Guise-ek küzdelmes korának vezetőjeül szánta őt a sors, de rossz tulajdonságai miatt képtelenné vált a vezető szerepre. Egyénisége minden tekintetben különös volt. Megtaláljuk benne a vitézség mellett a gyávaságot, a fanatikus vallásosság mellett az embertelen kegyetlenséget, a széprevágyás mellett a megdöbbenő izléstelenséget. Mintha korának minden rossz tulajdonsága egyesült volna benne. Hiusága különösen kirítt e rossz tulajdonságok közül. Feljegyezték róla, hogy testi szépségének megtartására mindennél nagyobb gondot fordított. Kesztyűben aludt, hogy kezeinek fehérségét megóvja, arcát pedig illatos olajokkal kente be éjszakára s álarcot öltött. Időnként el-elrejtőzve a világ elől, olyan életmódot folytatott, mint valami keleti fejedelem, máskor meg ajtatosságbán bánkódott vétkeiért s járta a templomokat. A kivégzéseknél éppen olyan nagy lelki nyugalommal jelent meg, mint a miséken s mialatt bűnbánó bucsukat rendeztetett, maga vad dőzsöléssel töltötte az éjszakákat *mignon*-jai körében. Egy ilyen dőzsölését mutatja a kép, mely mozgalmasságával jól rendezett színpadi jelenet gyanánt hat. Feljegyezték III. Henrikről azt is, hogy valósággal bolondja volt a kutyáknak. Az *Egy királyi kegy* című képen is körül

van véve kedves állataival s a nyakában éppen egy kosarat hordoz, a melyben kis kutya-kölykök vannak. Egyik udvaronczával különös módon érezteti kegyét, — megmutatja neki a kutyakölyköket. Nagy kegy! Az udvaroncznak majdnem eltörlik a dereka, a mint alázatos meghajlással tekint bele a kosárba. Kedves humor ömlik el az egész képen.

15. TAMÁRA CZÁRNŐ.

Az orosz történelem legendás alakja Tamára czárnő, a kit orosz *Loreley*-nek szoktak nevezni. A legenda szerint emésztő bujaságában palotájába csalta a vándorokat, a kiknek azután halál lett a sorsuk a kéj jutalmául. Lermontov gyönyörű balladát írt az orosz Loreleyről. Ezt a híres balladát, a melyet itt adunk Telekes Béla szép fordításában, illusztrálta meg a nagy mester.

Hol Durjal ködös ölébe
Tajtékhöz dől a Terek,
Zord, fekete szírtén az égre
Egy ős-vén bástya meredt.

Mélázva szelek zokogásán
A régi toronyban ott
Egy angyali báju sátán:
Tündér Tamára lakott.

Száz fáklya aranytüze lángolt
Éjente a völgybe alá
És csalta pihenni a vándort,
Búbájt szállítva reá.

Tamára csodás dalolása
Ugy sirt ott bús-epedőn,
A vándor megbabonázva
Holtáig betege lón.

Követte, ha éjbe, ha ködbe,
A csúcsig meg se pihent.
Némán tárt kaput előtte
A zord eunuk odafent.

Övét, fátylát lezilálva,
Dagadó párnái haván
Ugy várta ölébe Tamára,
Bódítva, epedve, buján.

Egy percz — és ajak ajakra,
Mell mellre vivódva tapadt;
Ugy dúlták sirva, kaczagva,
Vonagló tagjaikat.

Mint hogyha ezer dalia s lány
Tört volna a csarnokon át,
Ülvén nászéje vigalmán
Saját halotti torát.

De mire a hajnal ujjá
Széttépte az éji ködöt,
A vén toronyba újra
Csönd, árnyék költözött.

Csak a Terek ősi haragja
Zúgott a csöndbe vadul,
Tobzódva simult hab a habra
S ár árba nyomtalanul.

Hánykódva hurczolt a hullám
Egy szép, daliás tetemet . . .
Tornyába, merengve a hullán
Egy árny szólt: Ég veled!

Ugy csengett el ez a pár szó —
Ugy kérte a hajdani kéjt,
Vízontlásra sovárgó
Uj üdv ígéreteként.

16. HULLÓ CSILLAGOK.

A nagy mester egyik leghiresebb képe, mely a világ majdnem minden nagy képkiállításán ott volt s mindenütt mélységes hatást keltett tárgyának poetikus, eszmegazdag voltával. Az erénynek bűnbe süllyedését még nem mutatta be festőművész ilyen megragadó képben. Ott lebeg a sűrű csillagok között, tiszta fényességben három nőalak — a negyedik már lesüllyedt a mélységbe, a bűn kinzó tudatával, a szégyenérzet maró gyötrelmével takarva el arcját. Társnői még vidámak, még örvendeznek az életnek, még magasban ragyogó csillagok — de, sejtjük, ők is le fognak hullani nemsokára a vigasztalan mélységbe. Ez a mélységes hatású, megragadó kép most már nemzeti közkincsünké vált; eredetijét, mint tudjuk, megvásárolta a kormány az Országos Képtár számára.

18. RICHELIEU BIBORNOK.

A XIII. Lajos francia király mindenható miniszterének nagyságát mutatja ez a kép. A vaskezű, de sima modorú diplomatát, a ki társtalan a királyi udvarban, a kit bámulnak és rettegnek, de gyűlölnék is. A kikkel szemben áll, lakájhódolattal kísérik, de mihelyt háttal kerül velük, vad gyűlölettel merednek utána és összesúgnak ellene.

20., 21., 22. SKÓT VADÁSZATOK.

(A megtalált szarvas. — A szarvas leszállítása a hegyről. — A szarvas szállítása.)

Zichy Mihály, mint tudjuk, szenvedélyes és kitűnő vadász. Részt vett a walesi herceg — most már VII. Edvard király — híres skótországi vadászataiban is. Ez

időből valók remek vadászképei, a melyek közül három itt van az albumban. Az első kép — *A megtalált szarvas* — azt a jelenetet ábrázolja, a mikor a skót vadász megtalálja zsákmányát, a magas hegyfokra menekült szarvast, mely ott rogyott össze halálos golyóval a testében. Vadászemberek tudják, hogy a sebzett vad sokszor igen messzire elfut még arról a helyről, a hol a golyó érte. Ilyenkor kutatására indul s ha megtalálja, diadalmasan lép rá s tarka skót-kendőjét puskájára tekerve lobogónak, diadalkiáltással veri fel a magashól a természet fenséges csendjét, mely a skót hegyi tájakat annyira jellemzi. Hívja vadásztársait, int nekik a magasra tartott lobogóval. Az egyik vadásztársa végre odaérkezik s ekkor nagy fáradsággal leviszik ketten a szarvast a hegyről, melynek lábánál ott várakoznak rájuk a paripák. Ezt ábrázolja a második kép: *A szarvas leszállítása a hegyről*. A skót vadász azután lovára köti a szarvast és így viszi haza, büszkén, megelégedetten lépkedve mellette. A harmadik kép: *A szarvas szállítása* ezt a jelenetet mutatja rendkívüli élethűséggel.

21., 22., 23. A SZIRÉN ÉNEKE.

Költőknek és művészeknek mindig kedves tárgyuk volt a női bájak hatalmának, csábító erejének bemutatása. Erre vall a rengeteg hasonló tárgyú vers és kép. Zichy Mihály azonban új csapáson halad a maga szirén-képeivel, a mennyiben nem pusztán a női bájak hatalmát akarja feltüntetni, hanem a férfiak érzékiségét. Ezért festette meg eredetileg csak a középső részt, a melynek czime *A courtesane* volt. Az osztrák műegyesület kiállítására készült ez a kép, a melyet azonban tulságosan nyíltan találtak. Zichy a műegyesület ösztönzésére megfestette ekkor Bécsben a két oldalképet két nap alatt. Az elsőn a csábító szirént látjuk, a mint énekével magához csalja a hajóst; a másikon már a szirén elvégezte rettentő munkáját — a férfi, a ki hallgatott dalára, ott fekszik mozdulatlanul a kopár sziklafokon.

A középső kép fejezi ki egyedül a művész intenczióját. »Ebben a képben — mondja maga Zichy — a férfiak érzékiségét kívántam feltüntetni legkülönfélébb nyilvánulásaiban — nem pedig a női bájak hatalmát, mint sokan hiszik. Ez a testileg és erkölcsileg tönkrement *courtesane* a valódi tipikus boszuló angyala minden igazán szép, szellemes és erényes asszonynak, a kit férje elhanyagol, elhagy. Ha én ezt a nőt ellenállhatatlan, elbűvölő szépségnek festem meg, akkor a férfiak eredendő bűnét szépitgettem, mentegettem volna, a mi szándékom sohasem lehetett. Azért festettem ezt a nőt rútnek, visszataszítónak. Fiatal szépsége teljességében élvezetet hajhászó férfiak játékszere volt, melyet megunva félredobtak. Kitartóan vár, okul az élet iskolájában, azután megboszulja magát. Vagyont tapos lába, mint a macska játszik a gyöngygyel, gyémánttal s nem törődik azzal, ha valakit a romlás megőrjít, ha a pénzen, a melyet az uzsorás elébe halmoz, szegény emberek vére tapad; vagy mit bánja, ha egyik kegyeltje párbajban esik el, ha a férj keresztül tipor nejen és gyermekén, hogy lábaihoz vesse magát? Hogy az ilyen pusztító szenvedélyeket éppen idősebb nők tudják lánggra lobbantani, a történelem s korunk hirhedt heterái eléggé bizonyítják. Ezek a *courtesane*-ok már nem csábítanak; a férfiak önként rohannak vesztükbe, mint a delej vonzza őket az odaadásban iskolázott érzékisége. Azért olyan rút ez az én *courtesane*-om, azért olyan visszataszító a tekintete.«

A nagy mester valóban drámai erővel fejezte ki intenczióját. A hatalmas jelenetben elébünk tárul a férfiak érzékisége minden korban és mindenféle formában. Öregek, ifjak sereglenek eszeveszetten a *courtesane* felé, a ki hatalmának tudatában hideg mosolygással tartja fel a gyöngyfüzért, mintha kötél volna, a melylyel azután az önkéntes rabságra sietőket könnyű szerrel összekötözheti. Bal felől eszeveszett, megbódult öregeket látunk; az egyik már leborult előtte, oda rakva ölébe pénzét, vagyonát, a másik már tipeg az első nyomában, hogy majd ő is odaborulhason a *courtesane* elé, a harmadik epekedve várja sorsát. Jobb felől egy ifju szédülve omlott már a bűvös nő mellé, a ki megigézte őt. Amott egy férj rohan örülten a veszedelembé, nem törődve felesége kétségbeesett könyörgéseivel. A *courtesane* előtt ott fekszik már az egyik áldozat — a kifosztott férfi, a ki mindenét feláldozta őrzőngő szenvedélyének: vagyonát, becsületét, életét. A szirén nem törődik többé vele — rátapos és várja többi áldozatát.

27. AZ EMBERI TEHETETLENSÉG.

A nagy mester lelkének eszmékben való gazdagságát árulja el ez a híres szén-rajza, a mely egyike elvont filozófiai képeinek. Az emberi tehetetlenség hatalmas, mindnyájunkat gyötrő eszméjét fejezi ki. Mily gyöngék, mulandóak vagyunk mi, habár az ész nagy hatalmával s a találékonyság és a tetterő isteni adományaival áldott meg bennünket a teremtő. Kevélykedésünkben olykor megfedkezünk gyarló voltunkról s már azt hiszszük, hogy a mi kicsinyességünkhöz mértén olyan nagy, olyan fenséges találmányokkal, eszmékkel egyenesen teremtőnk hatalmának közelébe jutotunk s urai vagyunk a földnek és az életnek. De egyszerre megjelenik a vég, az enyészet, mely romba dönti összes munkánkat s megsemmisít bennünket. Ezért írta a nagy mester e képe fölé: *Porból lettél, porrá leszel.* Az ember — ugymond Zichy, szellemesen magyarázva ezt a képét — ezzel az átokkal lép az életbe. Kinek lelkében nem ébredt fel — valahányszor az elkerülhetetlen végre gondolt — az elkeseredett kérdés: miért is születtem e világra akaratom ellenére? Az embernek minden küzködése, kutatása, törekvése és a kétségbeesés erejével folytatott harca czéltalan ez ellen az átok ellen. Mikor a természet erőit egészen az ég villamáig szolgájává tette: — akkor közeledik a halál s egy érintéssel megállítja szíve dobogását. Ökölrel fenyegetőzve hull össze az ember az átokkal teljes bibliai mondás súlya alatt. Más lép nyomába, felveszi a harcot, hogy éppen úgy megsemmisüljön!

28., 29. DON JUAN.

(Két kép.)

Byron *Don Juan*-ja is megihlette a nagy mester teremtő fantáziáját. A költemény legbájosabb jeleneteit mutatják ezek a képek. Az ifju Don Juan hajótörést szenvedett és egy görög szigetre vetették ki őt a hullámok. Ott feküdt a parton eszméletlenül, a mikor a sziget urának, egy kalóznak gyönyörű fiatal leánya, Haidé ráakad. Don Juan egyszerre ébredezni kezd.

Szemhéjja felnyilt s elzárult megint,
Habozva küzd még ábrándképivel;
Úgy rémlik: ott van a bárkába' kint
S e gondolatra kétség fogja el,
Halált kívánja inkább, mint e kint.
Majd öntudatja új erőre kel
S homályosan lát — megnyervén a harcot —
Tizenhét éves bájos női arcot.

Föle hajolt egészen s piczi szája
Lélekzetét mintegy csengte tőle;
Meleg, gyors karja, ifjúsága bája
Kiűzte végkép a halált belőle;
Forró lehe balzsamként lenge rája
S fagyott erét felolvasztotta hője;
S szelided gonddal addig dédeli
Mig gyenge sóhaj válaszol neki.

Aztán bevitték a barlangba szépen,
A bájos hölgy s kísérő szobalánya...

Haidé szerelmes gonddal, gyöngédséggel ápolja, dédelgeti az ifjút s alig várja másnap, hogy a hajnal bepirosítsa az eget, könnyű járással, szirtől-szirtre hágva lejt a hűs barlang felé rabnőjével, Zoéval együtt. Don Juan idő múltán magához tér; a gondos ápolástól visszanyeri régi erejét, egészségét, miközben maga is halálosan bele-szeret szép ápolónőjébe. Bájos szerelmi viszony fonódik közöttük.

Sorsuk betelt, — frigyük megkötve már
A csöndes parton; nászi fáklya volt
Az égen rezgő szép csillag-sugár,
Tanú a tenger, ágy a szikla-bolt,

Pap a magány... s a kedves ifjú pár
Eskü nekül örökre egybe forrt;
Oly boldogok... egymásban angyalt látnak,
S éden-színe van az egész világnak.

A mostoha sors azonban nemsokára végét szakítja boldogságuknak. Haidé apja kalózkodni megy a tengerre s az a hír kerül haza felőle, hogy ott veszett. Haidé most kivezeti rejtekéből szerelmes ifját, haza viszi palotájába és ott dárídók közepette élük világukat. Az öreg kalóz azonban nem halt meg — visszatér és meglepi a szerelmeseket. Don Juánt, hiába védekezik kardjával hőiesen, megsebesítik, azután az éppen utra készen álló kalóz-hajóra viszik, hogy majd eladják a rabszolgavásáron a többi fogolylyal együtt. A szegény Haidé nemsokára meghal bánatában, magával vive a sirba egy másik életet is.

A közölt strófák Ábrányi Emil remek fordításából valók.

30., 31., 32. A DÉMON.

(Az enyém. — A mentő angyal. — Apotheosis.)

Lermontov, a nagy orosz költő munkáit Mihály nagyherczeg idősebb fiának, Miklós nagyherczegnek kívánságára illusztrálta Zichy Mihály. Az illusztrációk között világhírré tettek szert a *Démon-képek*, amelyek Lermontovnak gyönyörű elbeszélő-költeményéhez: A *démon*-hoz készültek, mely egyike a világirodalom legszebb műveinek. A démon ebben teljesen különbözik a Milton, Goethe, Byron, Madách alkotta elkárhozott angyaloktól. Ez a démon rettenetesen gyötrődik, tudva, hogy örökkön-örökké tart száműzetése a boldogság honából. E képek közül hármat mutatunk be.

Ugy járt — se czélja, se hona —
Soká a pusztá végtelenben.
Század századra tűnt tova
Mint a mikor percz perczre lebben
Egyforma rendben, úntalan . . .

S mint a kinek hatalma van
E dib-dáb földön, csak vetette
A bűn magvát örömtelen
S ellenállásra sohse lelve
S csak unatkozva mindezen.

Búsan, komoran suhant el a Kaukasz fölött, ahol a havas Kasbek-csucs emelkedik a felhőkbe. Megigézni még a szeme előtt feltáruló gyönyörű kép, a természet tündéri pompája sem tudja. Elszállt az ősz Gudal, a grúz fejedelem sziklacsúcsra épített zordon vára fölött. A várban éppen lakodalomra készültek — várva-várták már Gudal csodaszép leányának, Tamárának vőlegényét. A menyasszony a szőnyegfödte sík tetőn zenével és tánczczal úzi a várás unalmát, barátnőivel egyetemben. Maga is tamburint ragad s bájos tánczot lejt — ekkor pillantja meg őt a démon.

— Egy pillanat csak —
S vad láza titkos izgalomnak
Lángolt át szívéen hirtelen.
Valója néma pusztaságán
Egy hang csendült át édesen
S szent lón im újra mind a bálvány:

Szépség, jóság és szerelem! —
S elnézte hosszan, lebűvölve
S üdvéről, mely oly rég oda,
Ugy suhant végig most előtte
A sok ábránd — mint valaha
A csillagoknak zápora.

A démon ezután megöli Tamára vőlegényét az úton. A holttest a nyeregben marad s a mén bevágtat vele Gudal várába. Tamára nagy fájdalmában kolostorba vonul, a hol azután megkezdődik kálváriája. A démon megjelenik álmában s csábítja őt, majd bűvös szózáttal veri fel nyugalma, lelke csendességét, ébresztgetve benne az érzéki vágyakat. Ott áll előtte a csábító démon — de egyszerre megjelenik mentésére szivárványfénybe öltözött a kerub, a szent mosolyu.

S lágy szárnya im egy szomorú,
Egy szép bűnös lányt főd be védve . . .
Vakítva sujtja szeme fénye
A demont üdvözlés helyett
S száz váddal tiltja ki az éjbe
A rontást szító szellemet.
»Izgága fia a vak éjnek,
Mondd, ki hívott, te czéda lélek?
Itt nem volt s nincs számodra hely.
Eredj! Itt soha czélt nem érsz te . . .
Hű szentjeim fehér szívére
Bélpöklos bűbájt ne lehelj!«
. . . És gúnyos, megvető mosolyra
Rándul a démon ajaka,

S az ősz gyűlölség szörnyű pokla
Szemébe rőt fénnyel lobogva
Izzóbban ég mint valaha . . .
»Ő már enyém! — szölt fenyegetve —
Elkéstél. Hadd el! Ő enyém!
Védője s bíráim nem lehetsz te,
Itt én uralkodom, csak én!
A büszke szíven ott a szennyfolt,
Beléperzselve bélyegem!
Enyém itt minden, a mi szent volt
Es enyém itt a szerelem!« —
. . . S az angyal im az áldozatra
Még egyszer búsan rátekint,
Aztán lassan, halkan suhanva
Az ég felé szárnyal megint.

A démon most már hatalmába keríti az ellene hiába küzdő Tamárát. Bűbajos szavakkal csábítja őt, ígérve neki mindent, csak szeresse.

— És megérinti halkan
Hó ajkával ajakát . . .
Tamárát vad tűz járja át.
Még esd, de el-elfúl beszéde . . .
S mind csábítóbb hang csalogatja,
Hatalmas két szem néz szemébe . . .
Ég tőle . . . S a démon alakja
Handzsárként villog rá az éjből . . .

Oh jaj! Már győzött a gonosz . . .
A gyöngé szívé kéjre kéj dől,
Halálos méreg áradoz . . .
Hosszu, kínos, rémes sirám
Tör át a néma éjszakán,
Csupa szerelem, csupa vád, gyász,
Csupa mámor, szilaj, buja . . .
Reménytelen, végső sovargás:
Egy ifjú élet bucsuja.

A démon győzött — a szegény Tamárát megölte lángoló csókjaival. Ekkor ismét megjelenik a kerub, most már az övé Tamára, — a lelke.

Az éter kék felhőiben
Halk arany szárnyon, sebesen
Száll egy szent angyal föl az égnek,
Karjában kábultan pihen
Valami bűnös földi lélek . . .
S már mintha édes zene zsongna
Az édenből mind hangosabban:
Midőn a mélyből fölsuhogva
A démon im utjokba pattan.
Hatalmas mint a fürgeteg
És mint a villám: csupa fény,
Aján őrző gúny remeg,
Kevélyen szól: *Ő az engem!*
Tamára bűnös lelke félve
Simul az angyal kebelére,

Forró fohászt mond borzadózva,
Ah, most dől el jövője, sorsa:
»Tűnj el, sötét kétségű szellem!«
Szólt most az angyal, a szelid.
»Elég szer győztél Isten ellen,
S itt az igazság percze, itt!
J üdvözült!
S arany szárnyán vígan suhanva,
Úgy tör fel a fénylő azurban.
S átkozva tört reményeit
A démon meg alámerül . . .
Szívében már se vágy, se hit;
Úgy él a mindenségben itt
Kinjával újra egyedül.

A versmutatványok Telekes Béla, a jeles fiatal költő mesteri fordításából valók.

33. ELRABLÁS.

A klasszikus kor bája ömlik el ezen a mitológiai jeleneten. Az erdők vidám, csintalan manója, a szatir, nimfát rabolt. Nem a Praxiteles megfinomodott szatirja ez, a hegyes fülű, erőteljes ifjú, hanem a kecskelábú, csúf férfi, a milyennek valójában megalkotta a görögök fantáziája. Torkos, érzéki, vakmerő és vidám, a kitől különösen az erdők sűrűjében játszó vagy a patakokban fürdő szelid nimfák féltek nagyon. A szatir, tele érzéki vágygyal, örökösen ott leskelődött a bokrok között — ime, most megfogott egy fürdő nimfát s viszi a hátán diadalmas örömmel. Az érzékiségnek gyönyörű kifejezése ez a kép, a mely különösen a formák plasztikus voltával tesz nagy hatást a szemlélőre.

34., 35., 36., 37. AZ EMBER TRAGEDIAJA.

(Lucifer az Urral szemben. — Péter apostol: Istennek dicsőség! — A londoni vásár. — Vége a komédiának.)

A nagy mesternek Madách Imre remekművéhez készült hatalmas illusztrációi közül négyet mutatunk be ez albumban. Az első kép az első színnek azt a jelenetét ábrázolja, a mikor Lucifer az Ur trónusa előtt pártoskodással követeli a maga részét a teremtésből.

A második kép a hatodik szín leghatalmasabb jelenetét mutatja. Ádám, mint Sergiolus, a római kéjencz, kedvesével, Juliával (Éva) együtt ott áll a világ megújódását hirdető Péter apostol előtt. Az égen glóriában feltűnt a kereszt.

PÉTER APOSTOL:

Legyen hát czélod: *Istennek dicsőség.*
Magadnak munka. Az egyén szabad
Érvényre hozni mind mi benne van,
Csak egy parancs kötvén le: *szeretet.*

A harmadik kép a tizenegyedik színt — a londoni vásárt — ábrázolja a maga mozgalmasságában. Az előtérben ott áll Éva, mint fiatal leány, mellette Adám, mint javakorbéli férfi, munkásnak öltözve. Mellettük Lucifer mint ékszerárús, a mint a hiú Évának ékszerét kínálgat. A női hiúság szatirája ez a jelenet, valósággal a hiúság vására, a hol a női hűség adódik el néhány ékszer fejében.

A negyedik kép — az utolsó színből — talán valamennyi közt a legmegragadóbb. Adám kétségbeesve a látomásokon s az ember tehetetlenségén felkiált: »Egy ugrás, mint utolsó felvonás . . . S azt mondom, *vége a komédiának.*« De megjelenik Éva s fülébe sugja: Adám, anyának érzem magamat. Adám most már térdre esik s megnyugszik végzetében.

A Madách-illusztrációk eredeti rajzait, mint tudjuk, a Nemzeti Múzeum képtárának ajándékozta a nagy mester.

38. RAFAEL ÉS MODELJE.

A Madonnák festője, Rafael, éppen leghatalmasabb képén dolgozik: A gyermek Krisztust karján tartó Madonnát festi. Modelje, egy bájos fiatal asszony, a földi gyönyörűség valóságos megtestesülése. A művész, mialatt ihletében szüzies vonásait nézte, telt idomaiban gyönyörködött, egyszerre megfedkezik a művészet ideálokkal telt, tiszta világáról s visszatér a földre — a Madonnából földi asszony lesz, a ki ölelésre csábítja édes mosolyával. A gyermek lehull a nő kebléről s a művész borul oda helyette szerelmes öleléssel. A háttérben ott van már a vásznon a Madonna; a kép körvonalai már kialakultak. Előtte a földi szenvedély ellentétes képe. Ez az ellentét teszi rendkívül eredetivé és érdekessé a nagy mesternek ezt a művét.

40. A ZENE KISÉRŐNK A BÖLCSŐTŐL A SIRIG.

Ez a mestermű, mely eredetileg egy hangverseny-terem diszél szánt friz, minden tekintetben magán viseli Zichy művészi egyéniségének vonásait. Hogy a zene mennyire össze van forrva életünkkel, a nagy mester egymásba fűződő epizódokban mutatja meg ezt nekünk. Bölcsőnkénél megsendült a dajka édes dala, gyermeki játékaikat is vidám, tréfás ének tette kedvesebbé, majd ájtatos zsoltár fakadt ajakunkról a serdülés korában s emlékezünk jól mindannyian az imára hívó harangszóra, mely édesdeden vegyült össze a templom ajtaján kiáradó orgonaszóval. Az ifjuság legszebb éveiben, a diákkorban a dal ifjú lelkünknek öröme, költészete, a dal, mely aztán szárnyára kapja a szív érzelmeit az első szerelem bűbajos boldogságában, hogy nászi indulóvá változzék azután. A boldogságnak, a jókedvnek óráiban tánczra perdül lábunk — s a táncznak is a zene a lelke. A magyar járja a csárdást s minden nemzet a maga nemzeti tánczát, még a vad népek is tánczban fejezik ki szívök csapongó örömét. Látjuk egy gyönyörű epizódban a különböző népek nemzeti tánczát, azután elvonul előttünk egy csapat katona; zeneszóval mennek a csatába, a hol megszólal majdan a támadásra hívó trombitaszó. Egyszerre más kép tűnik szemünkbe — a vészharang szava kondult meg a távoli templom tornyában, megrettentve a mezőn dolgozó földmivest, majd hazafiasság tüzetől felhevült tömeget látunk, a mint a nemzeti himnuszt énekli lelkesedve. Ismét változik a kép. Fenséges oratorium zendül meg, s a háttérben kiemelkedik a nagy mester, Liszt Ferencz alakja, a mint ihlettől áthatva vezeti a zenekart. Emitt meg a koncertezőket látjuk — a kép alatt ez a jellemző mondás van: A fenségestől a nevetségesig nincs, csak egy lépés. Rubinstein és Sarasate fenséges szonátái mellett ott hangzik a zenebohócok parodisztikus, furcsa muzsikája. Itt meg egy operettből, a *Faust*-ból énekel duettet egy megkopott tenorista és kissé elhízott énekesnő. Szomorú jelenetek következnek most: kopott kintornájának zenéjével indítja meg a járókelők szívét a fellábu koldus, mialatt könyörögve mondja: Adjatok valamit. Még egy lépés — ott vagyunk a sirnál, a hol a zene utoljára szövődik az ember sorsába. Míg a rögek dübörögve hullnak a koporsóra, felhangzik a halotti ének szívszaggató, komor melódiája: *Requiescat in pace!* Ime, a zene elkísérte az embert a bölcsőtől a sirig. A nagy mester ezt a képet megküldötte Liszt Ferencznek, a hangok fedelmének. Liszt erre a következő levelet írta Zichynek:

Nagyhirű Festő! Nagyszerű ajándékot küldött ön nekem. A zene génuszáról szóló rajza »A bölcsőtől a sirig« csodálatos szimfónia. Megpróbálom majd megzenésíteni és a lapot önnek fogom ajánlani. Fogadja stb. 1881. április 12. Bécsben. *Liszt Ferencz.*

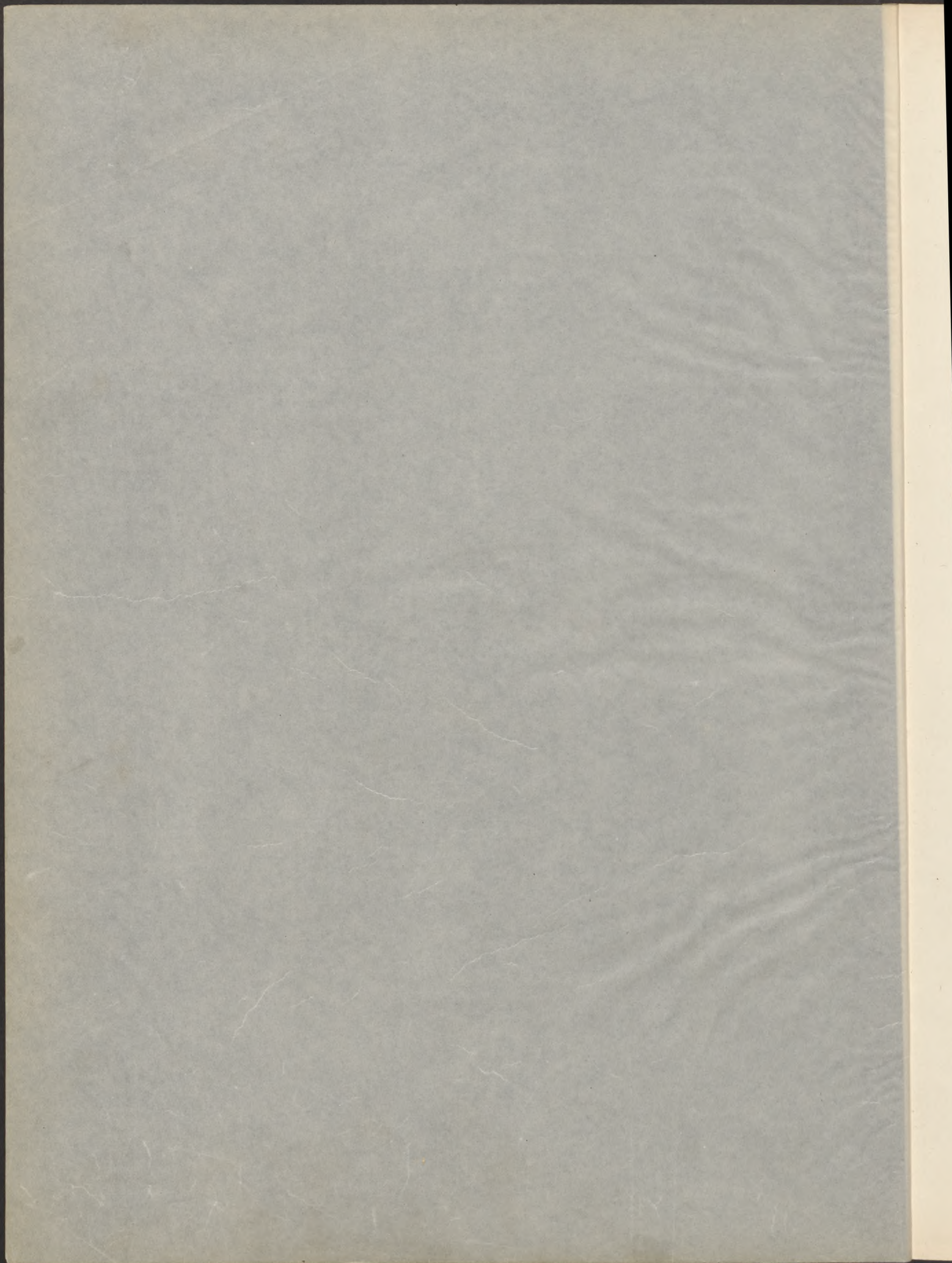
Ez a szimfónia csakugyan el is készült. Ez volt Liszt Ferencz utolsó munkája.

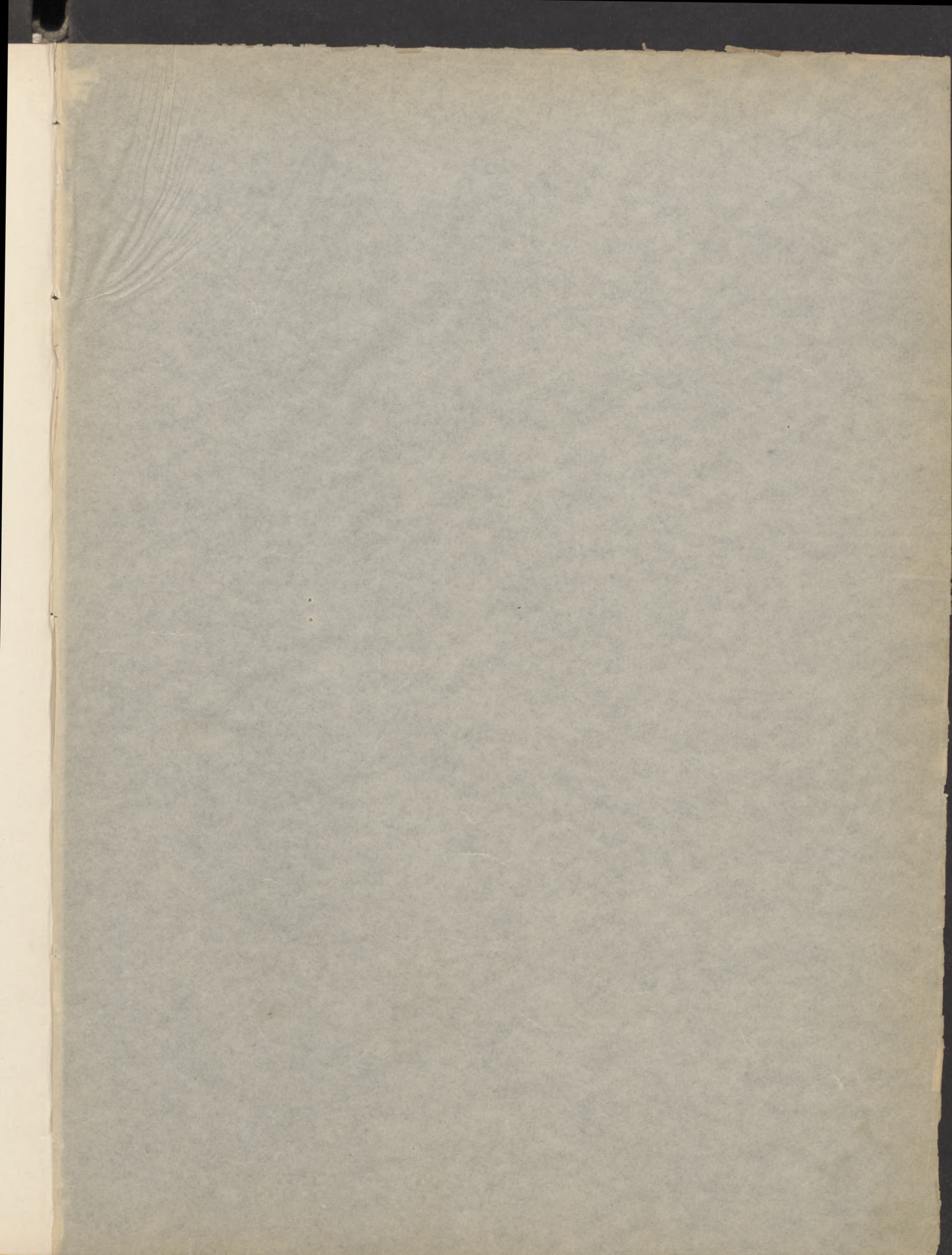

ÁBRÁND A FESTÉKES LÁDA FELETT.

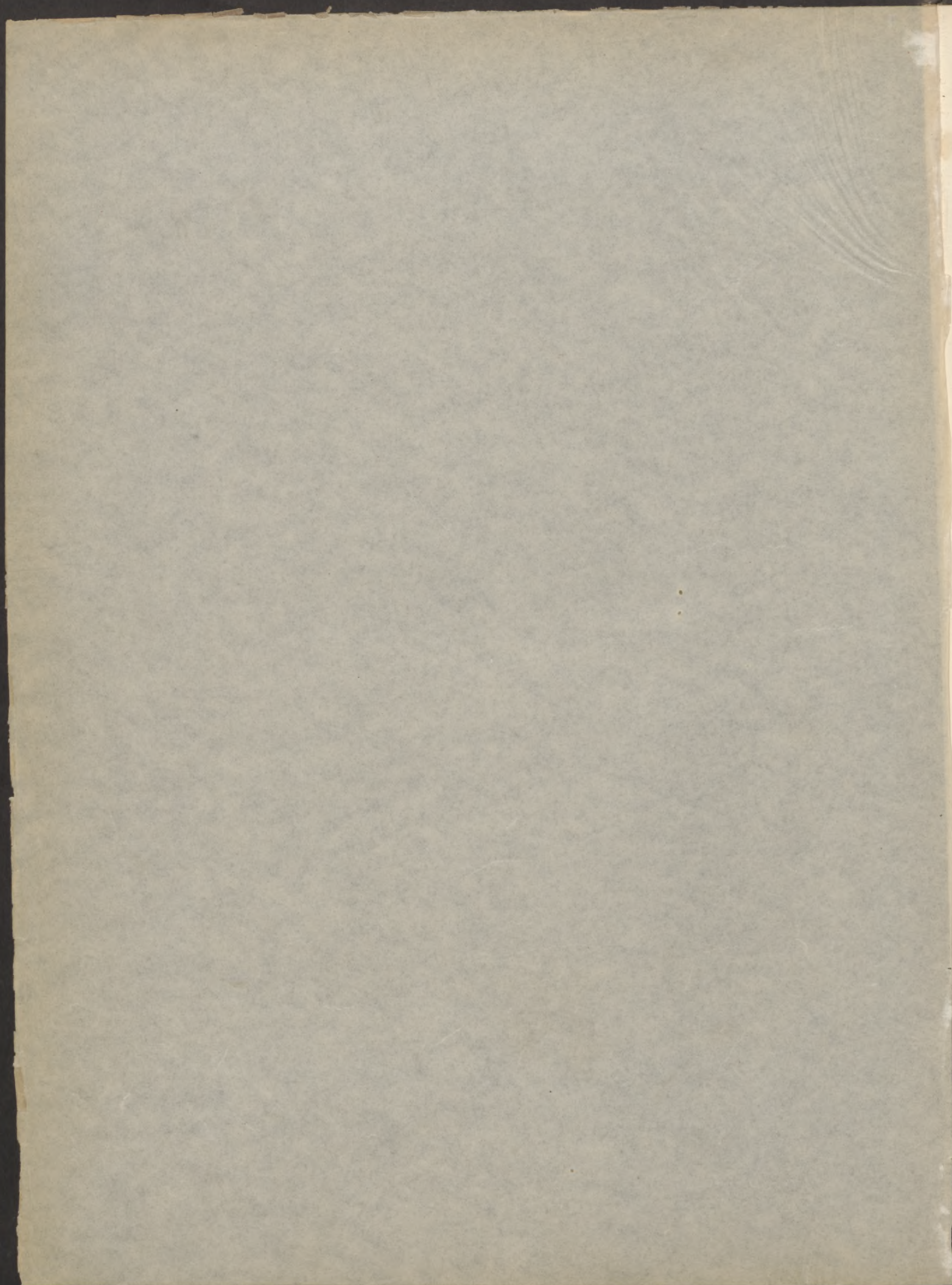

3.

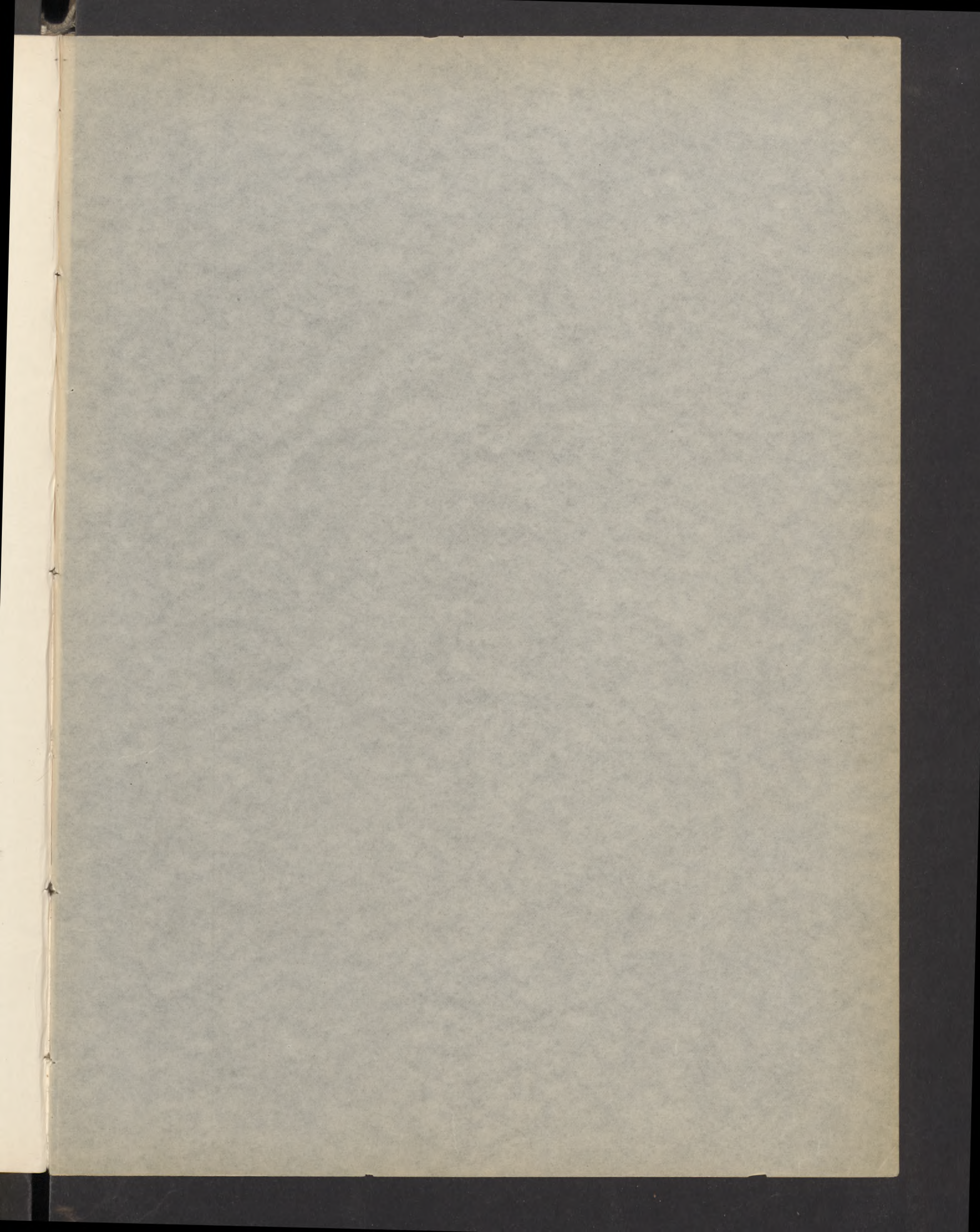
A ROMBOLÁS GÉNIUSZÁNAK DIADALA.

Az Athenaeum nyomása.

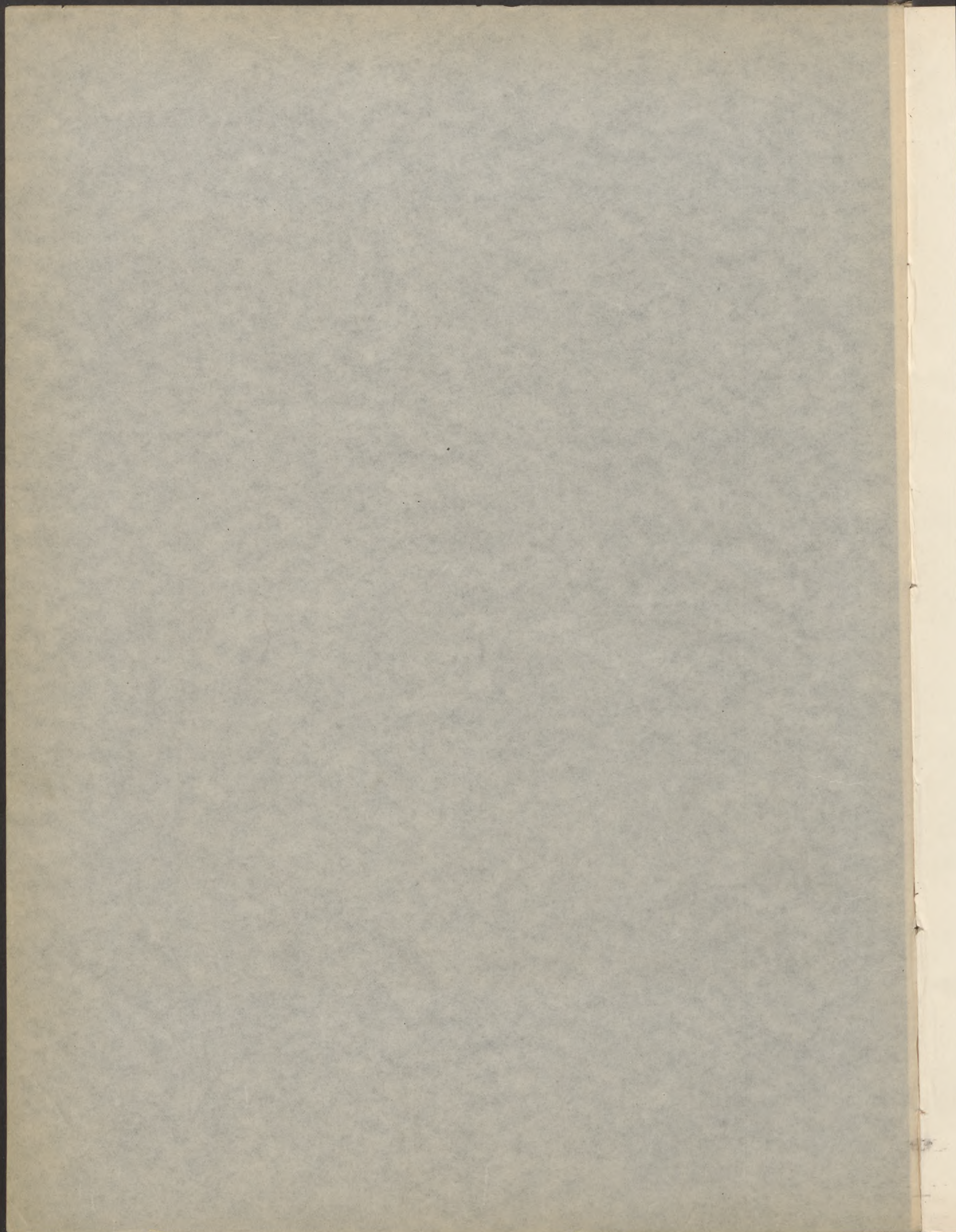

4.

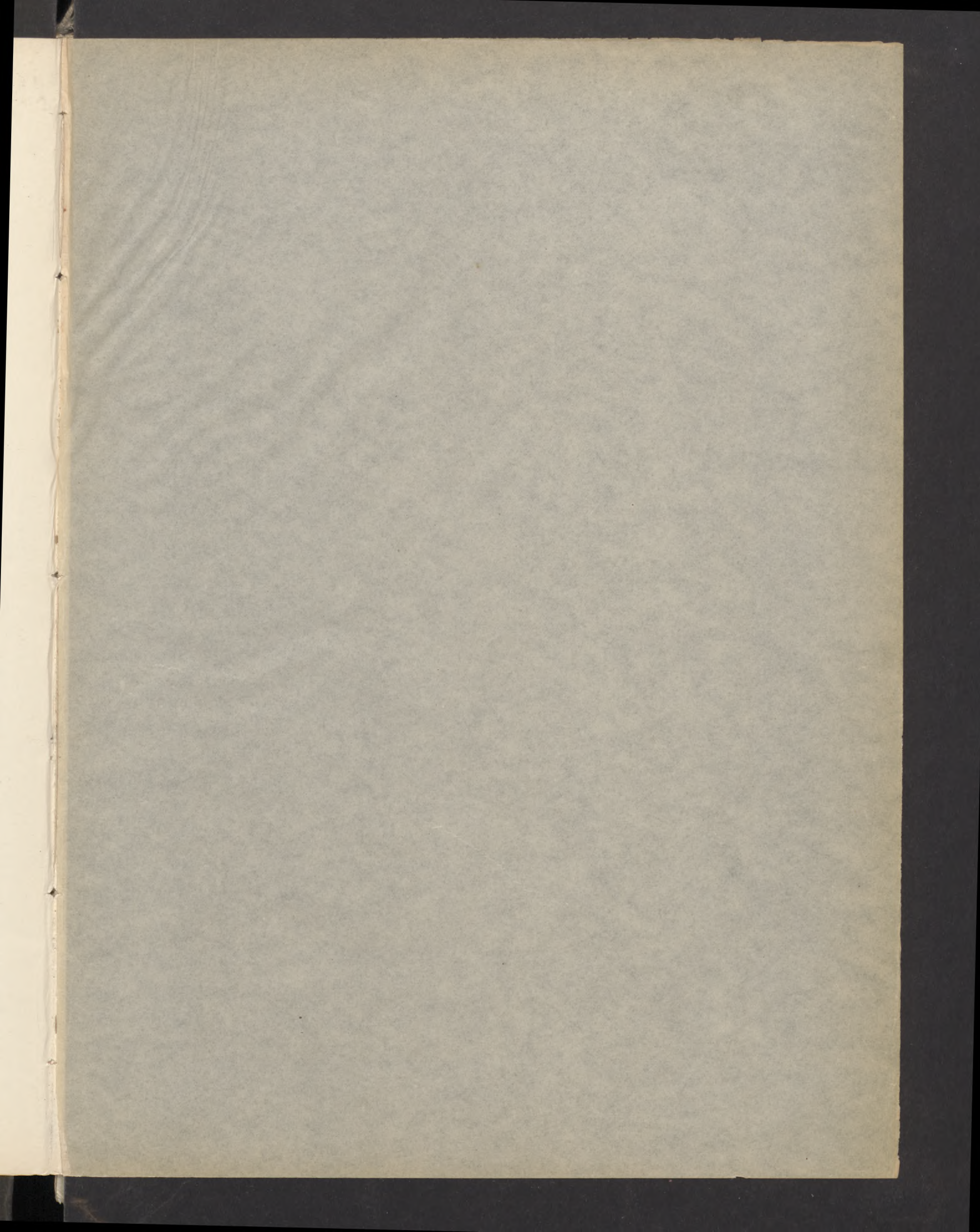
Az Athenaeum nyomása.

KRISZTUS LEVÉTELE A KERESZTRŐL.

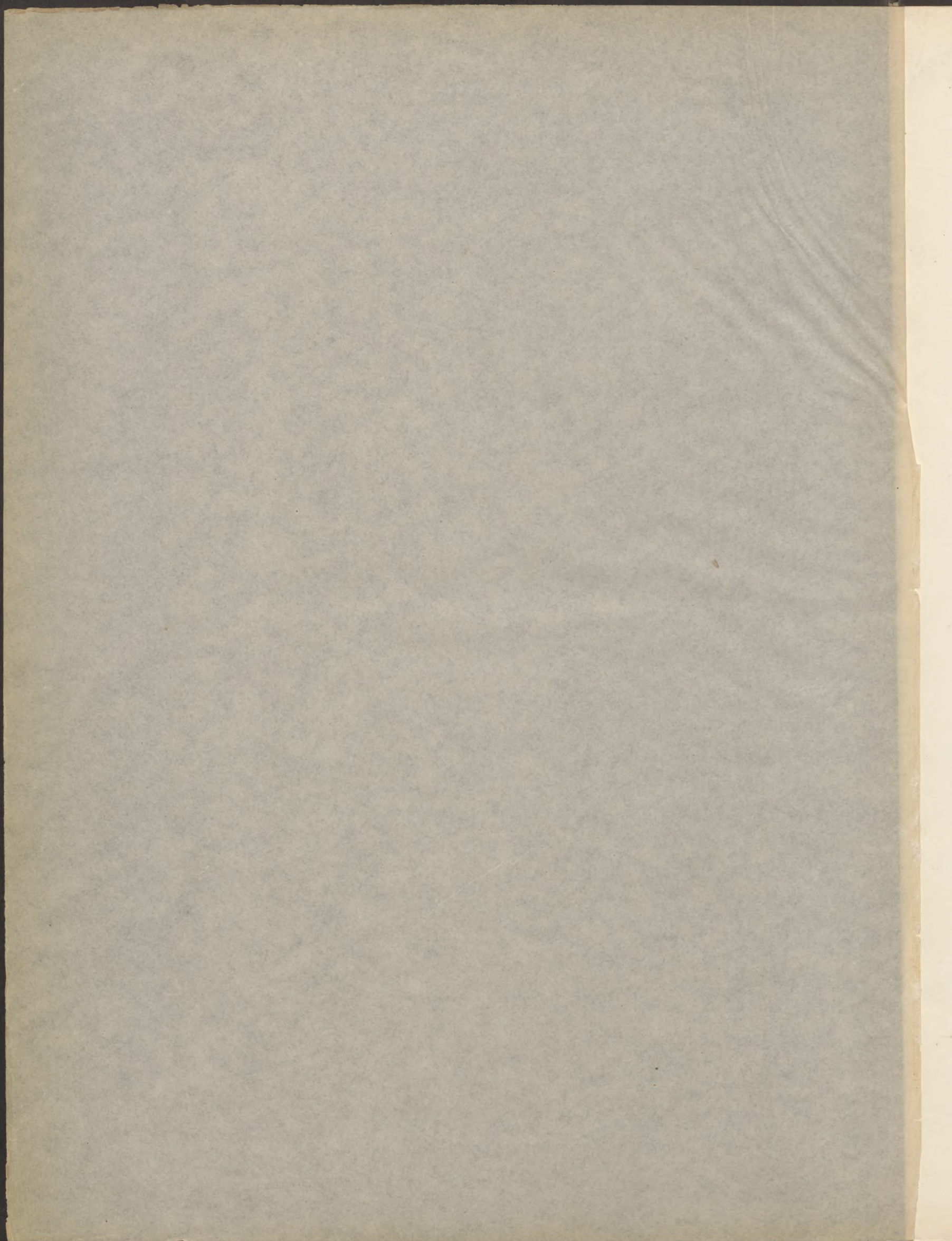

Az Athenasum nyomása.

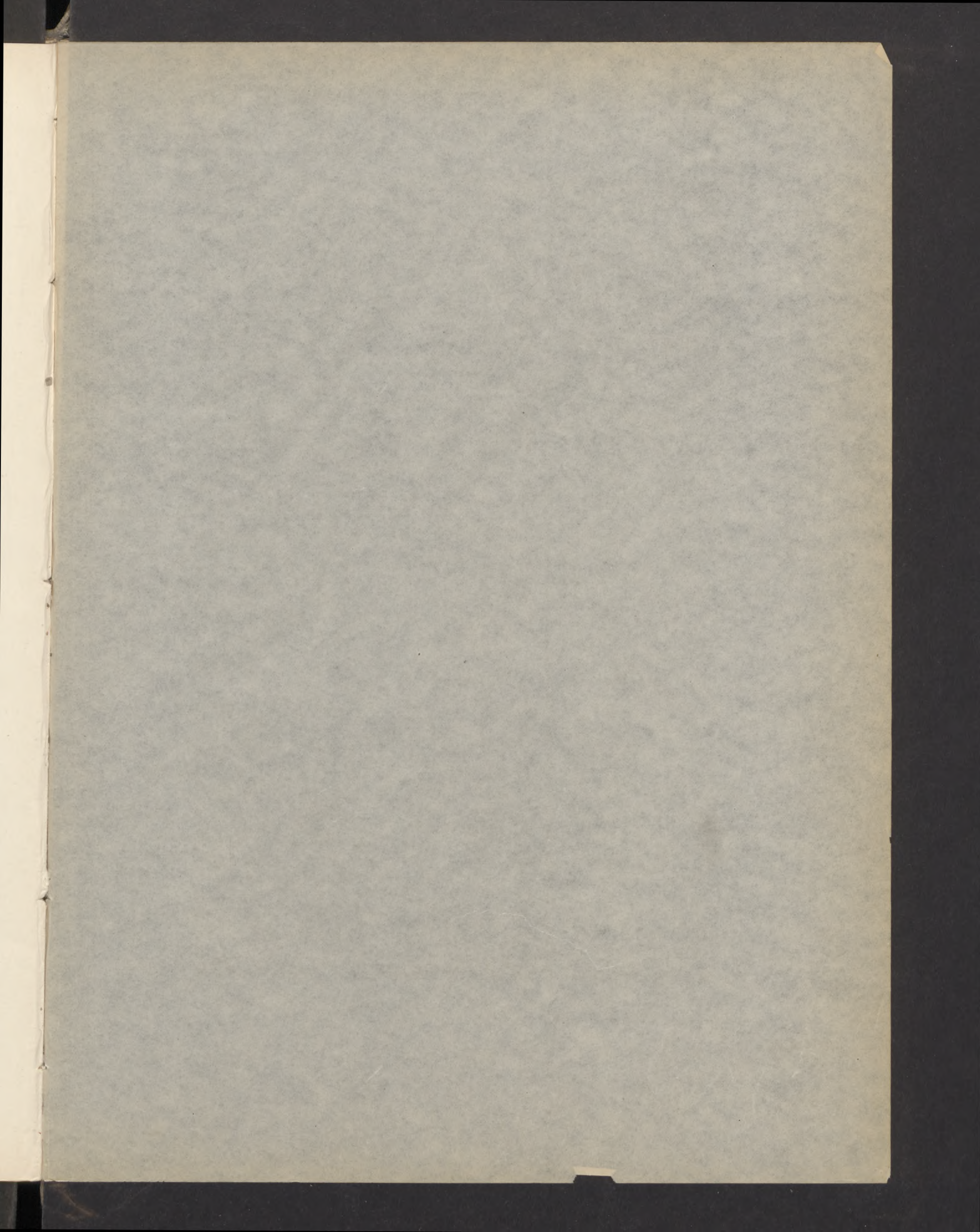
6.

A BOR HATÁSA.

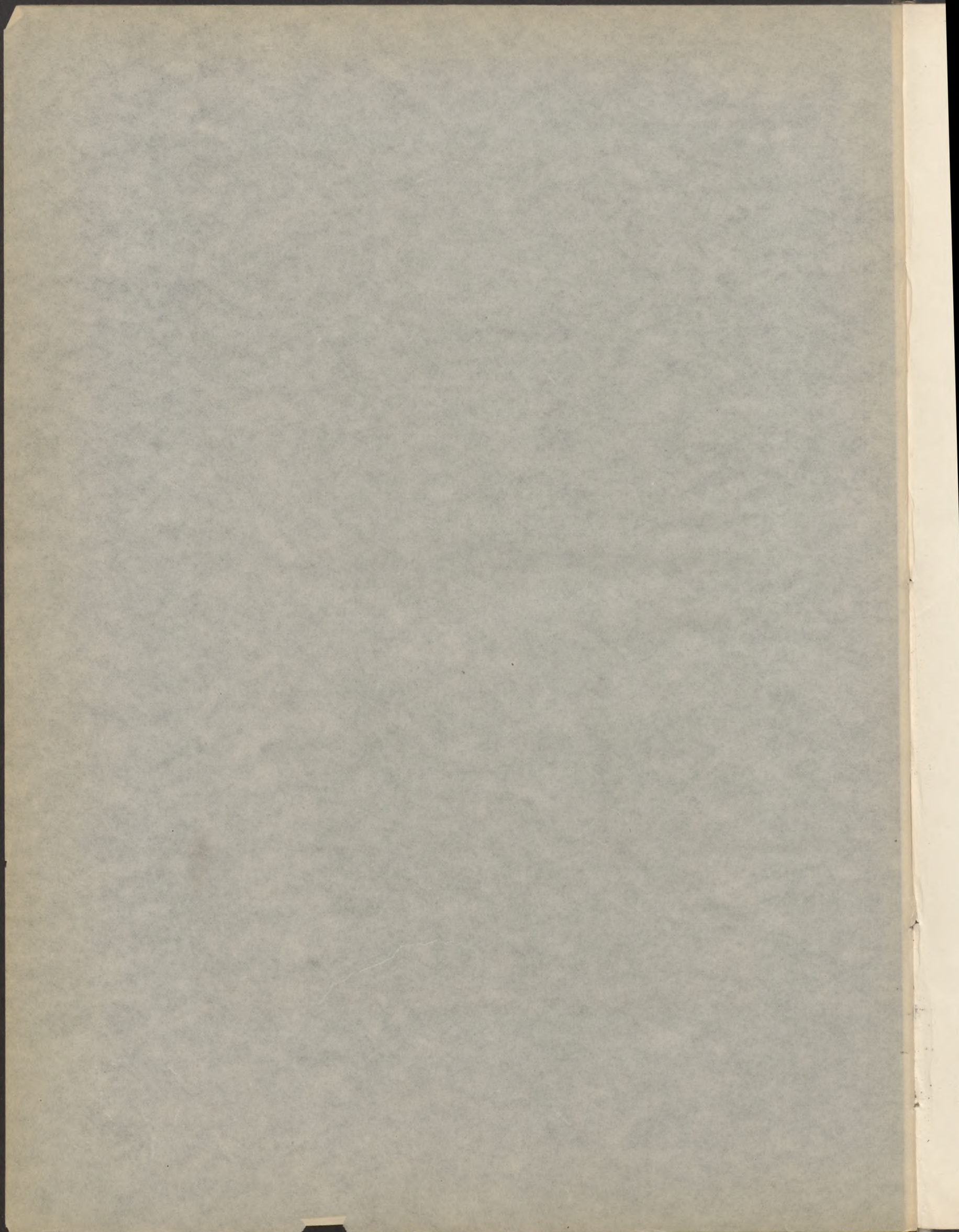

6.

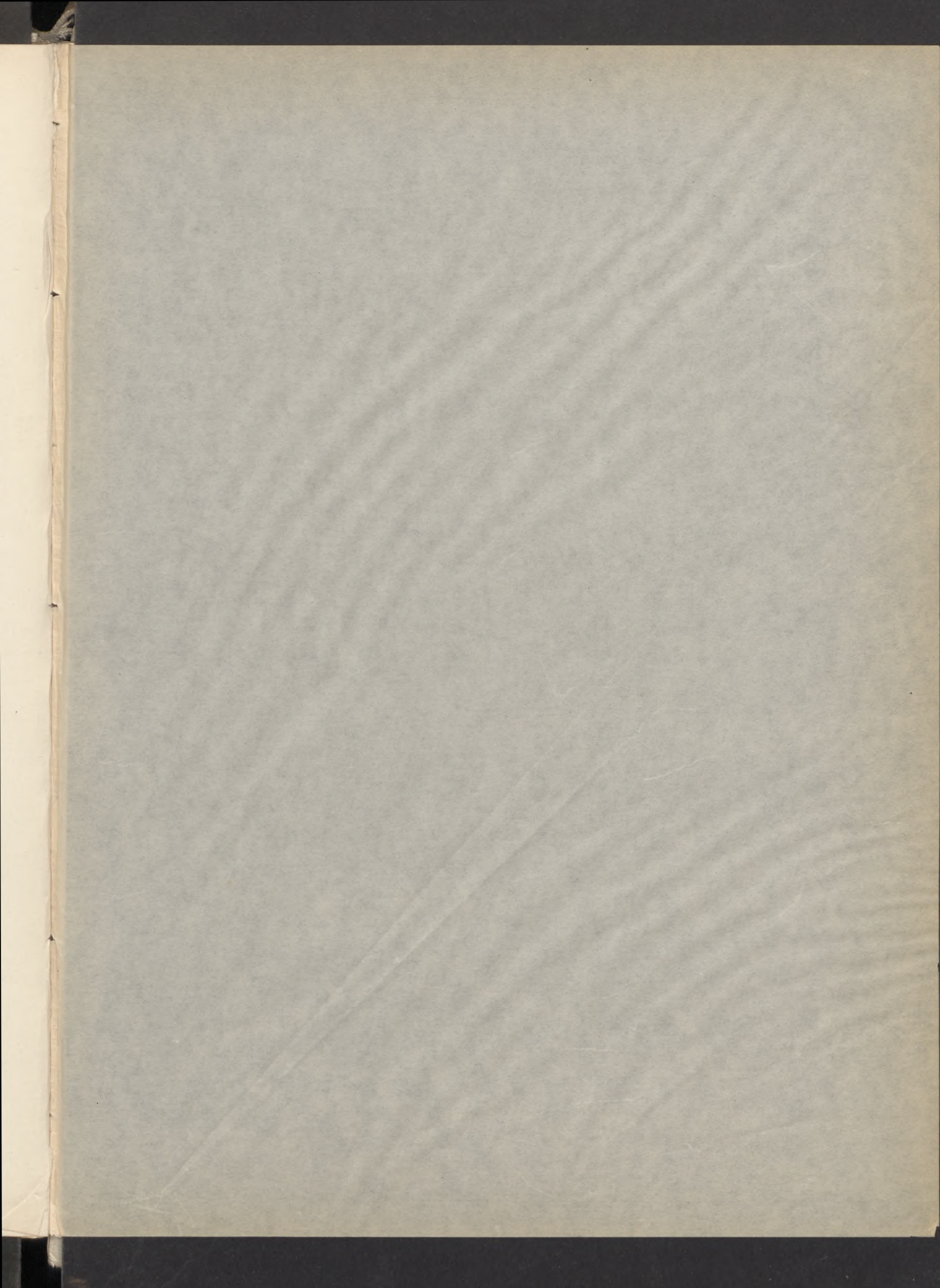
Az Athenaeum nyomása.

ZSIDÓ MARTÍROK.

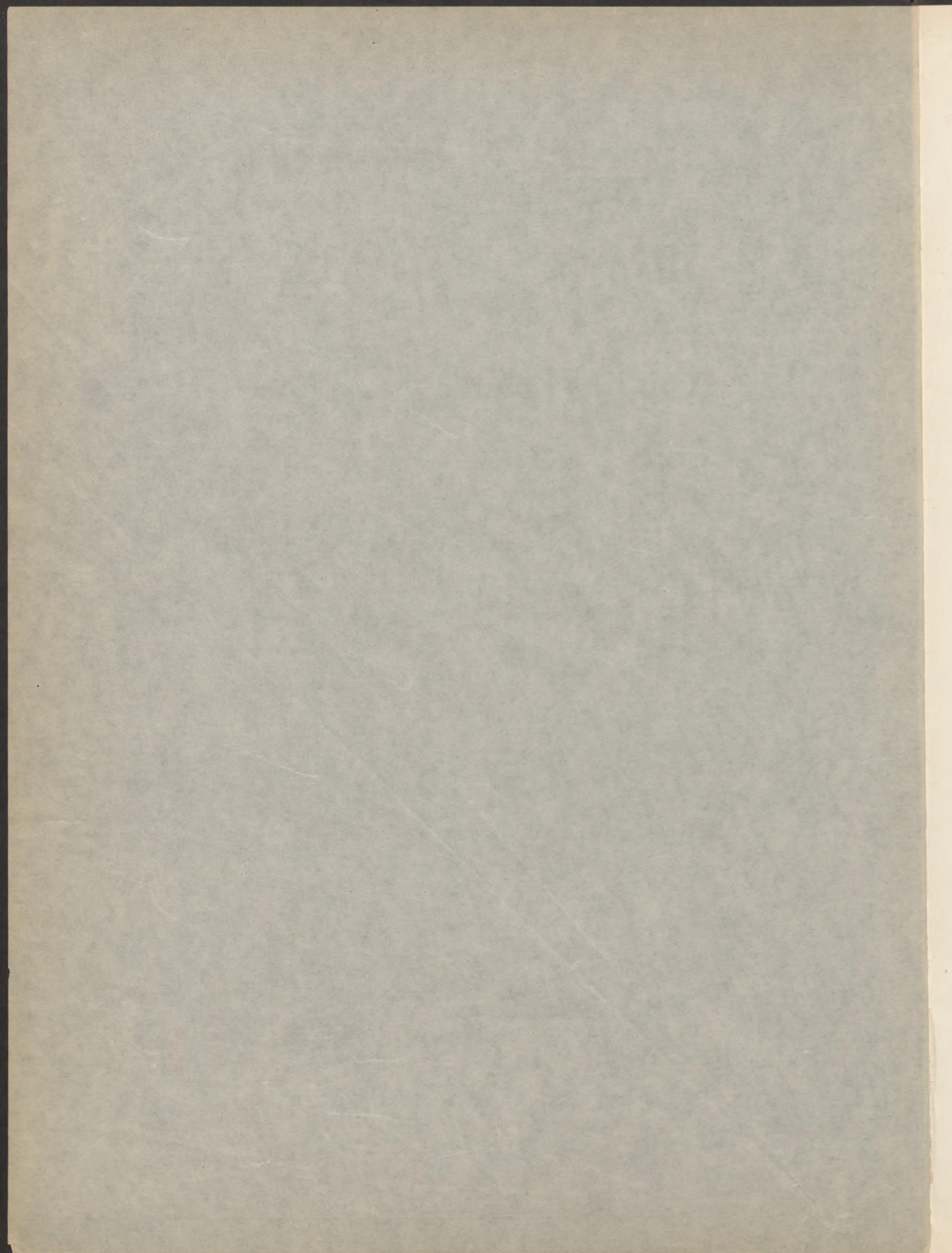

7.

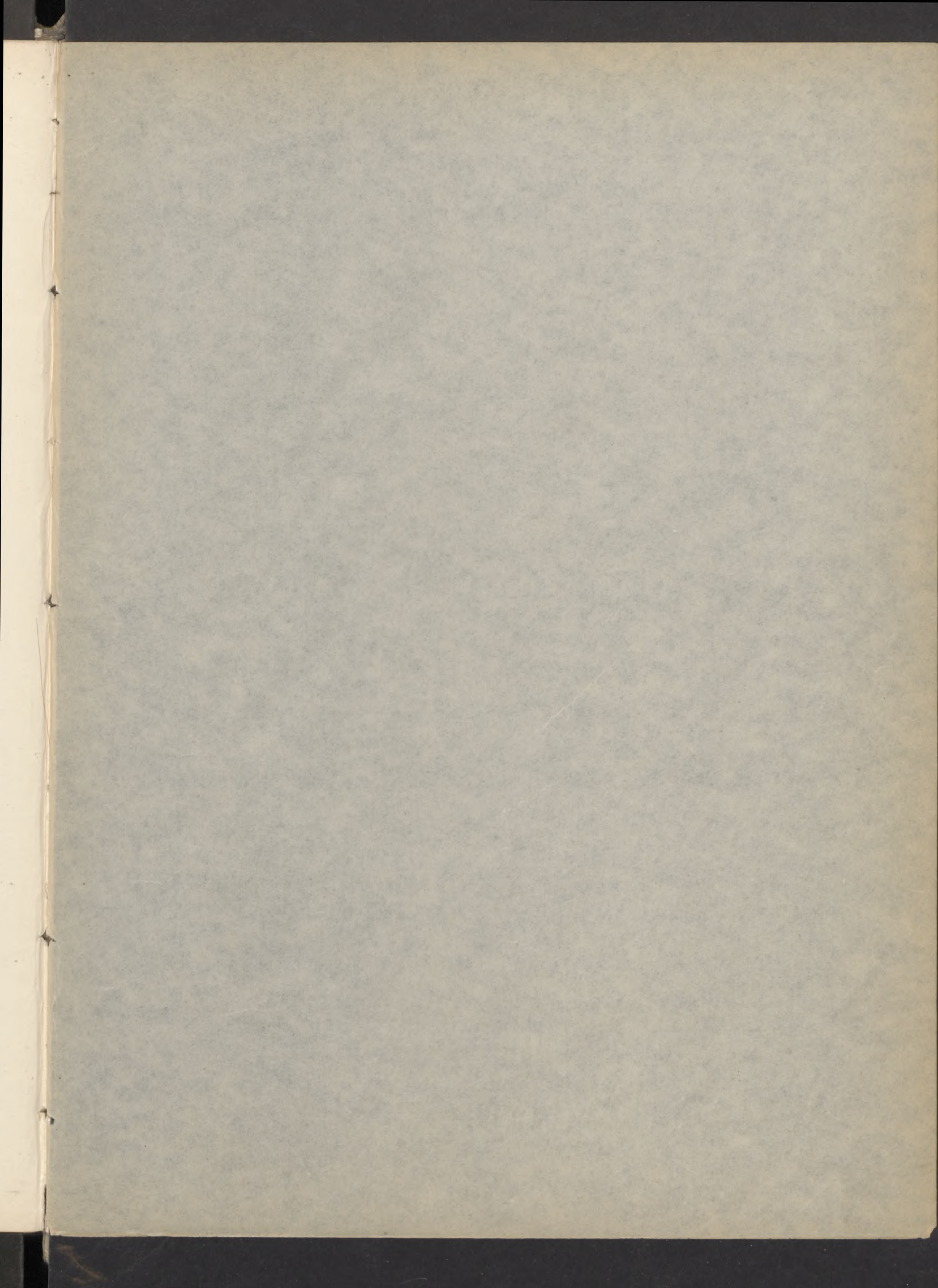
A MENTŐCSÓNAK.

Az Athenaeum nyomdája.

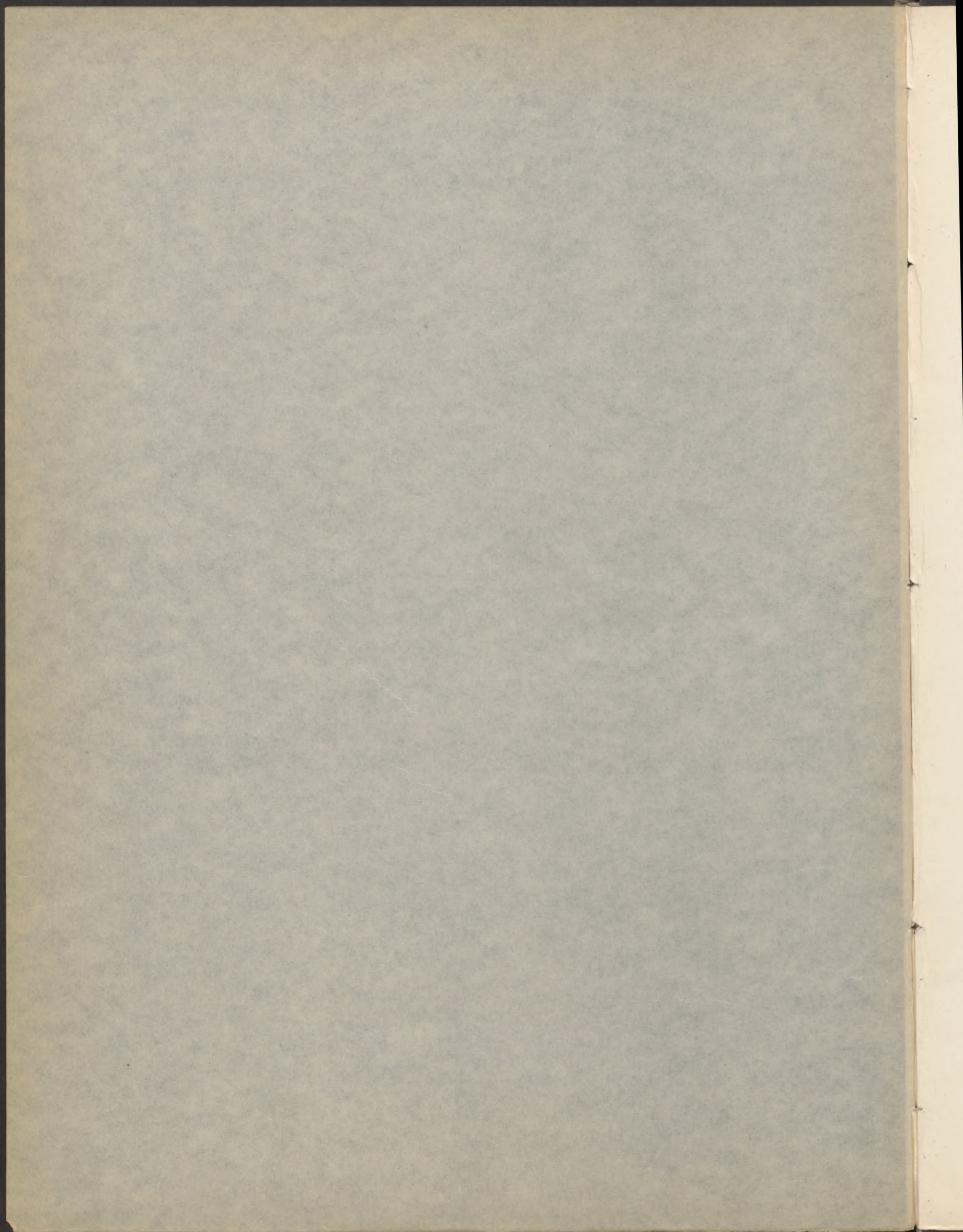

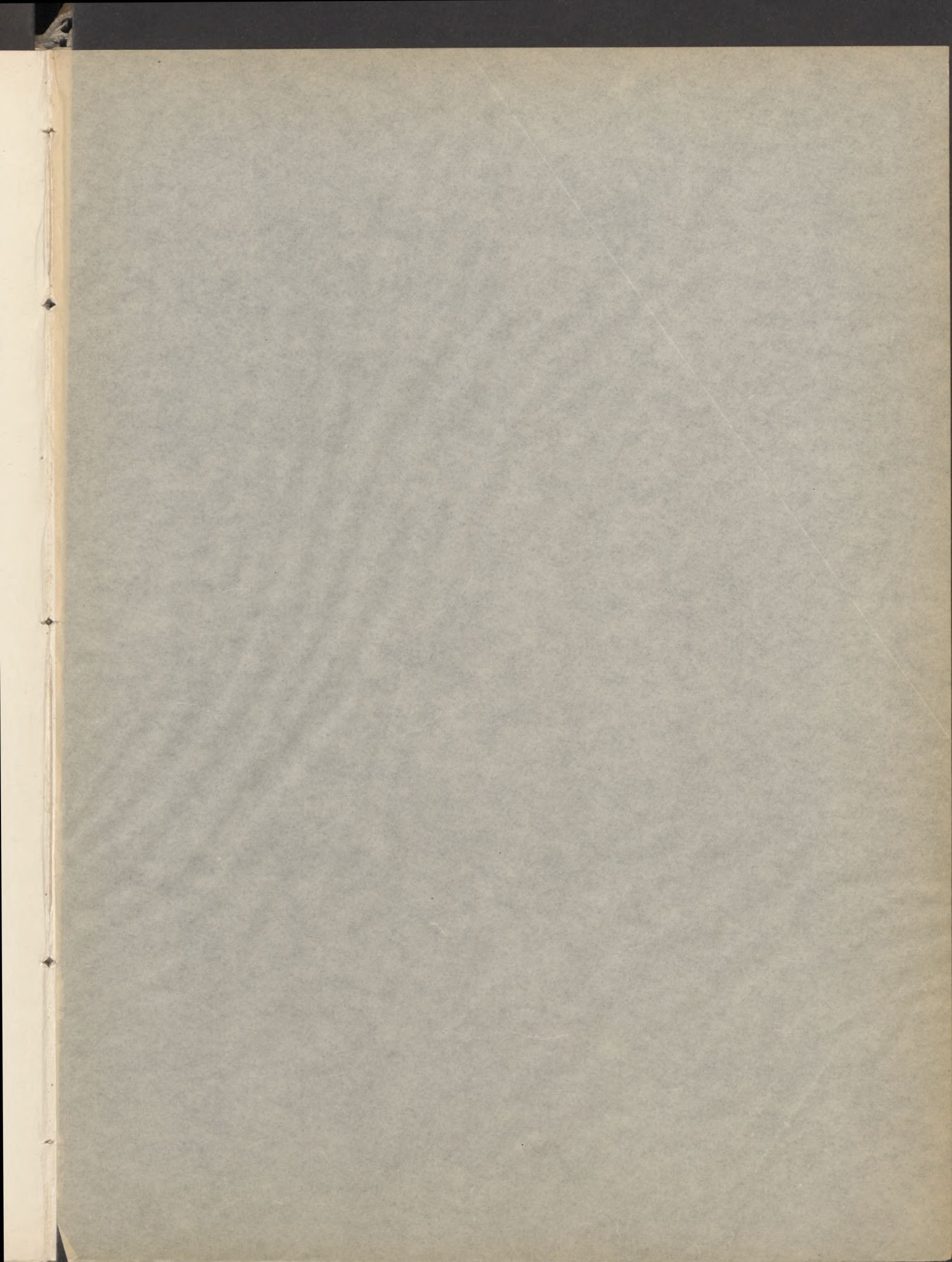

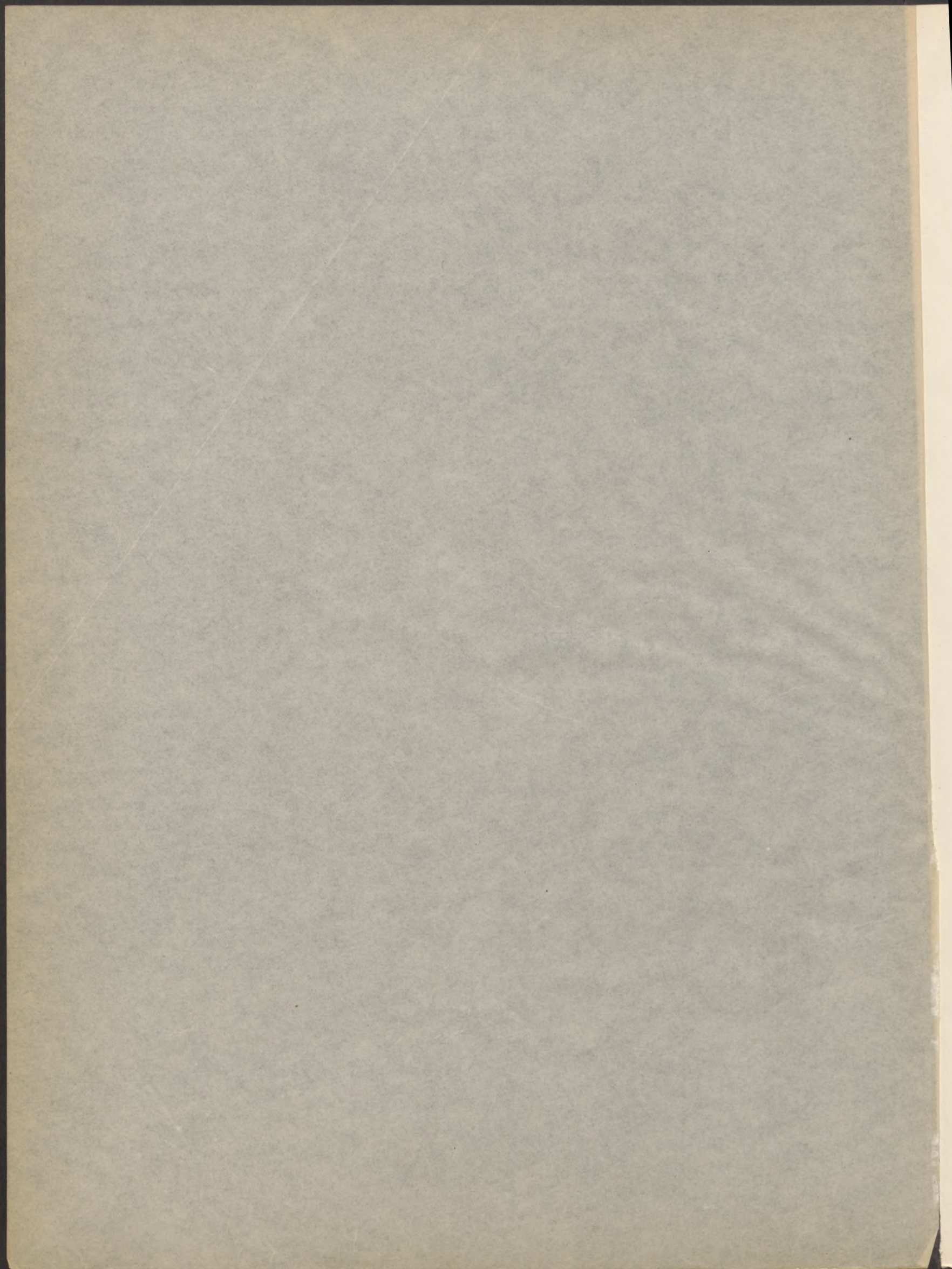

9.

Az Athenaeum nyomása.

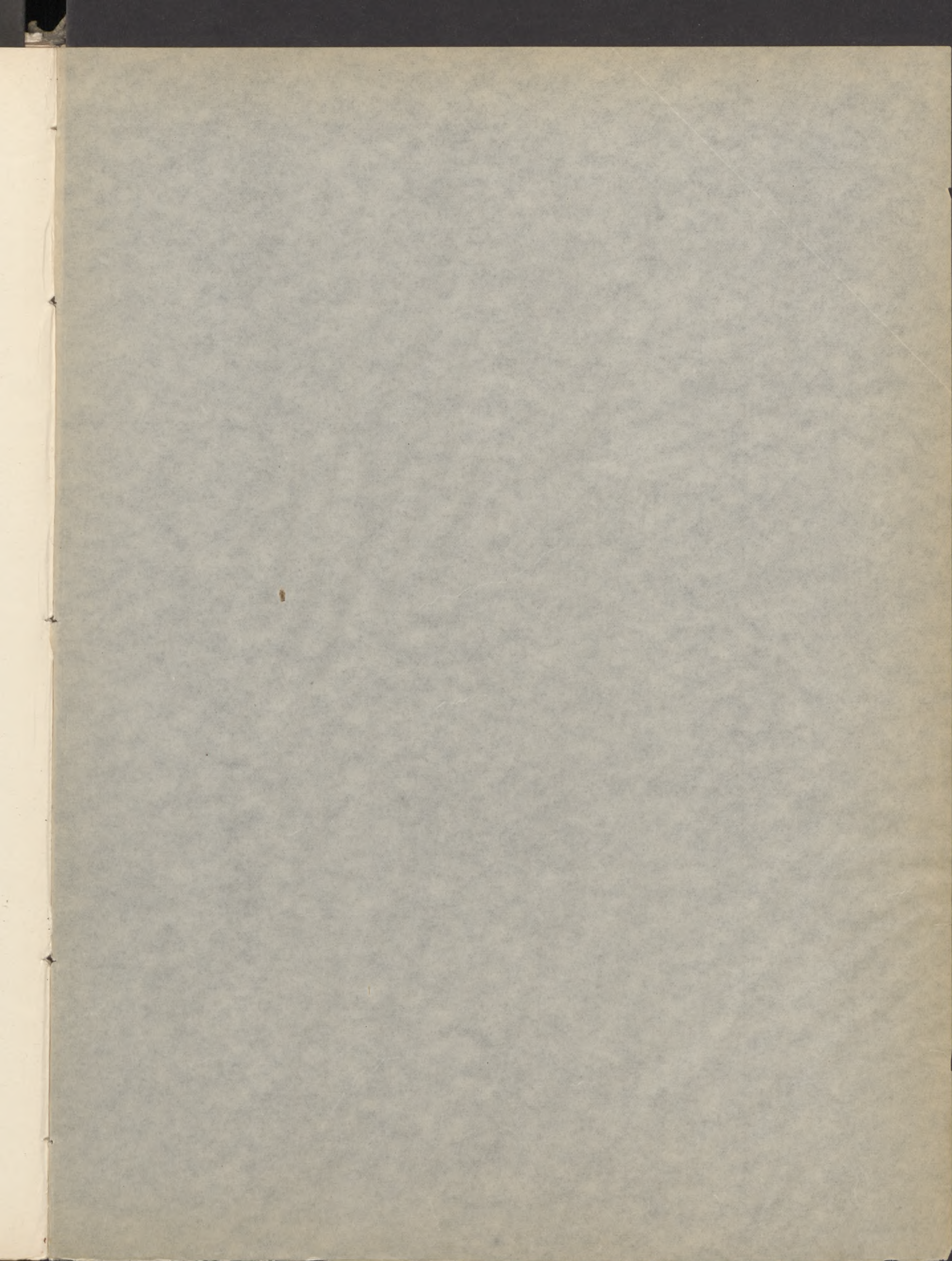
BIELA.

Lermontov »Korunk hősei«-hez.

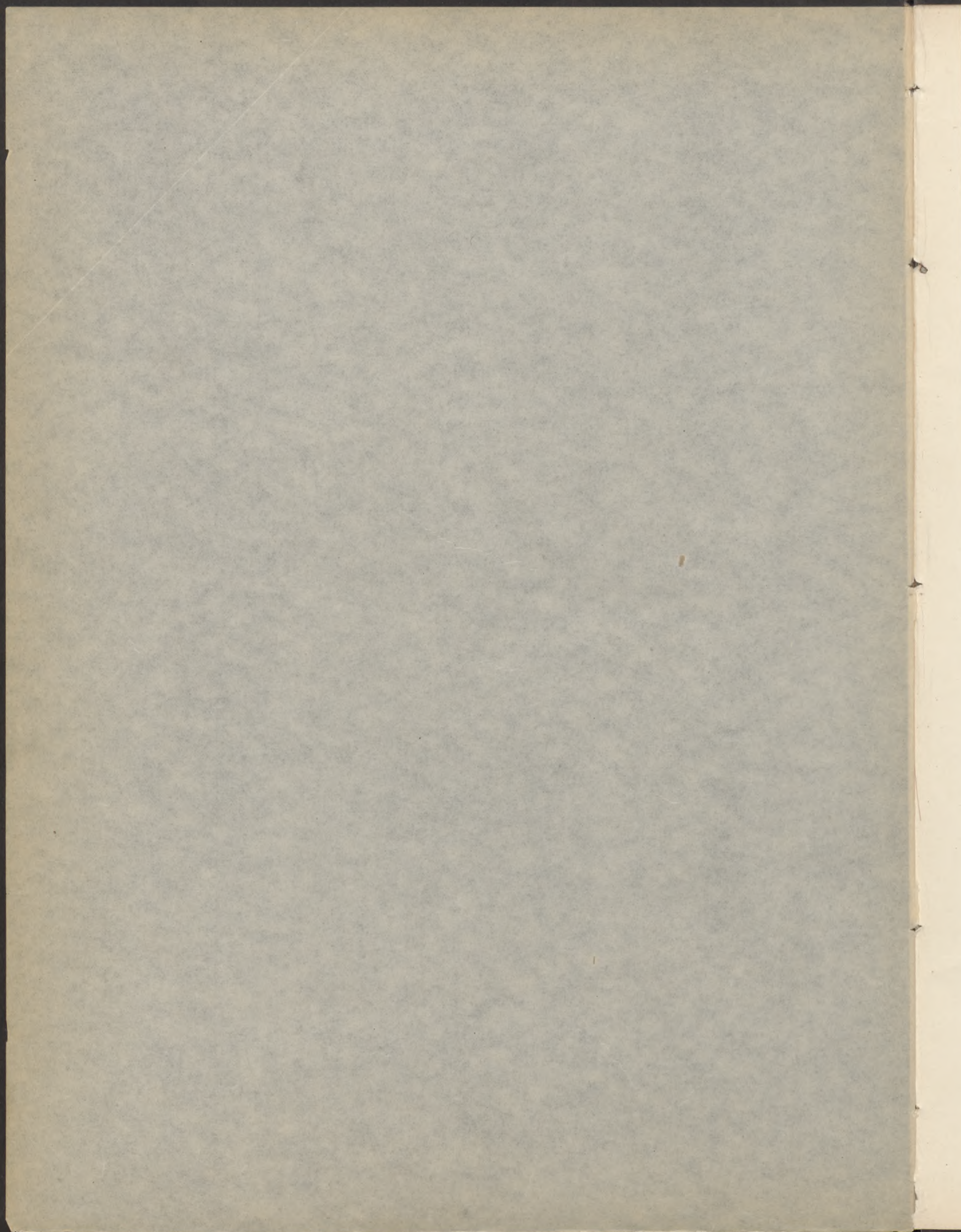

10.

Az Athenaeum nyomása.

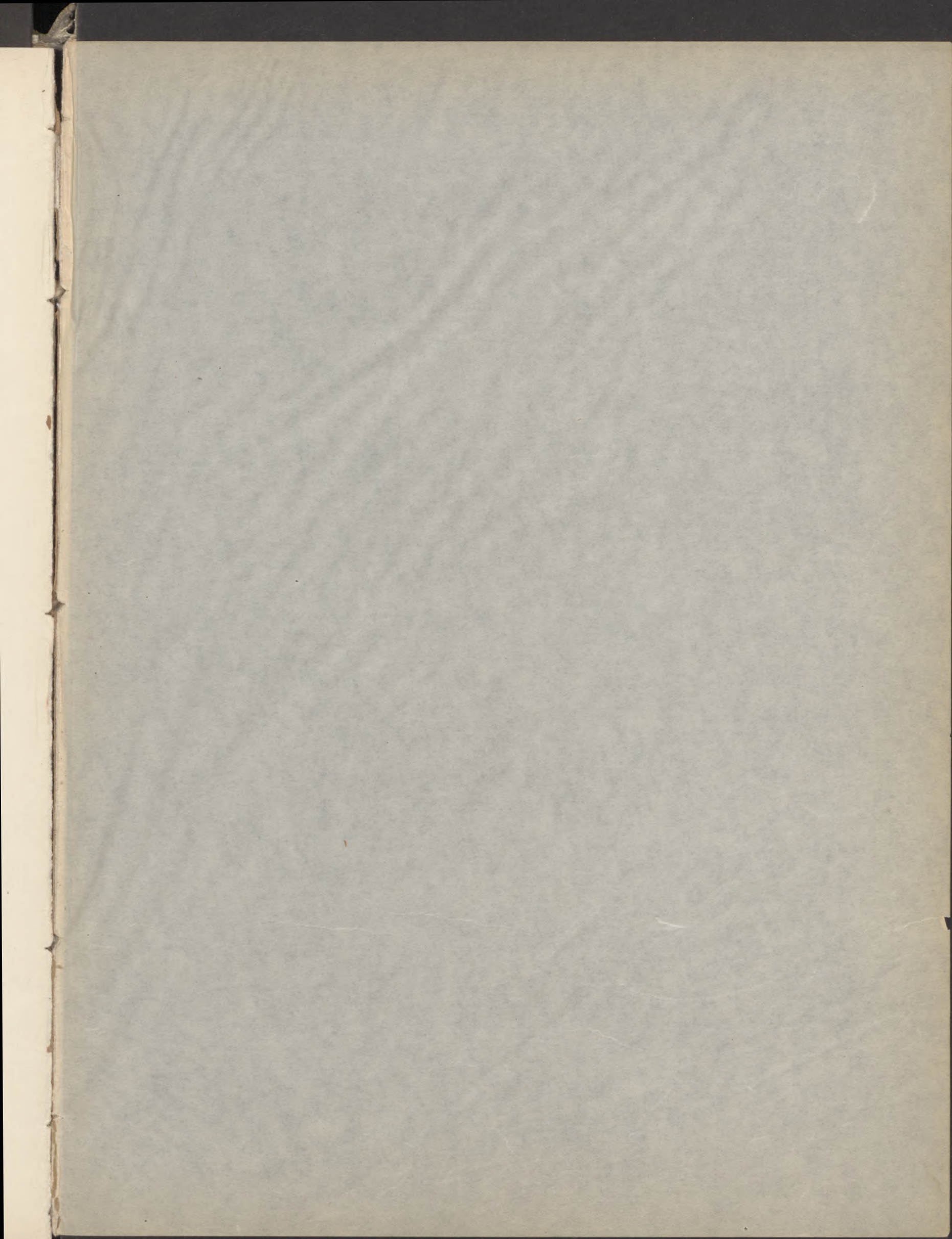
TAMÁNA.

Lermontov »Korunk hősei«-hez.

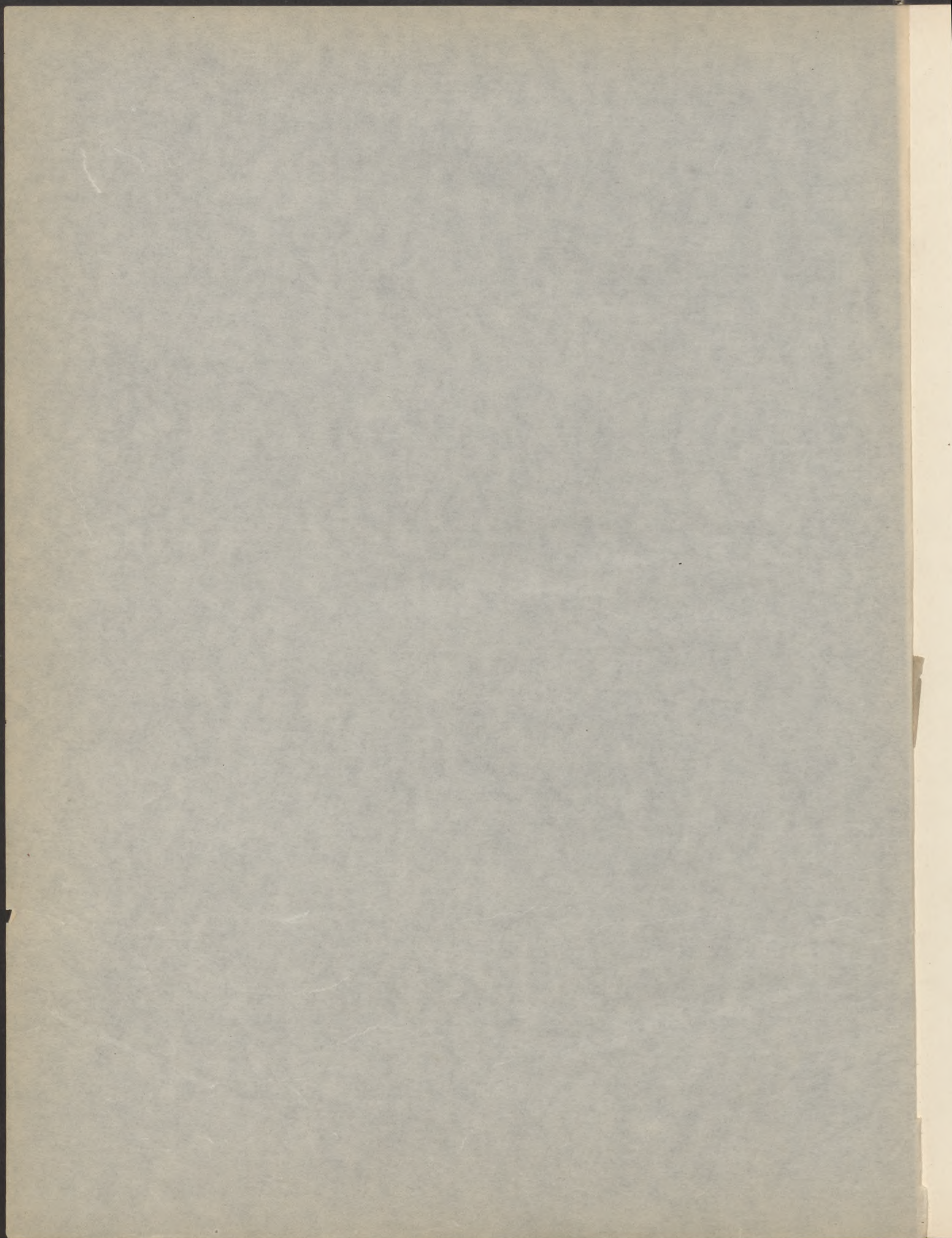

11

Az Athenaeum nyomása.

MARY HERCZEGNŐ.

Lermontov »Korunk hősei«-hez,

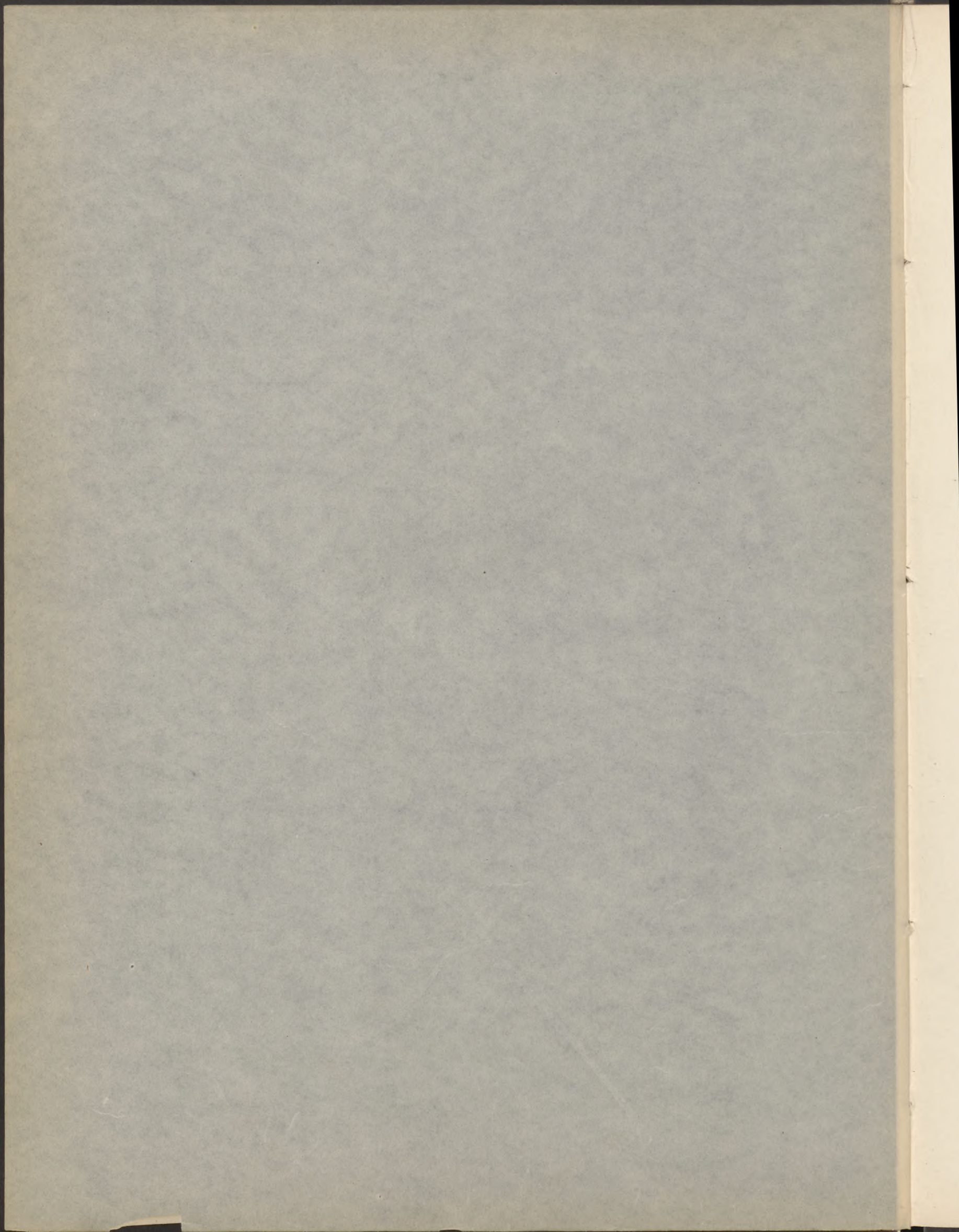

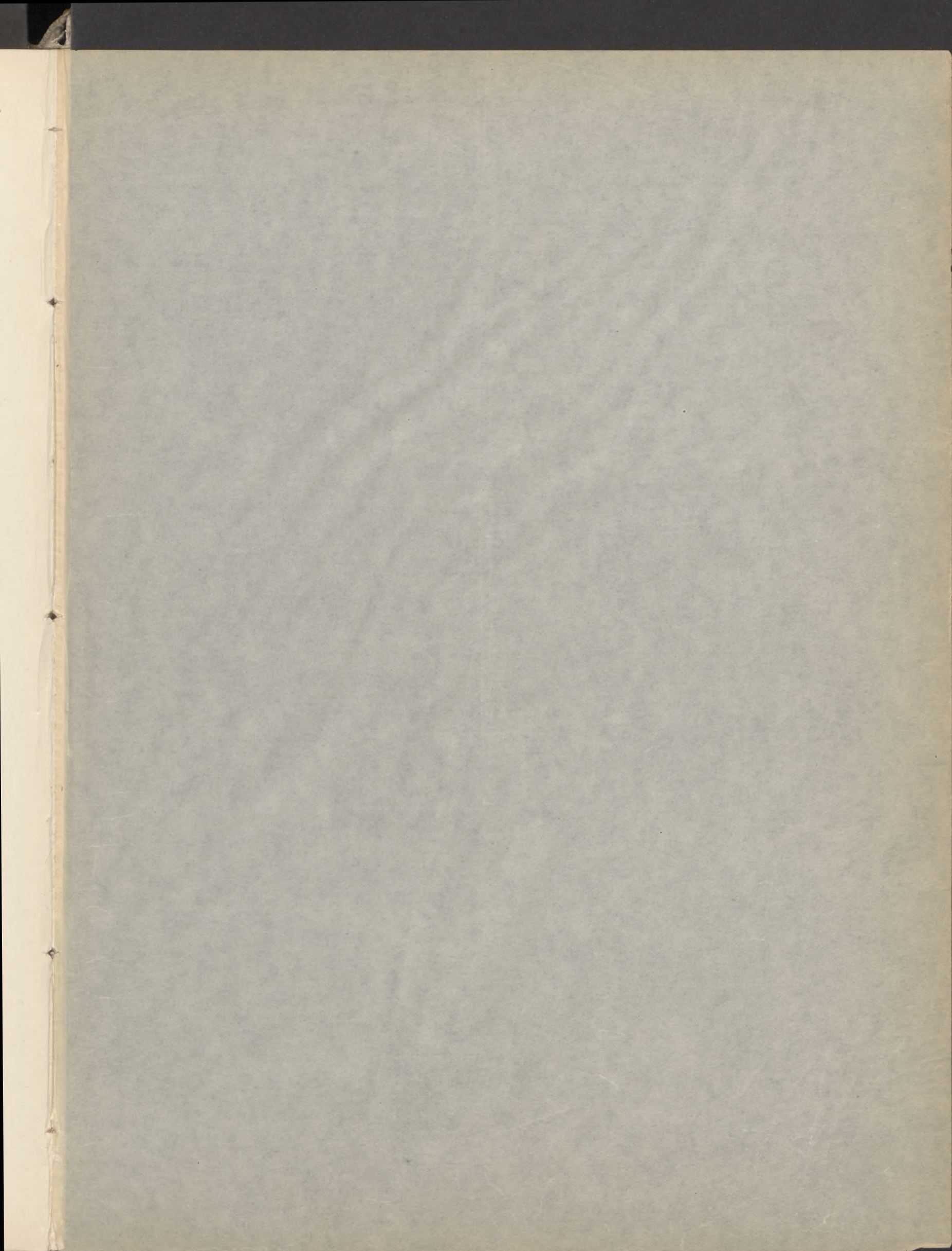
Az Athenaeum nyomása.

BOSZORKÁNYKONYHA.

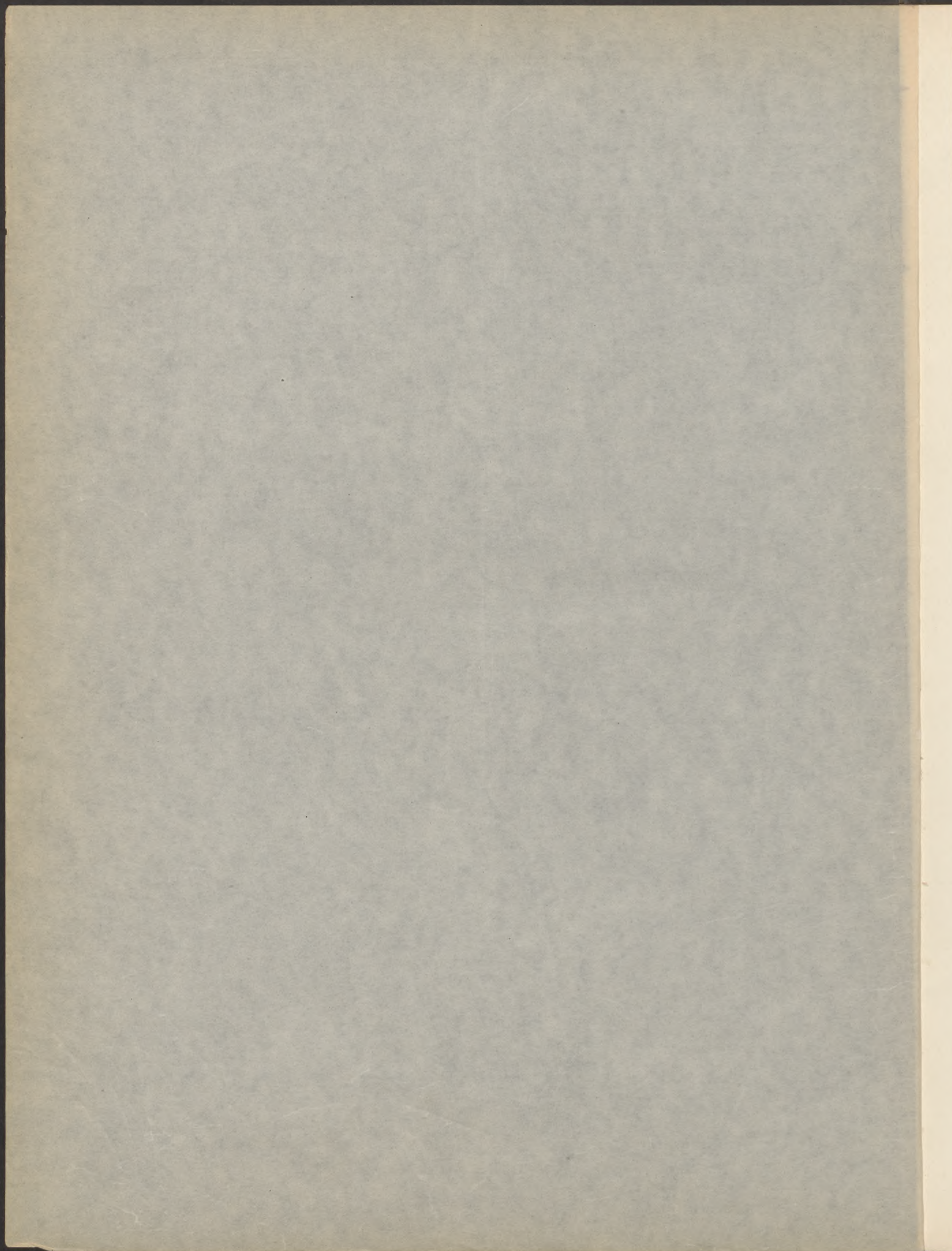

11.

IV. HENRIK ORGIÁJA.

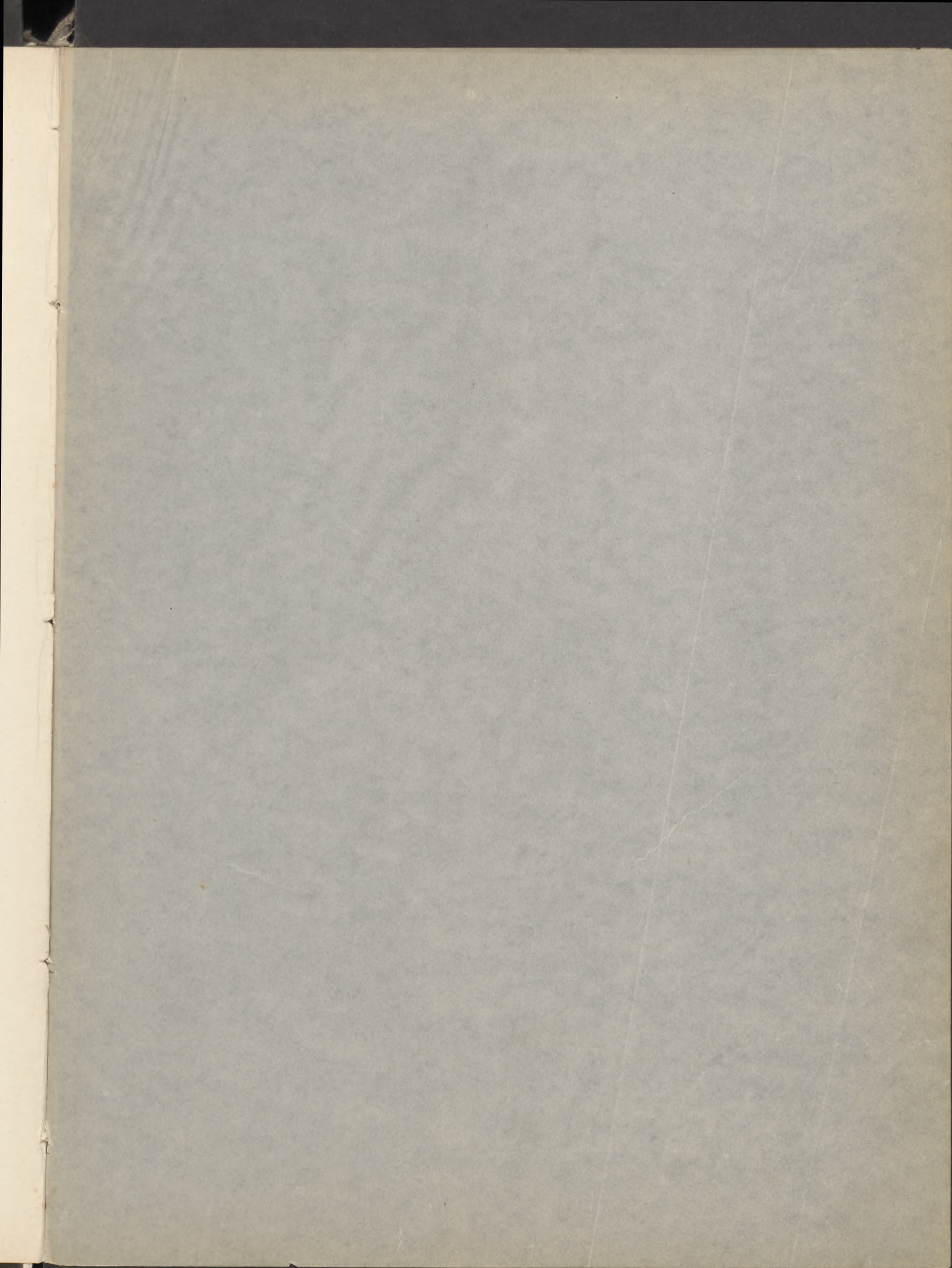
Az Athenaeum nyomása.

Chapman & Co. London.

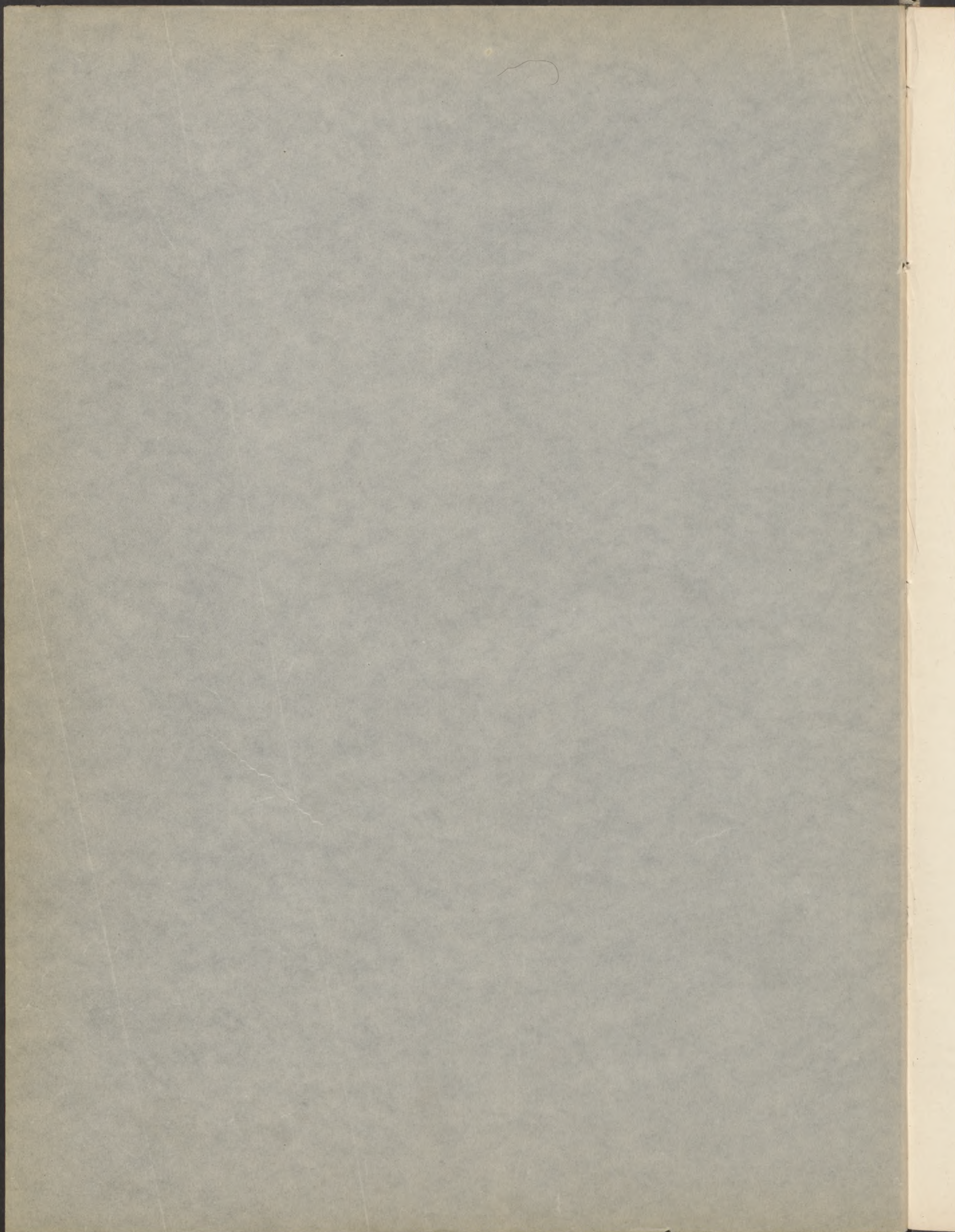

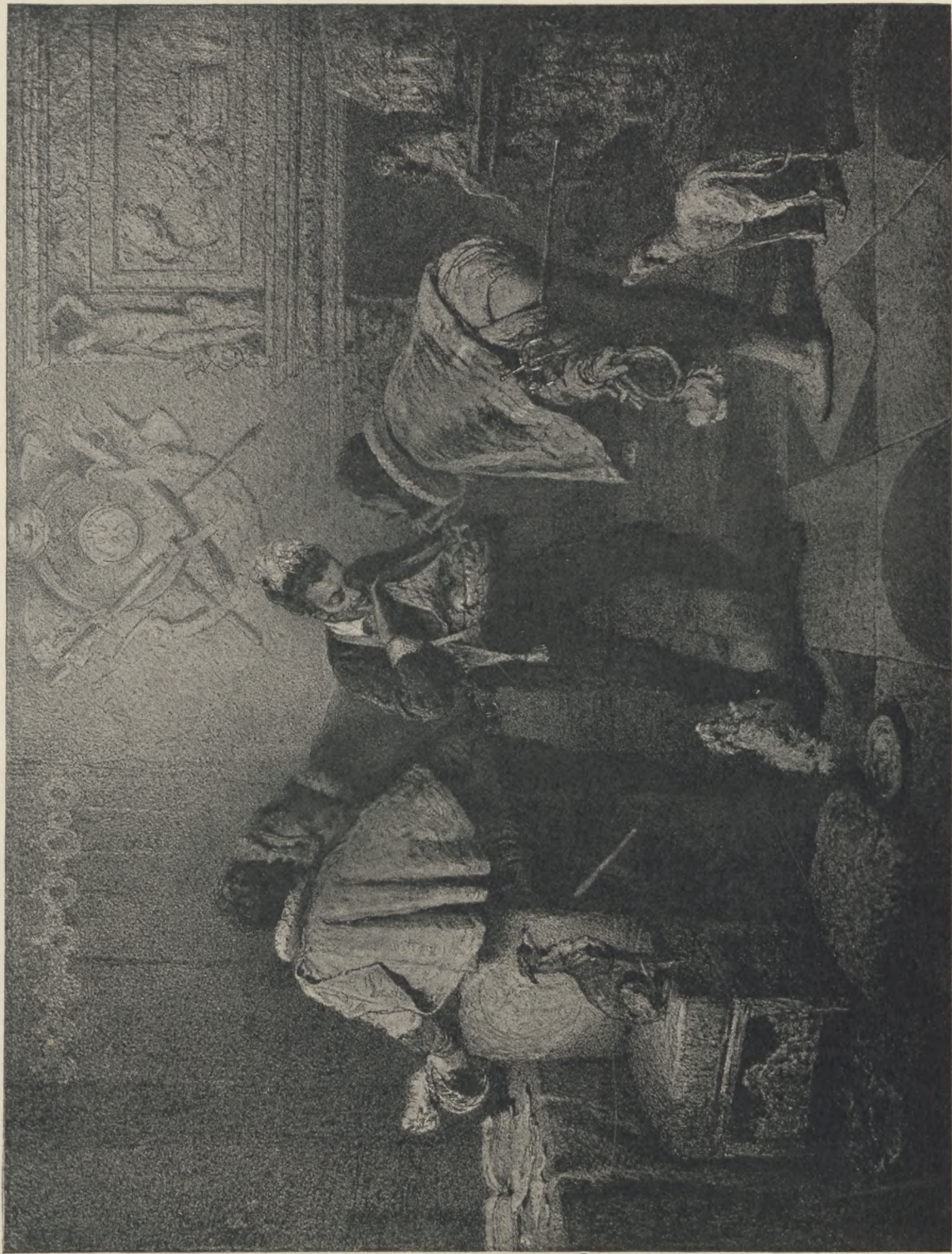

14.

EGY KIRÁLYI KEGY.

Az Atheneum nyomása.

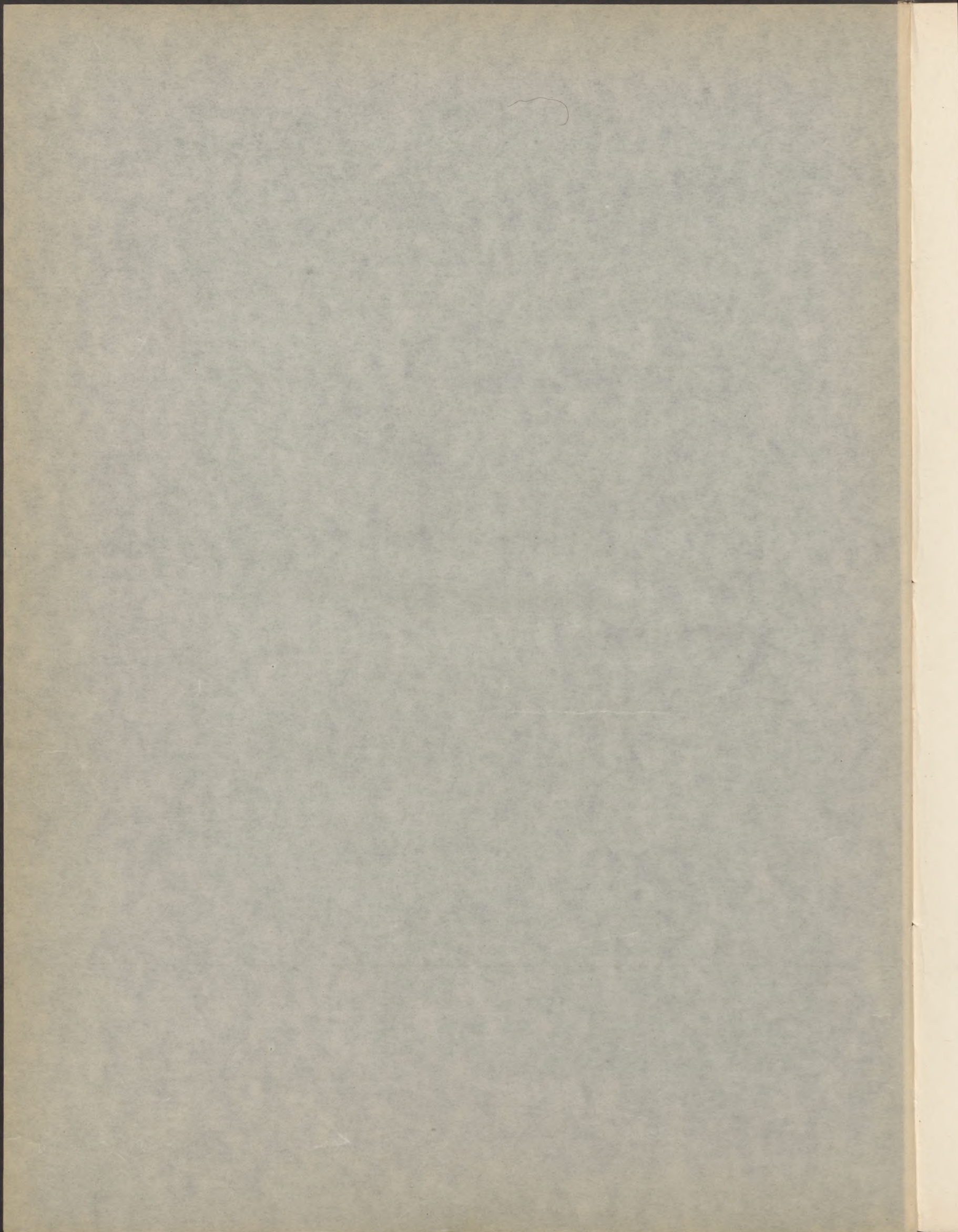

15.

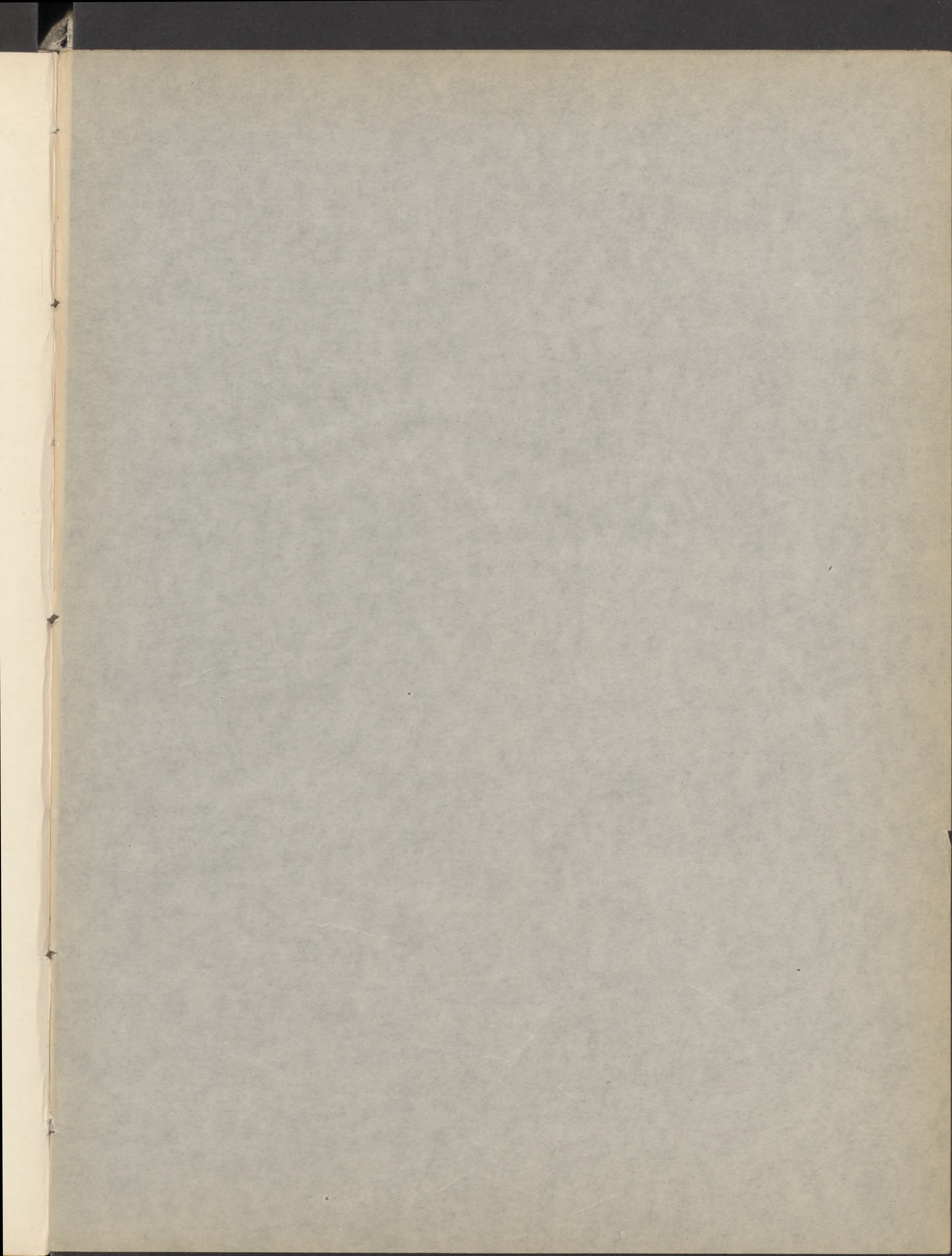
Az Athanasium nyomása.

TAMÁRA CZÁRNÉ.
Lermontov költeményéhez.

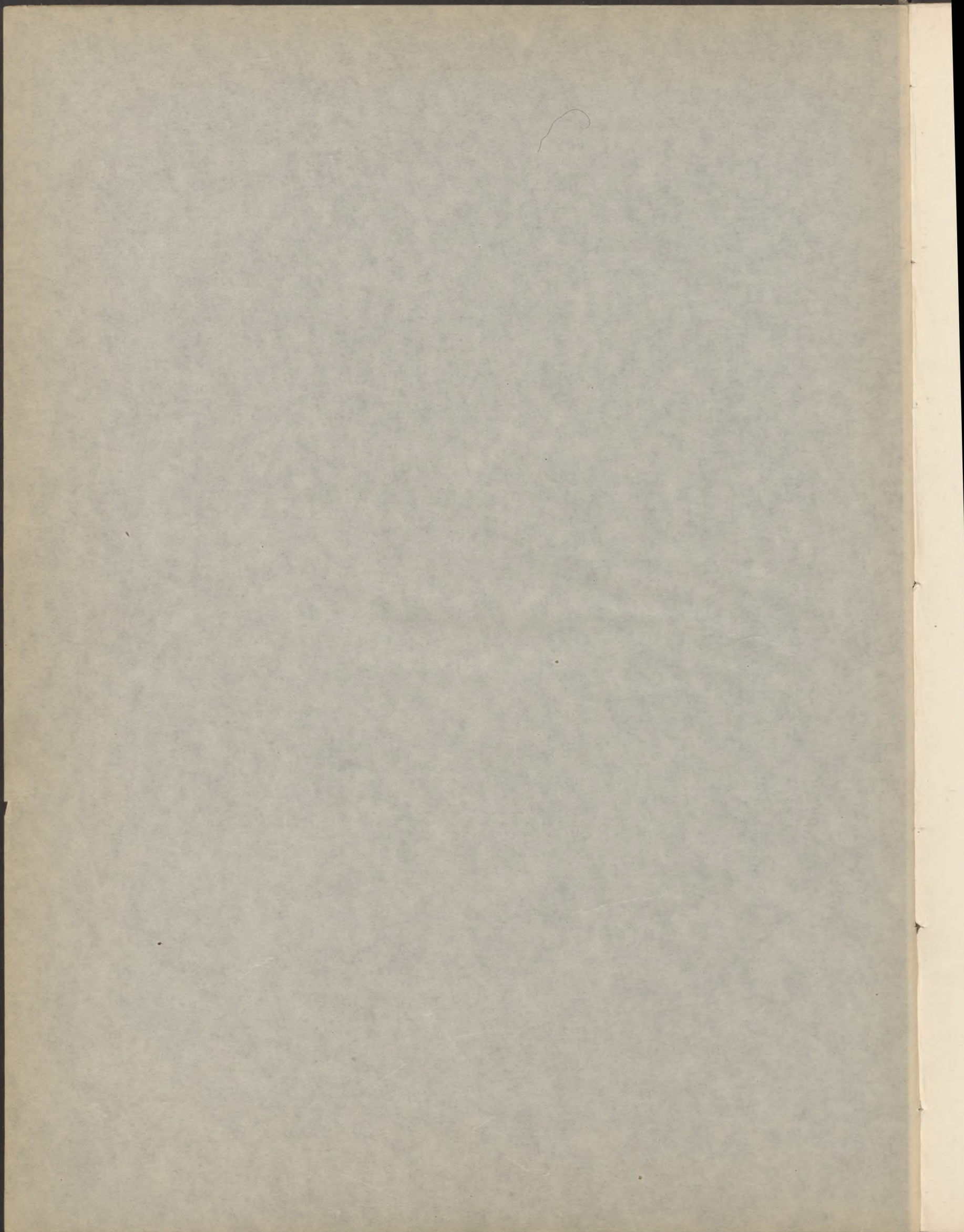

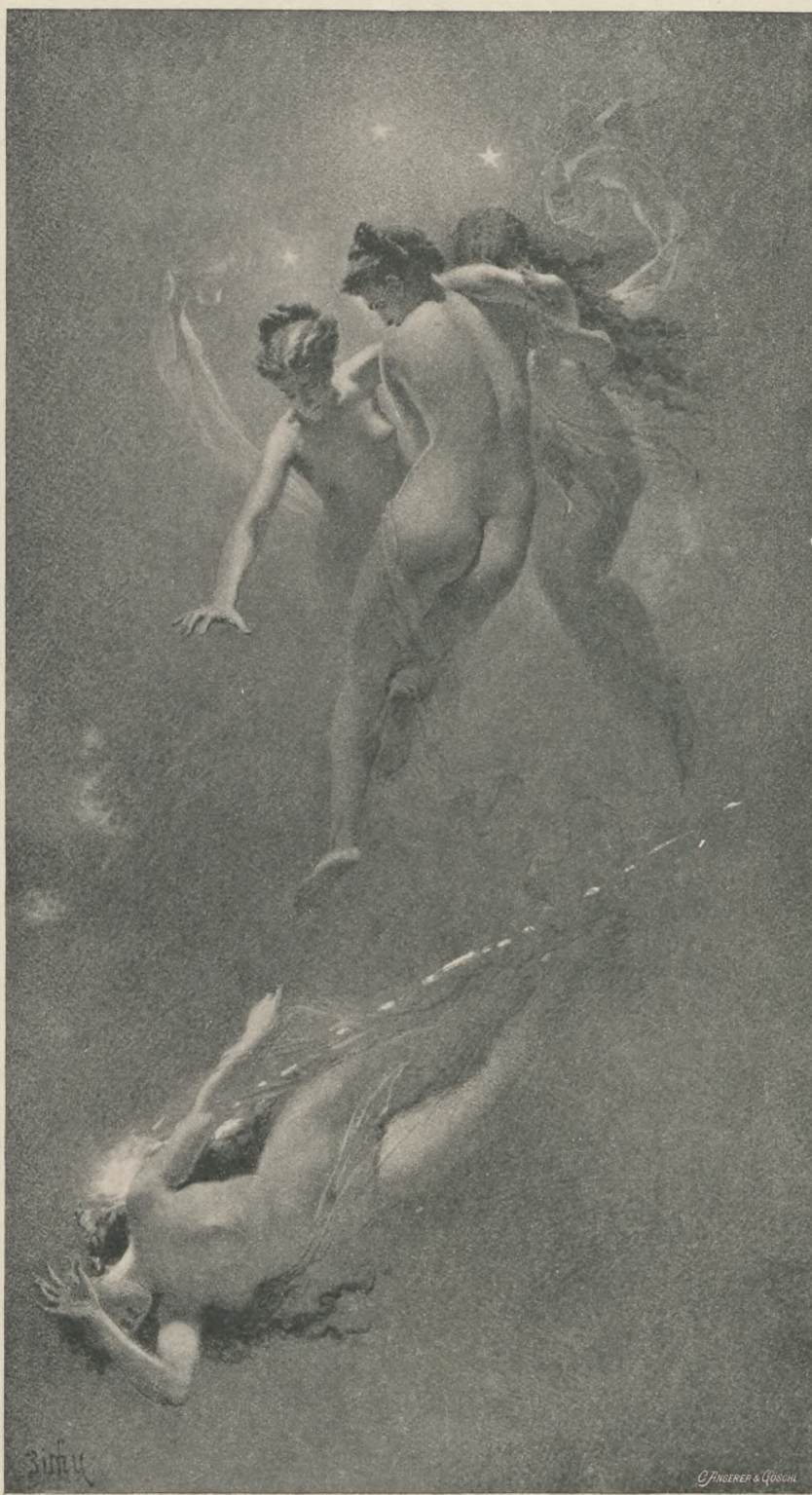

16.

Az Athenaeum nyomása.

HULLÓ CSILLAGOK.

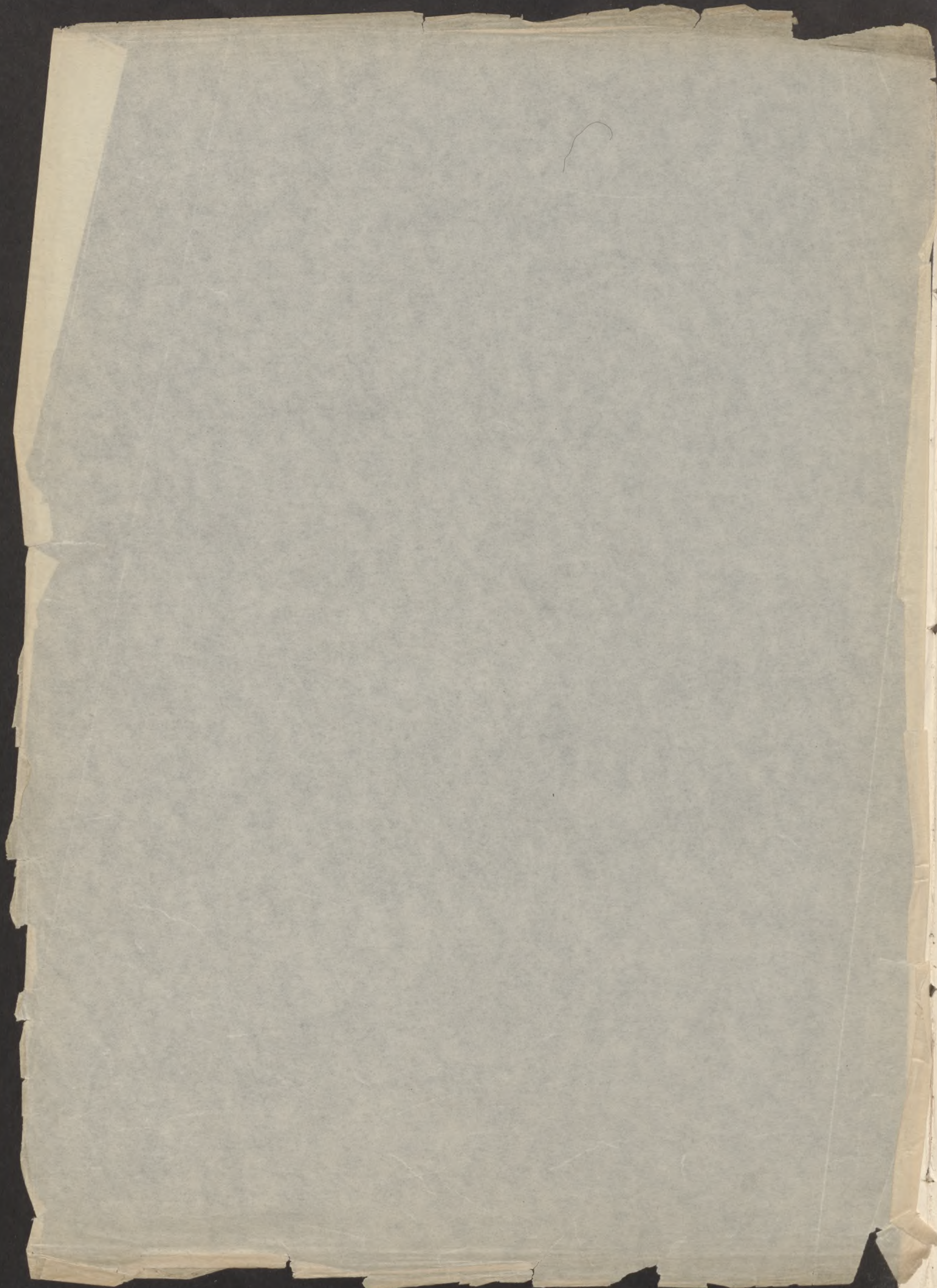

17.

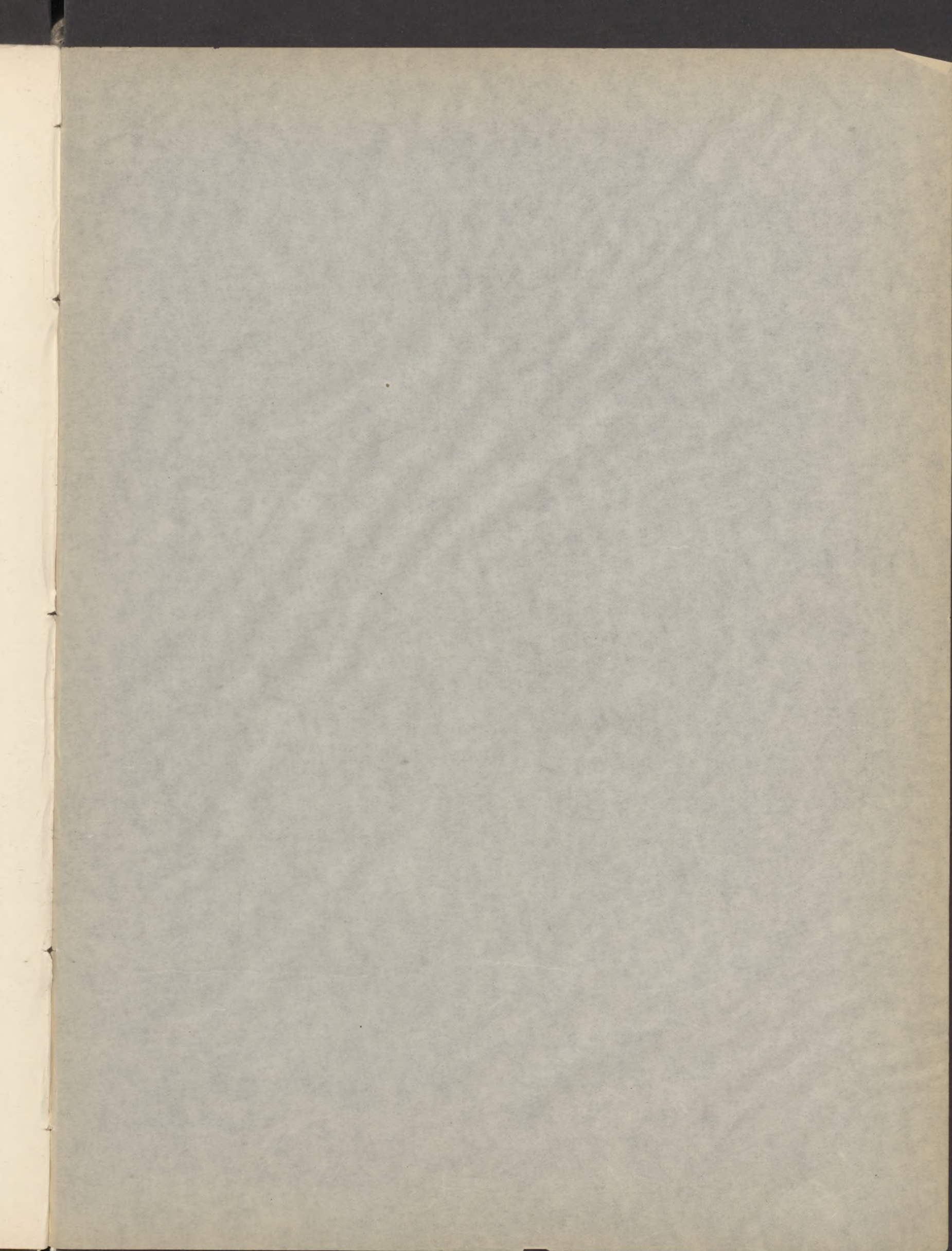
Az Athenaeum nyomása.

GYERMEKARCZKÉP.

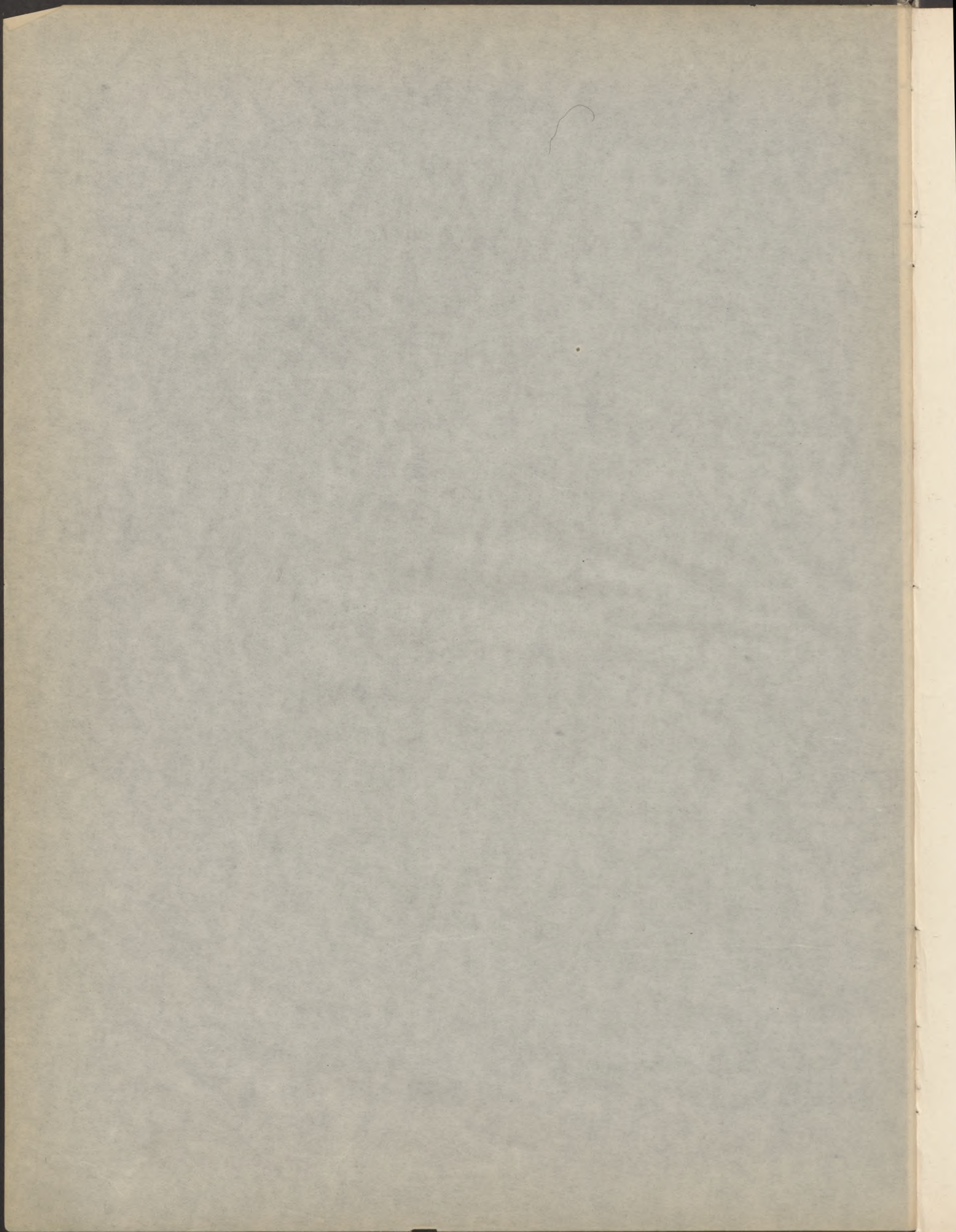

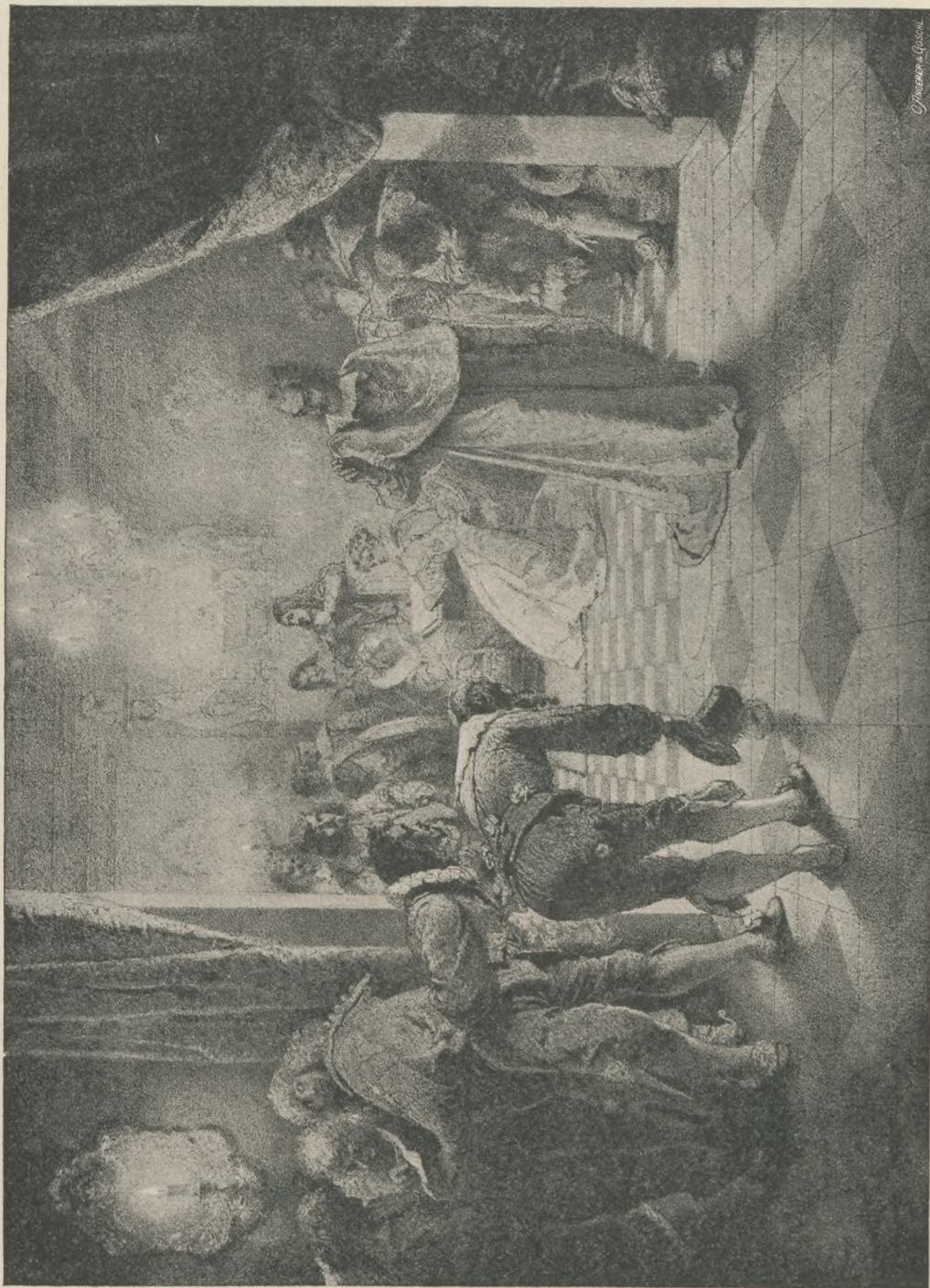

18.

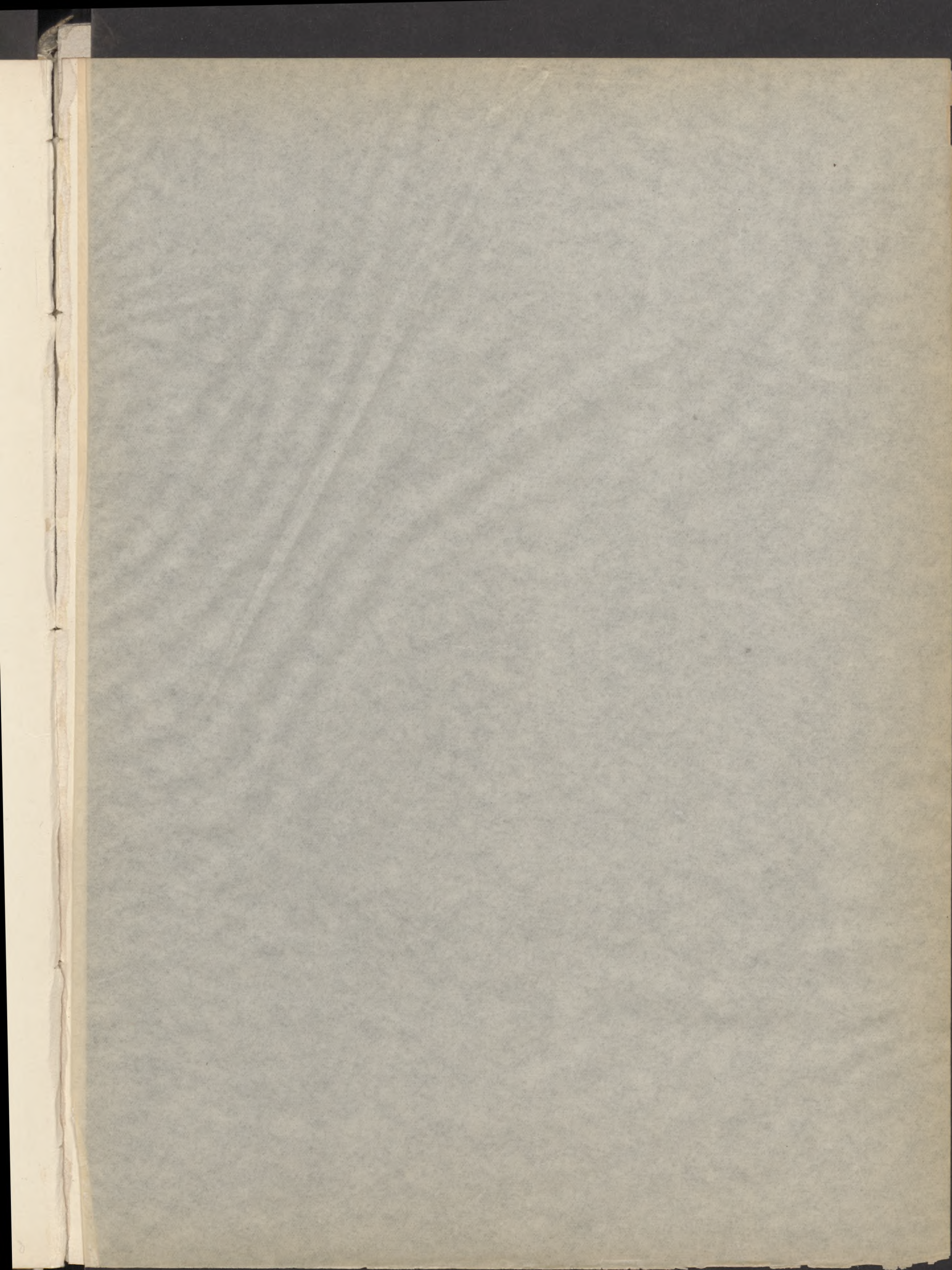
RICHÉLIEU BIBORNOK.

Az Athenaeum nyomása.

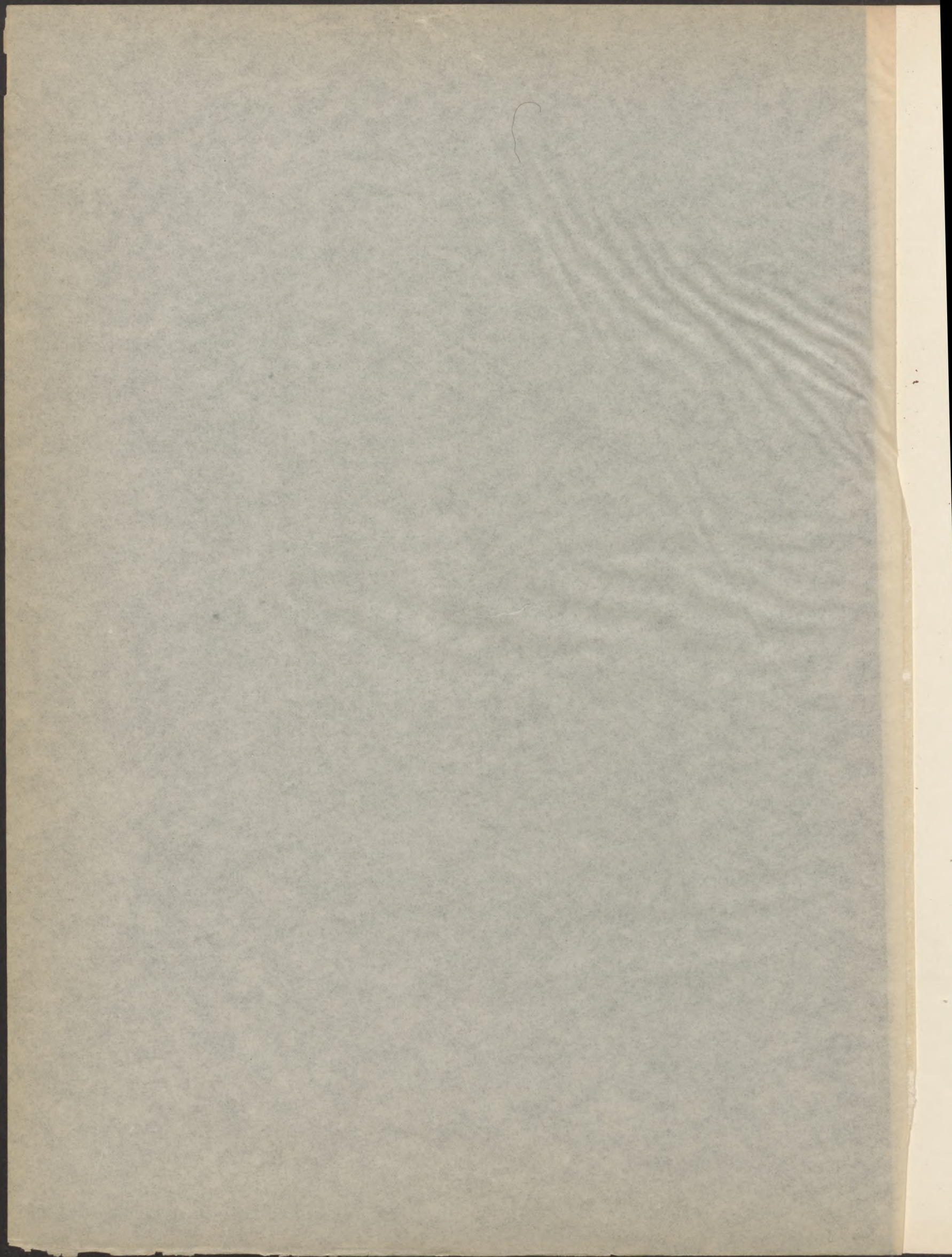

19.

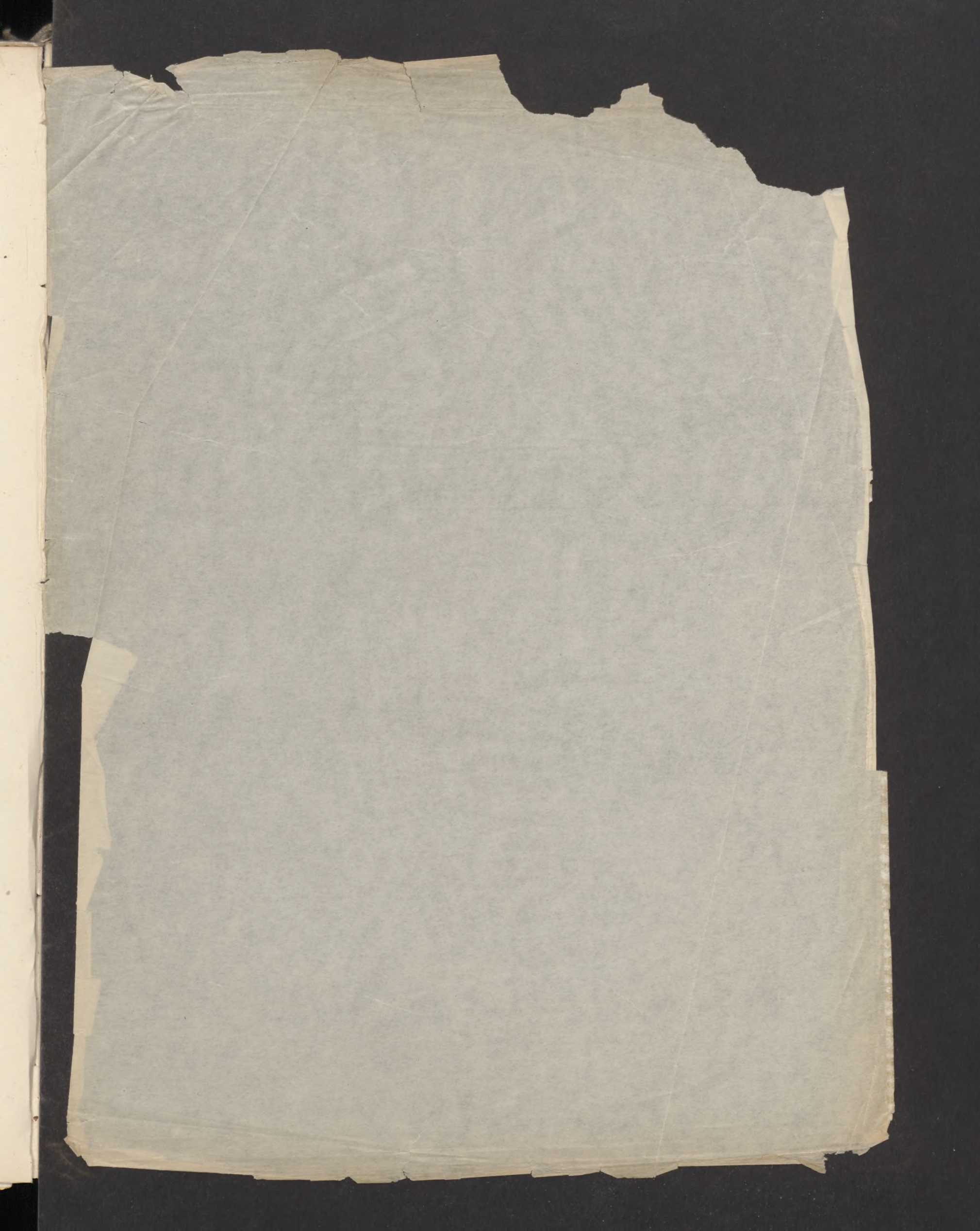
Az Athenaeum nyomása.

MONDD: »KÖSZÖNÖM.«

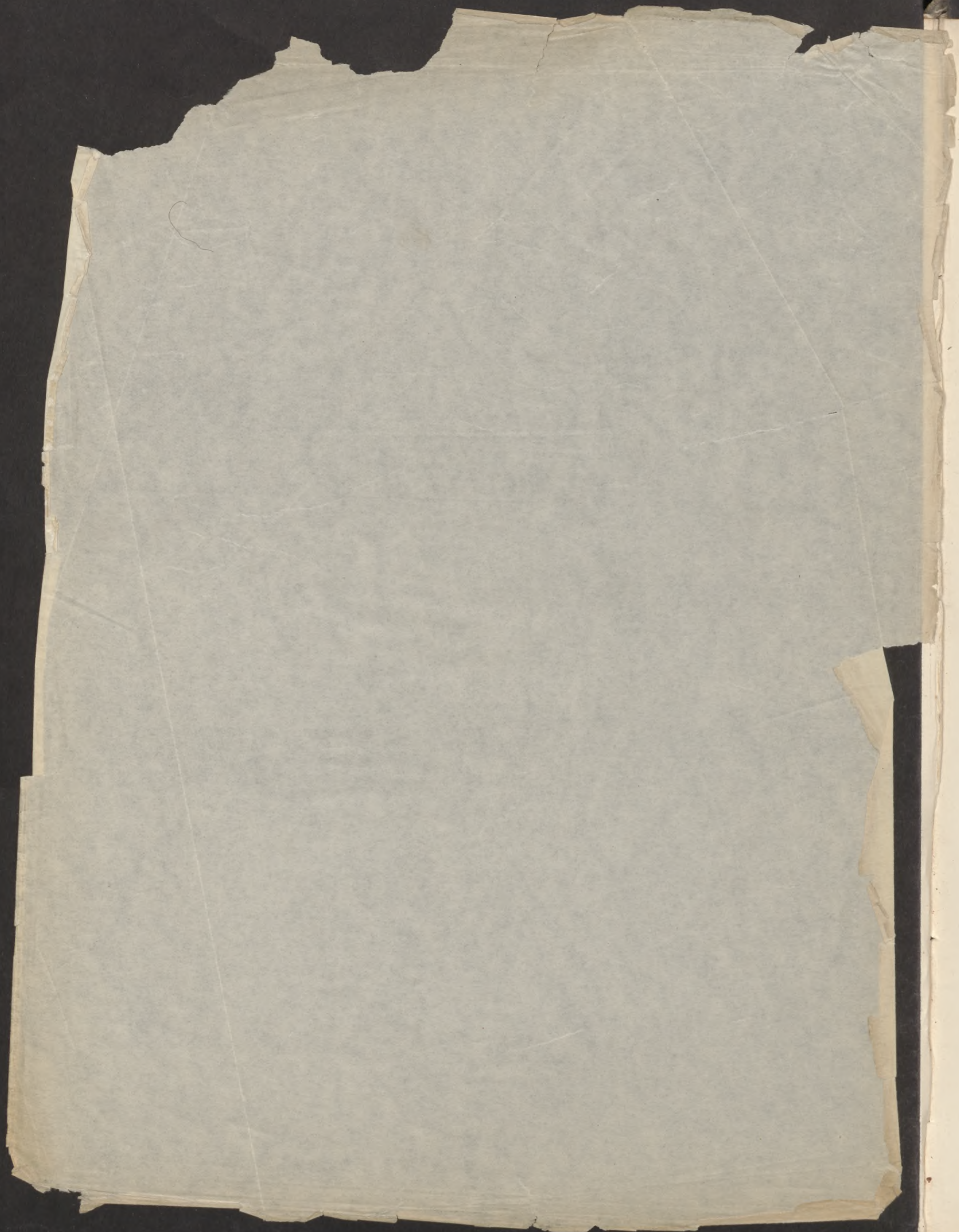

20.

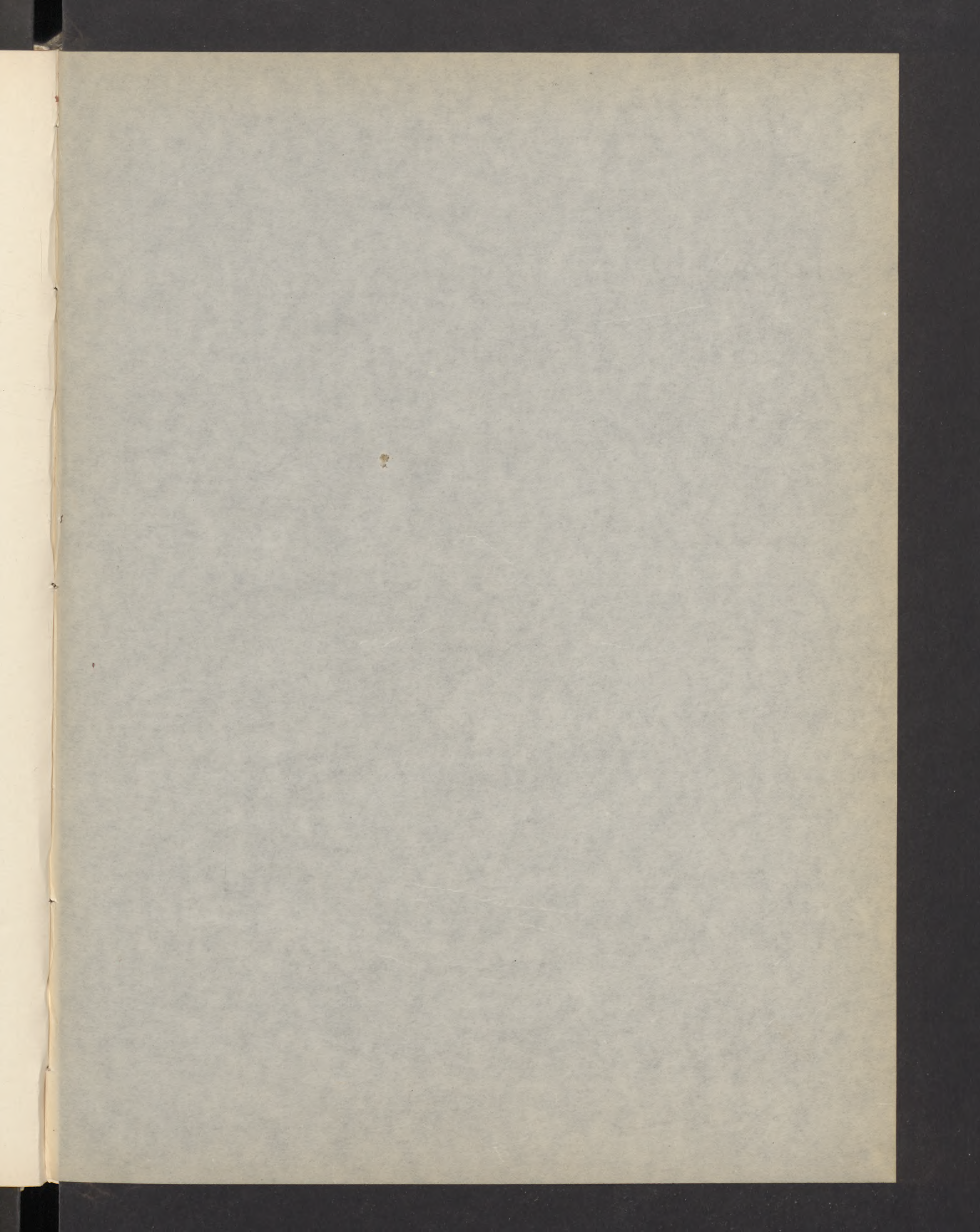
Az Athenaeum nyomása.

A MEGTALÁLT SZARVAS.

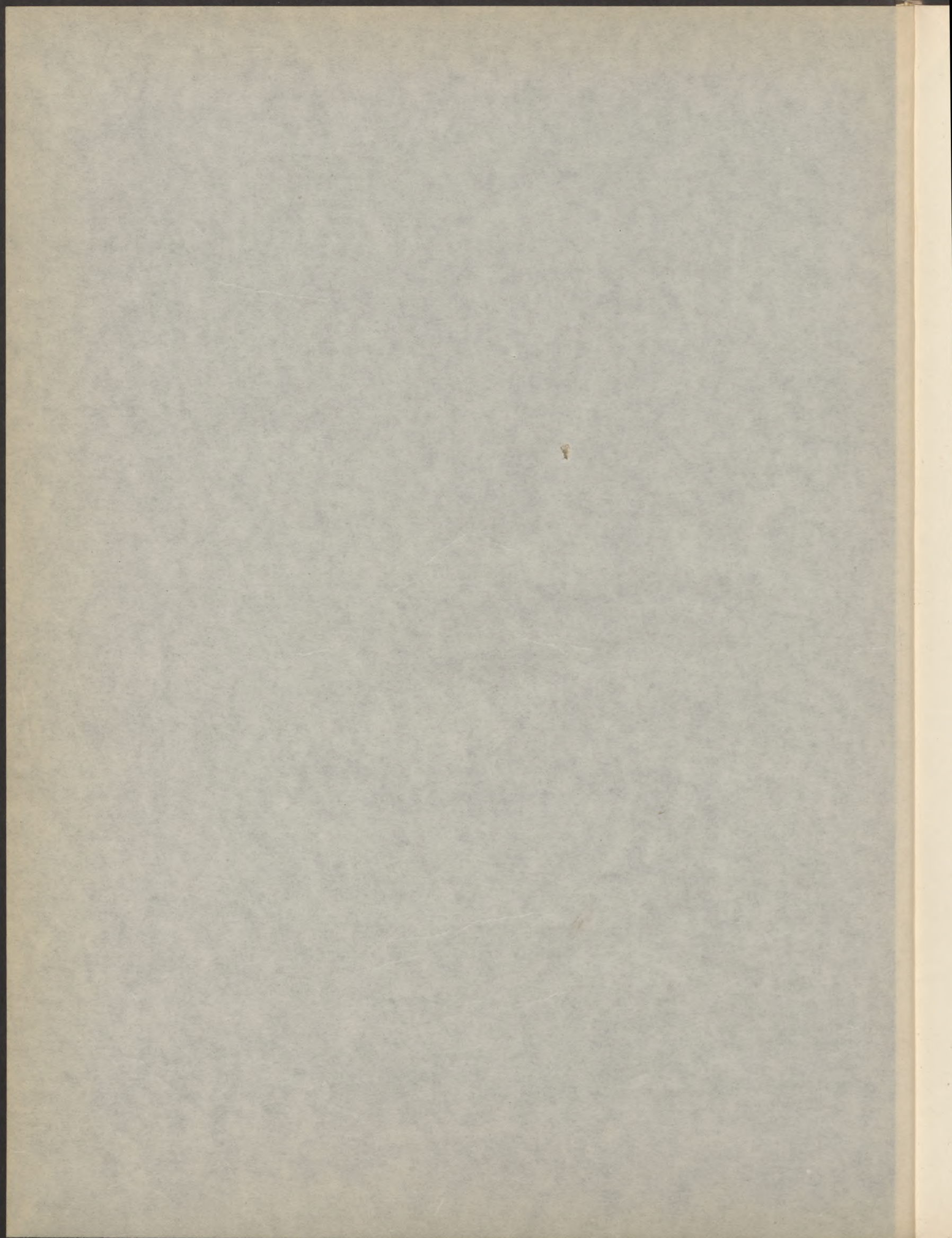

21.

Az Athenaeum nyomása.

A SZARVAS LESZÁLLÍTÁSA A HEGYRŐL.

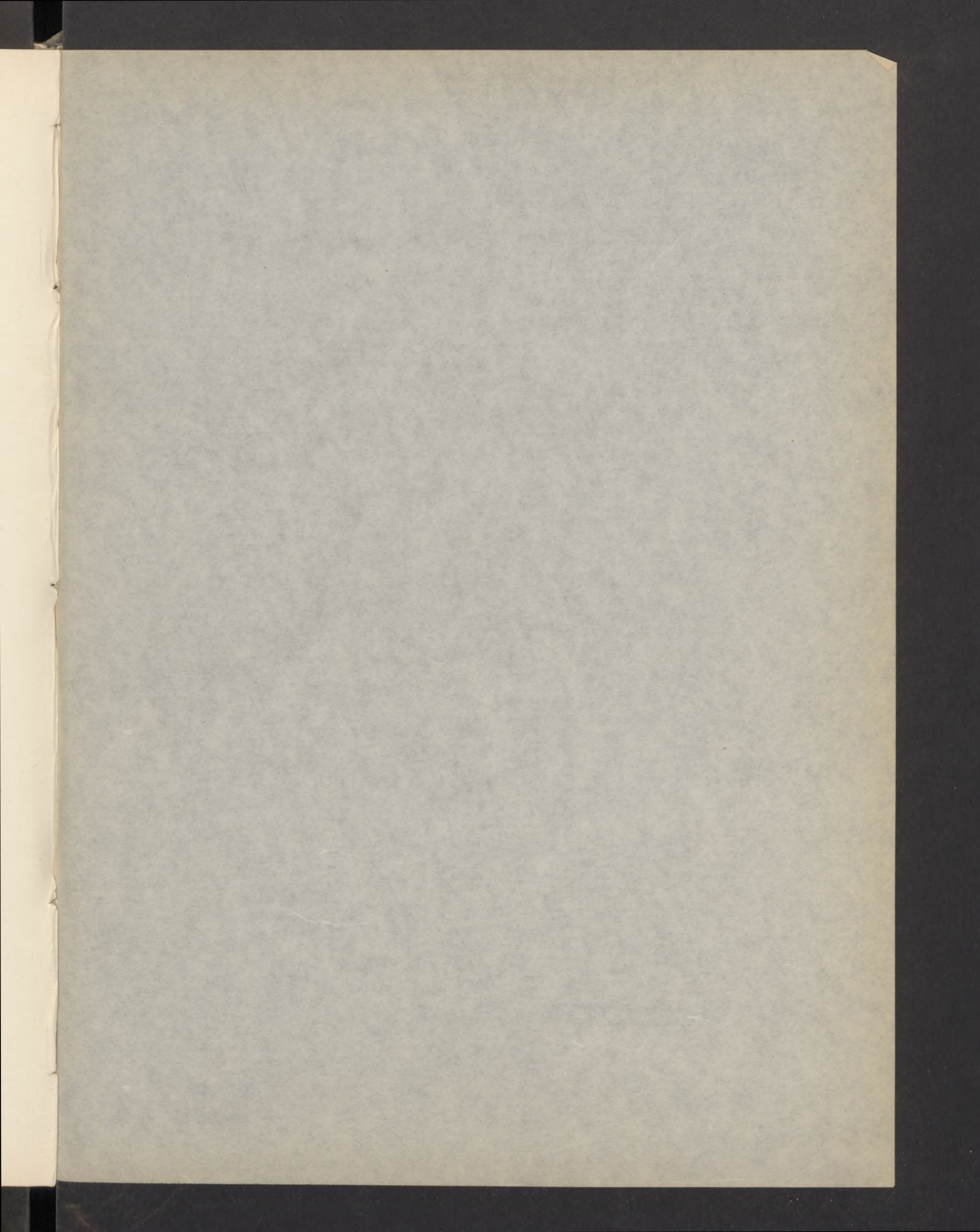

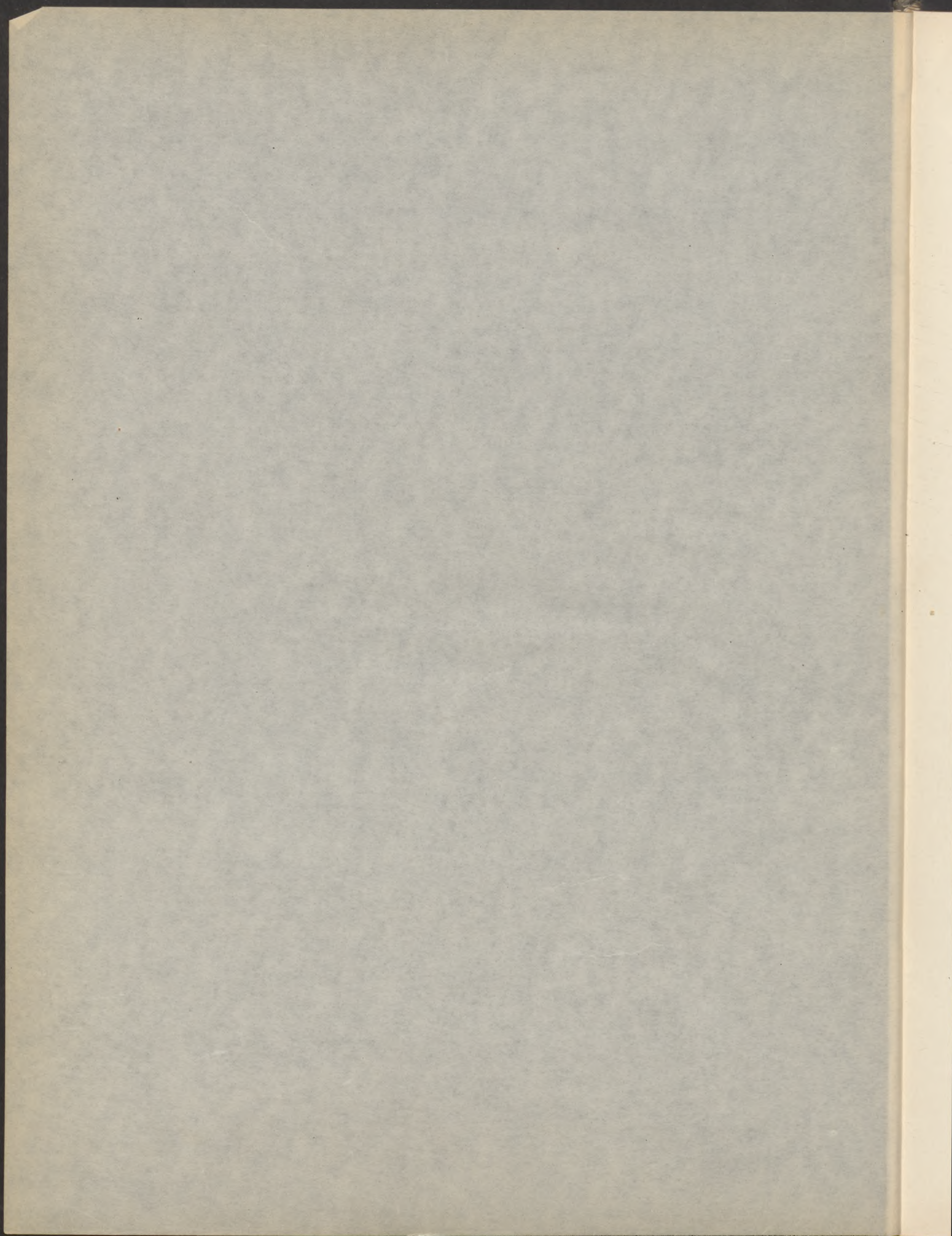

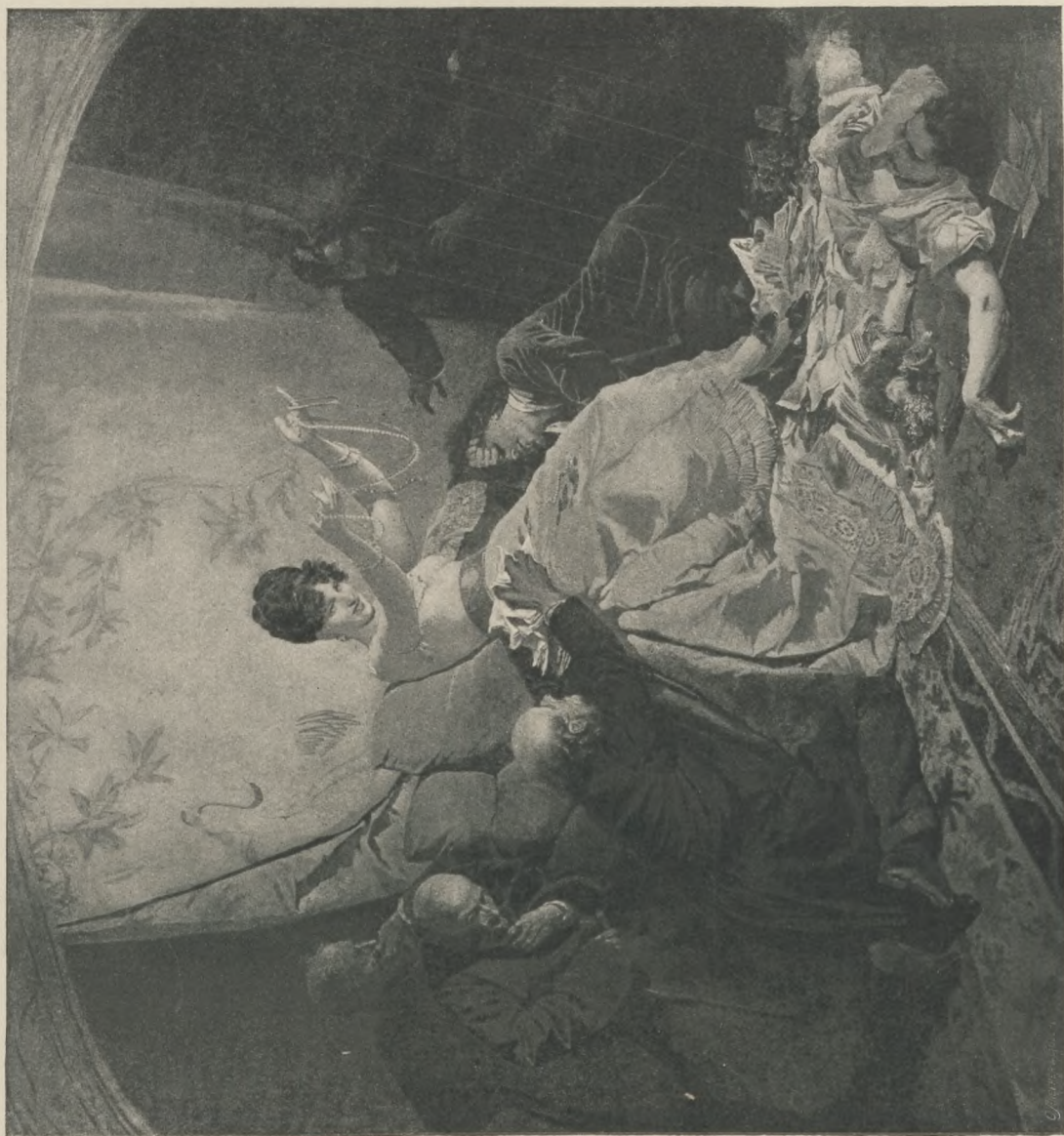

Az Athenaeum nyomása.

A SZIRÉN ÉNEKE I.

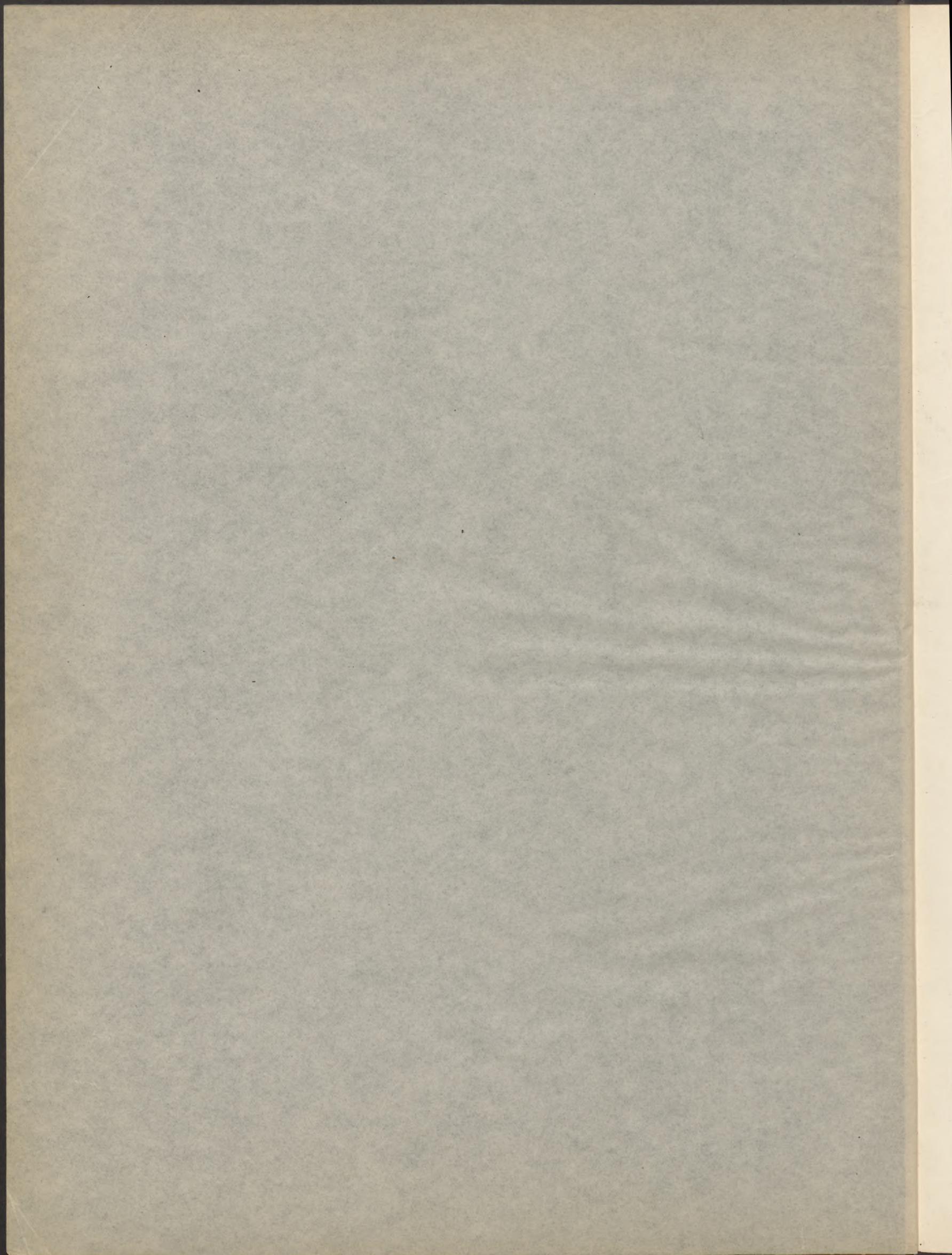

24.

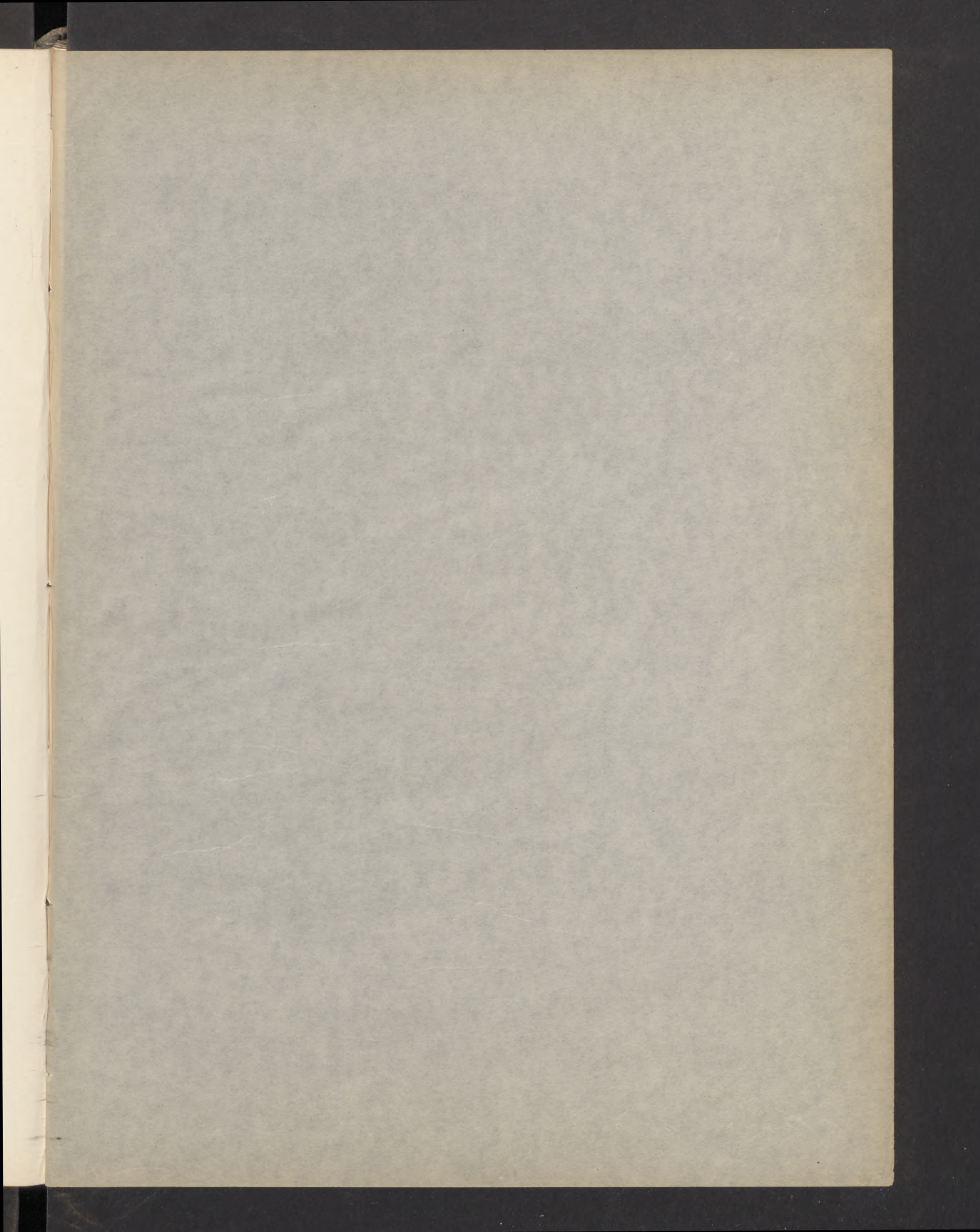
Az Athenaeum nyomása.

A SZIRÉN ÉNEKE. II.

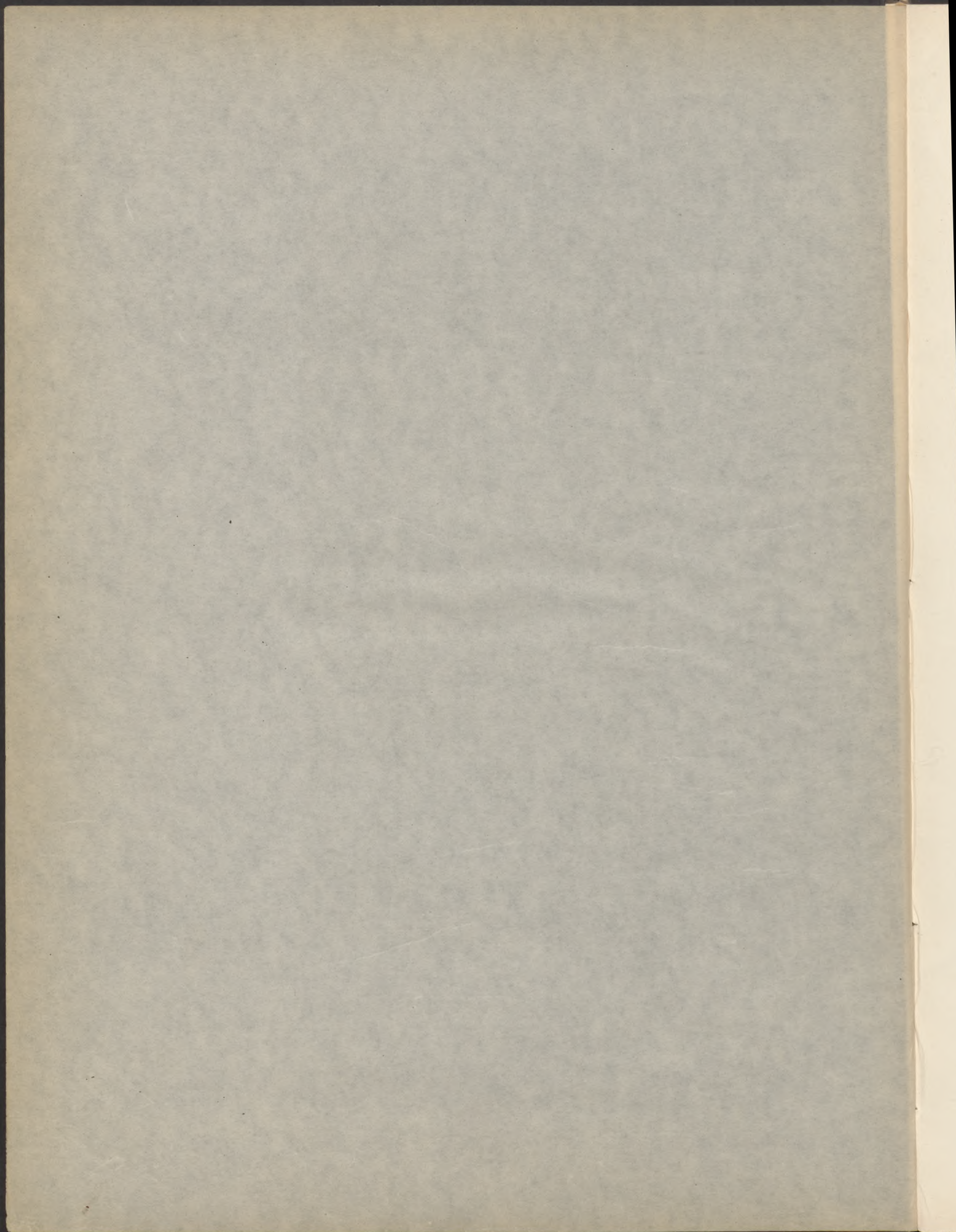

25.

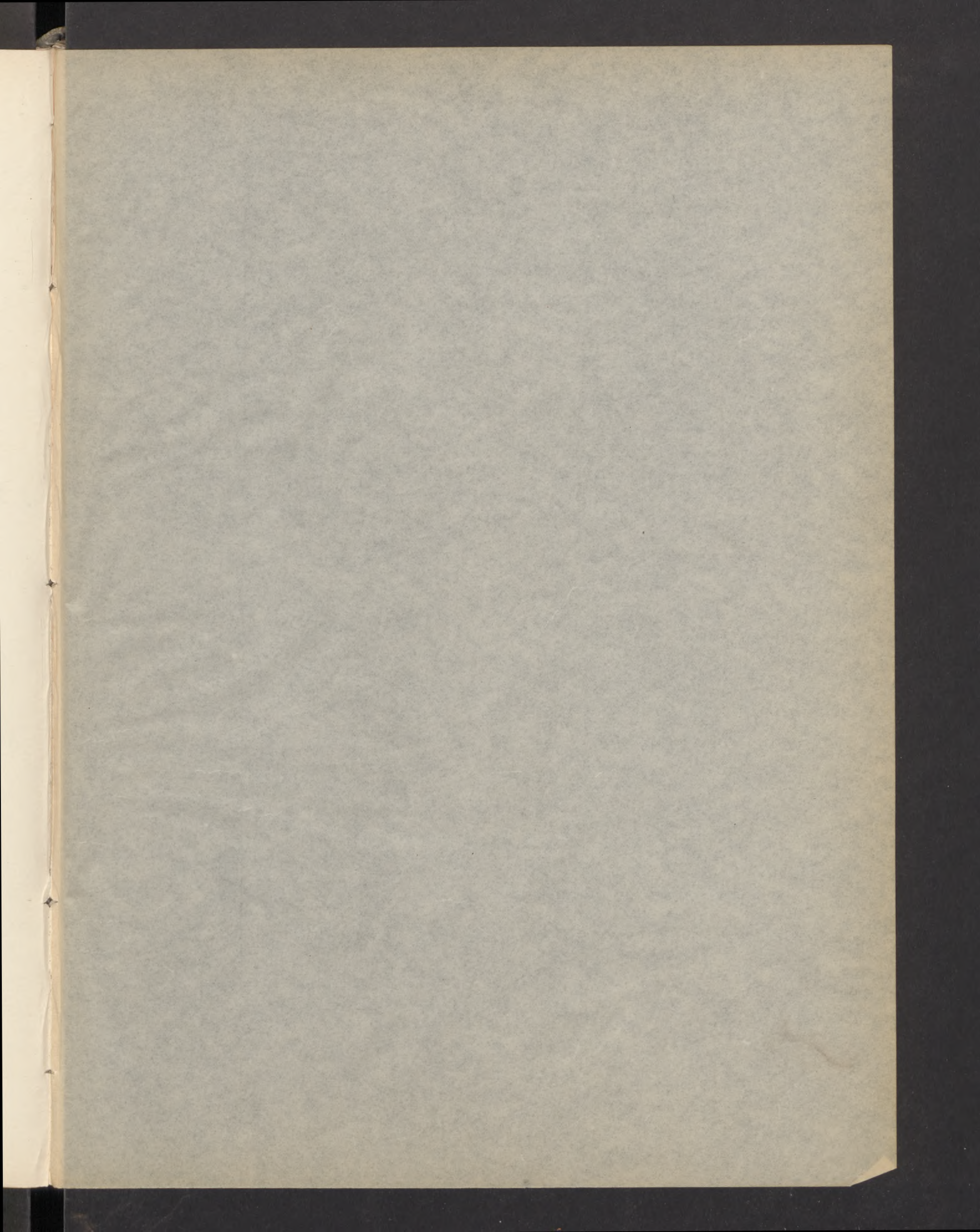
Az Athenaeum nyomása.

A SZIRÉN ÉNEKE. III.

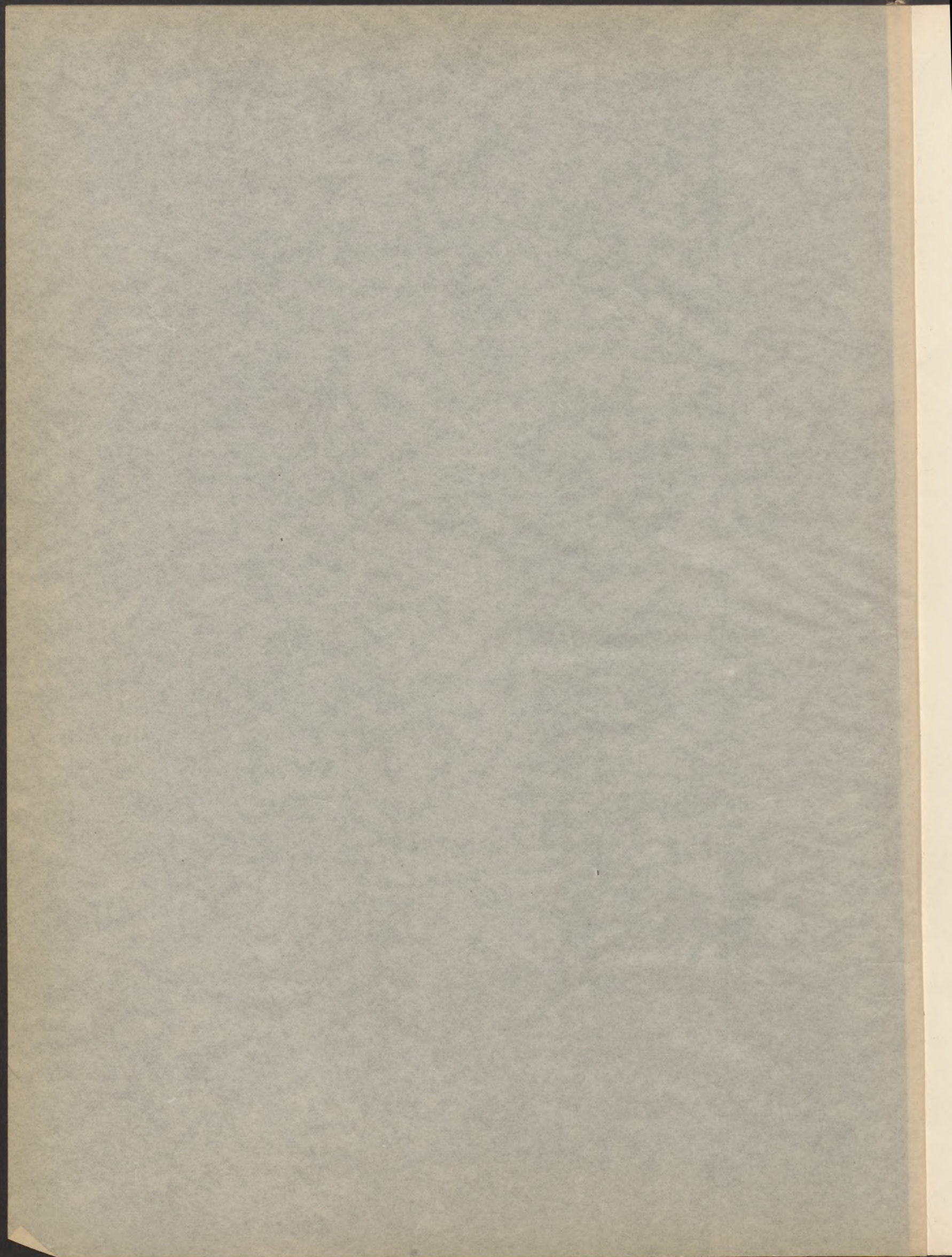

26.

Az Athenaeum nyomása.

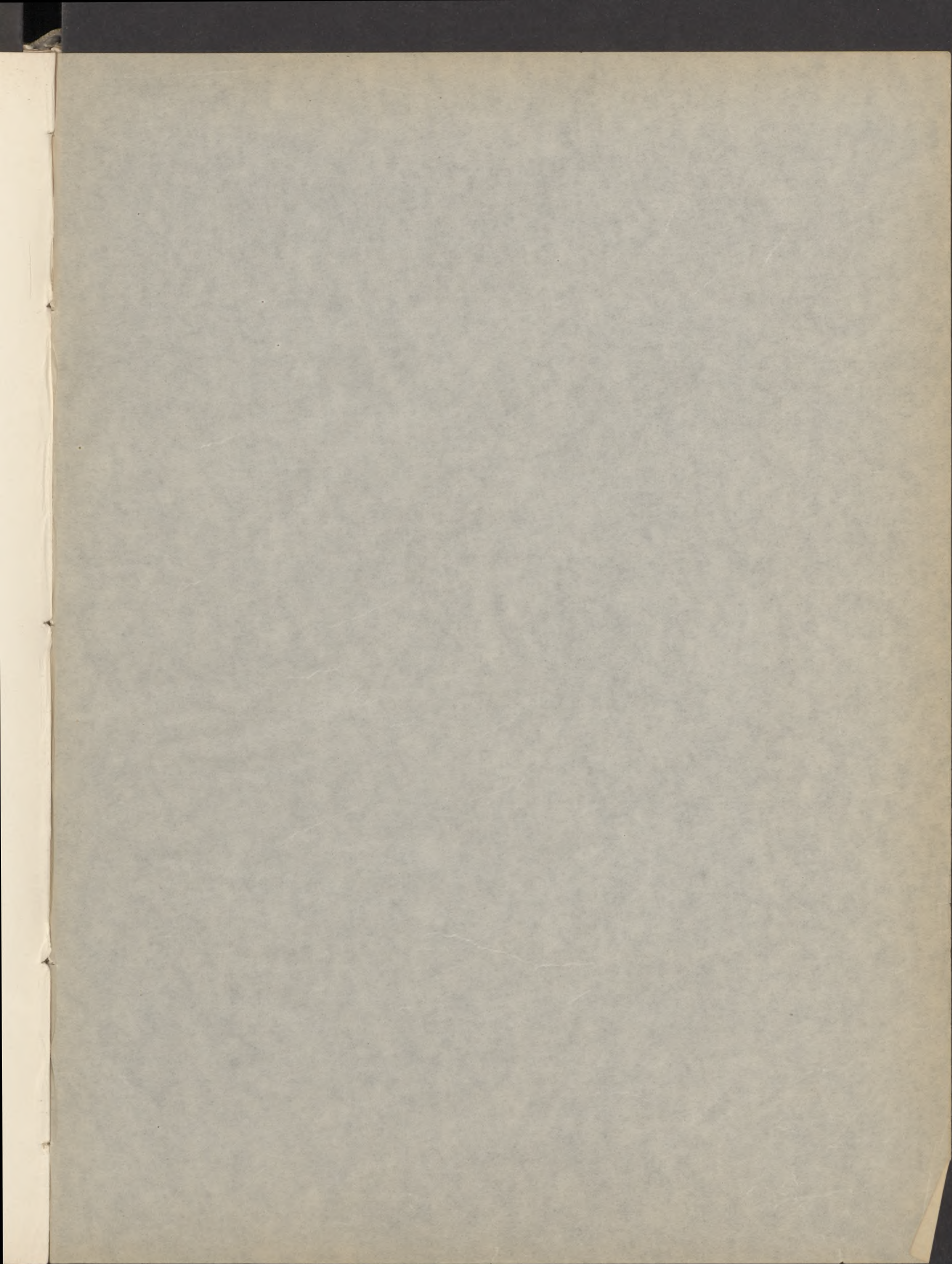
FAUSZT ÉS HELÉNA.

Göthe »Fauszt«-jához.

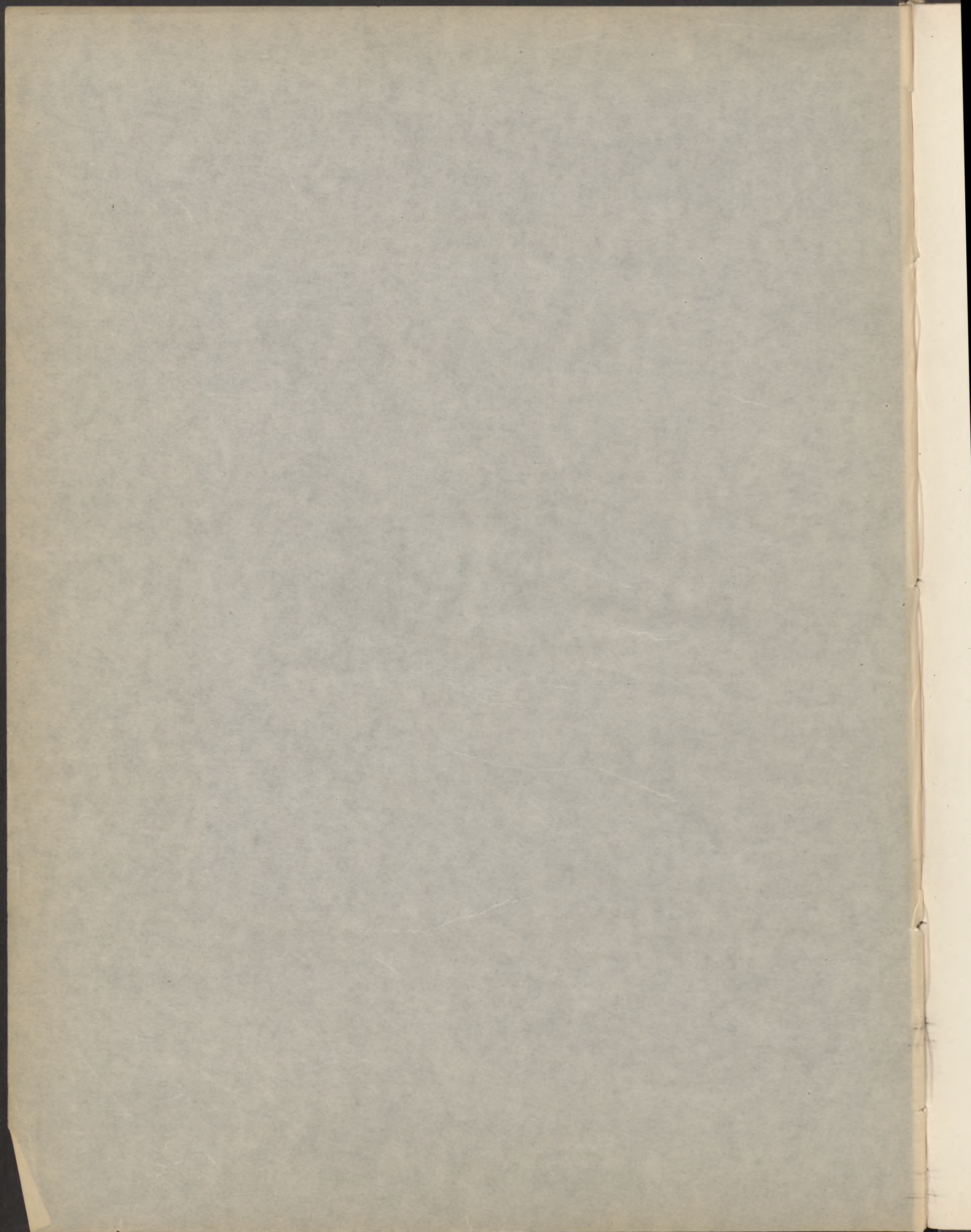

27.

AZ EMBERI TEHETLENSÉG.

Az Athenaeum nyomdája.

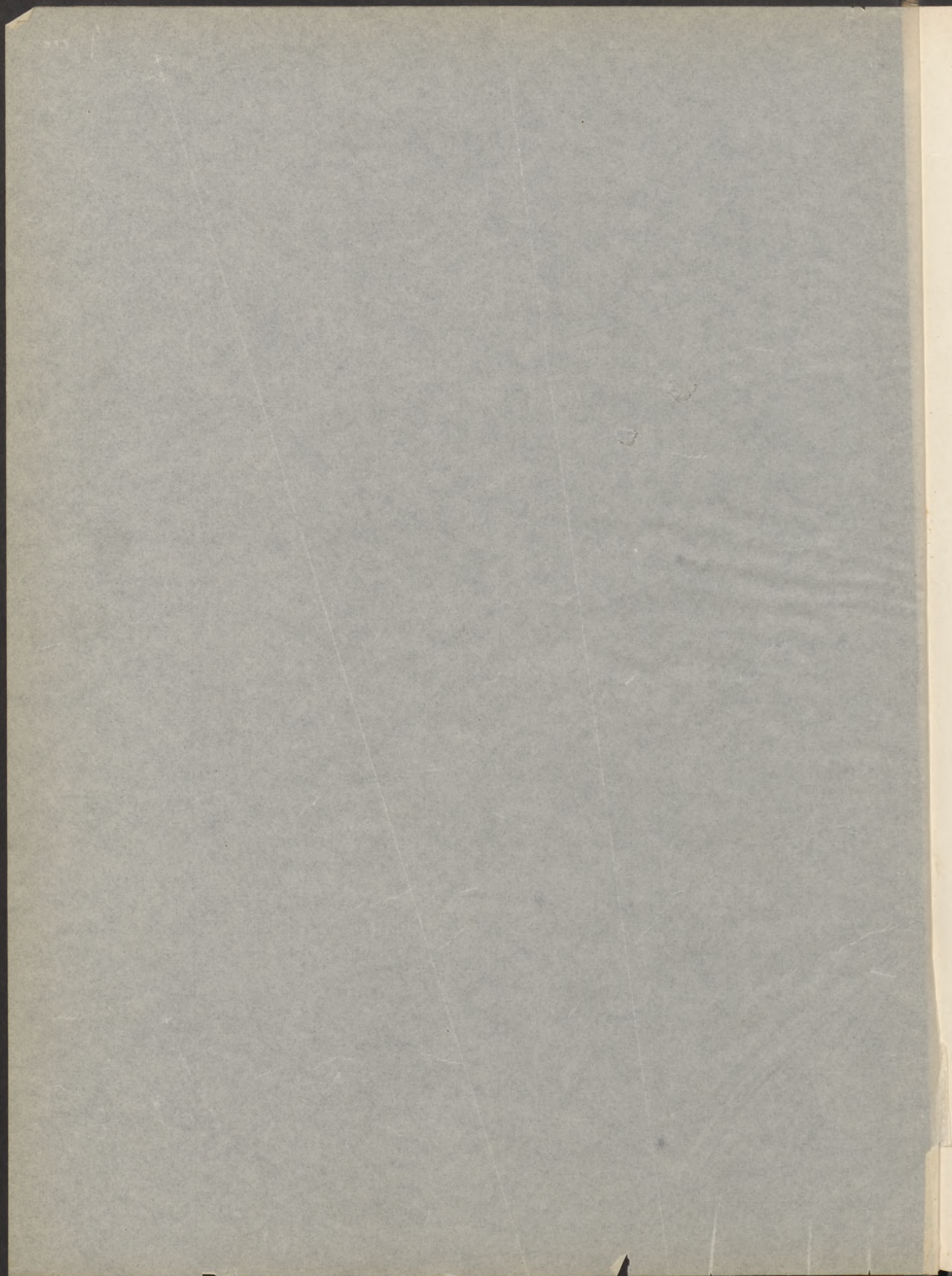

28.

Az Athenaeum nyomása.

DON JUAN ÉS HAIDÉ I.

Byron költeményéhez.

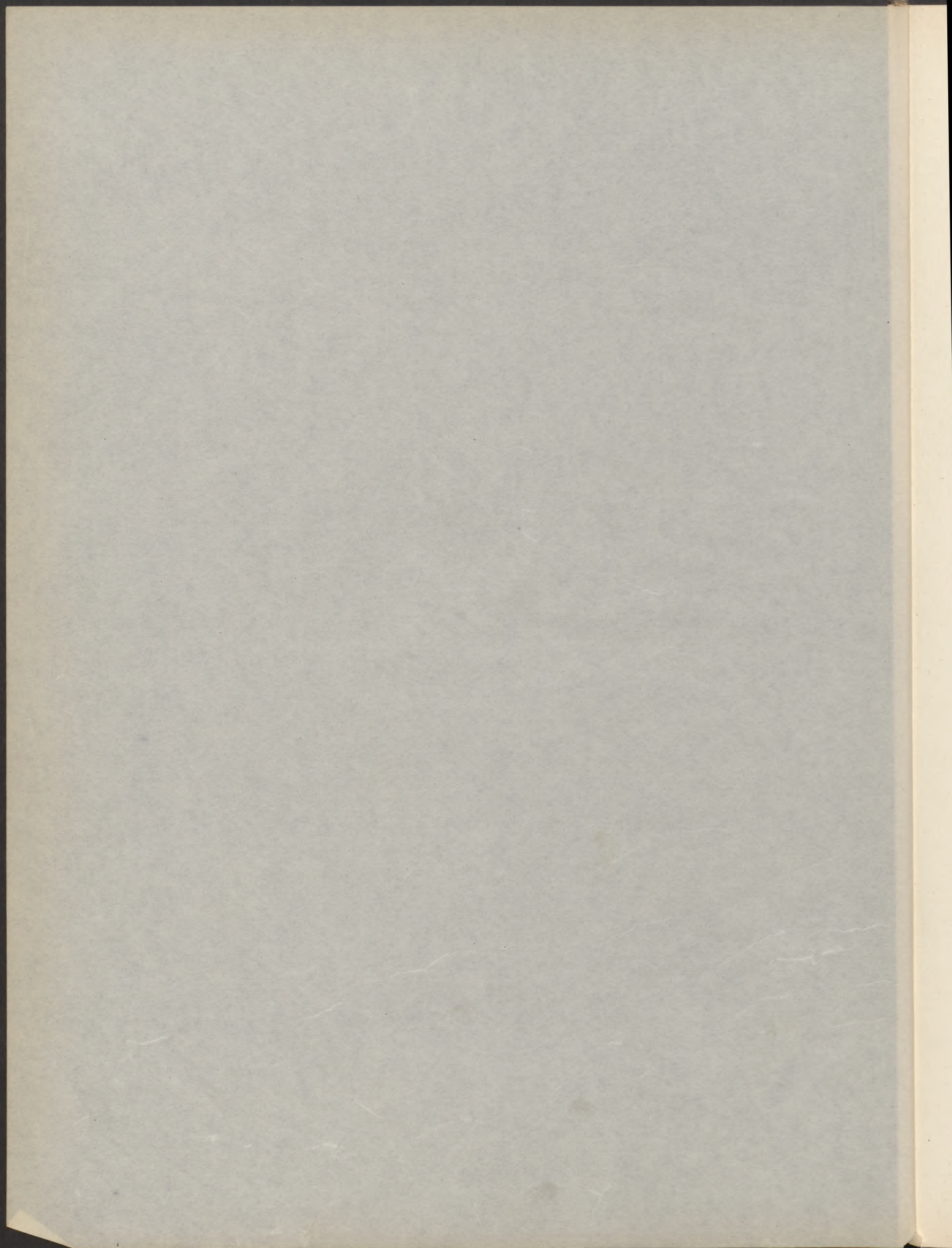

29.

Az Athenaeum nyomása.

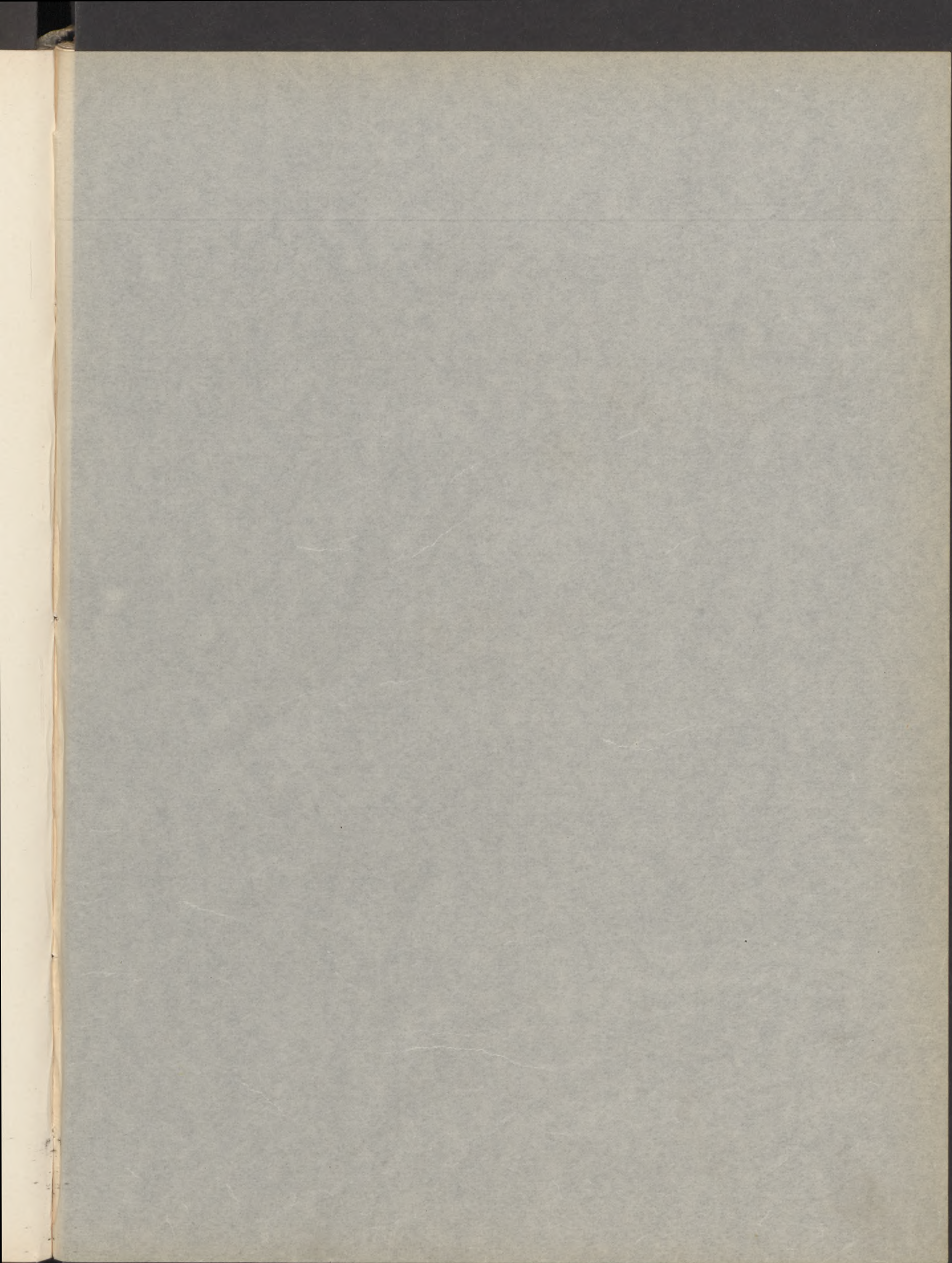
DON JUAN ÉS HAIDÉ II.

Byron költeményéhez.

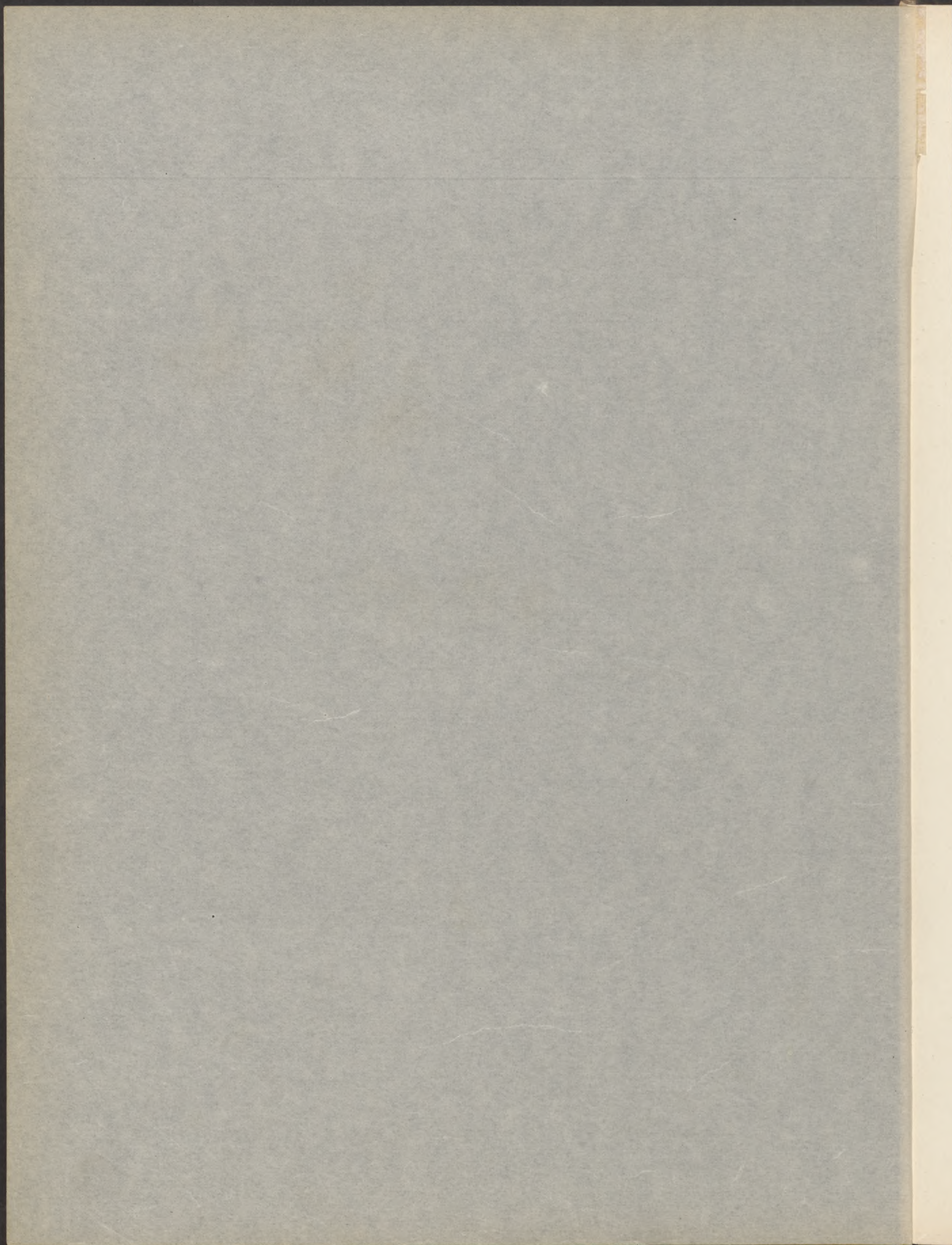

30.

Az Athenaeum nyomása.

AZ ENYÉM!

Lermontov »Démon«-jához.

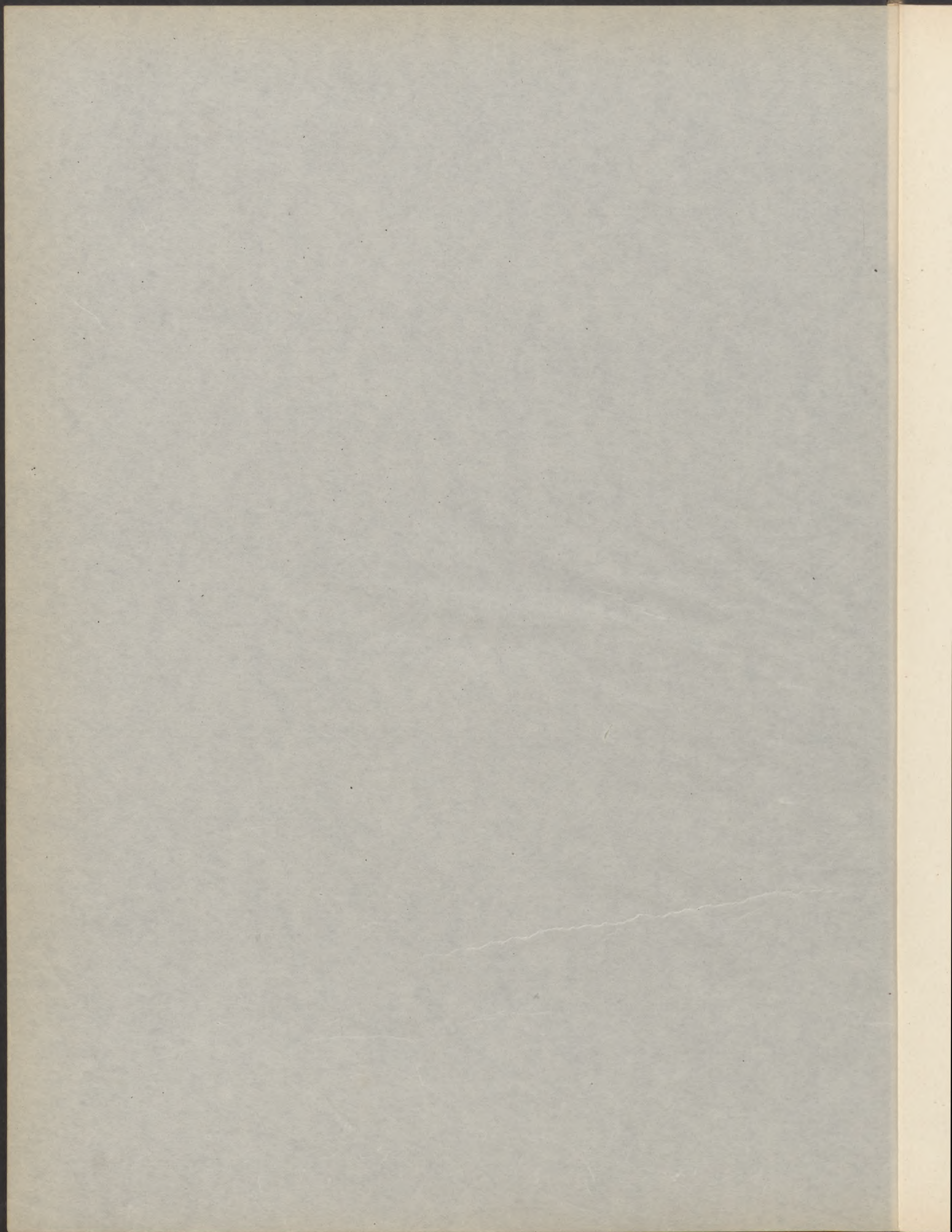

31.

Az Athenaeum nyomása.

A MENTÓANGYAL.
Lermontov »Démon«-jához.

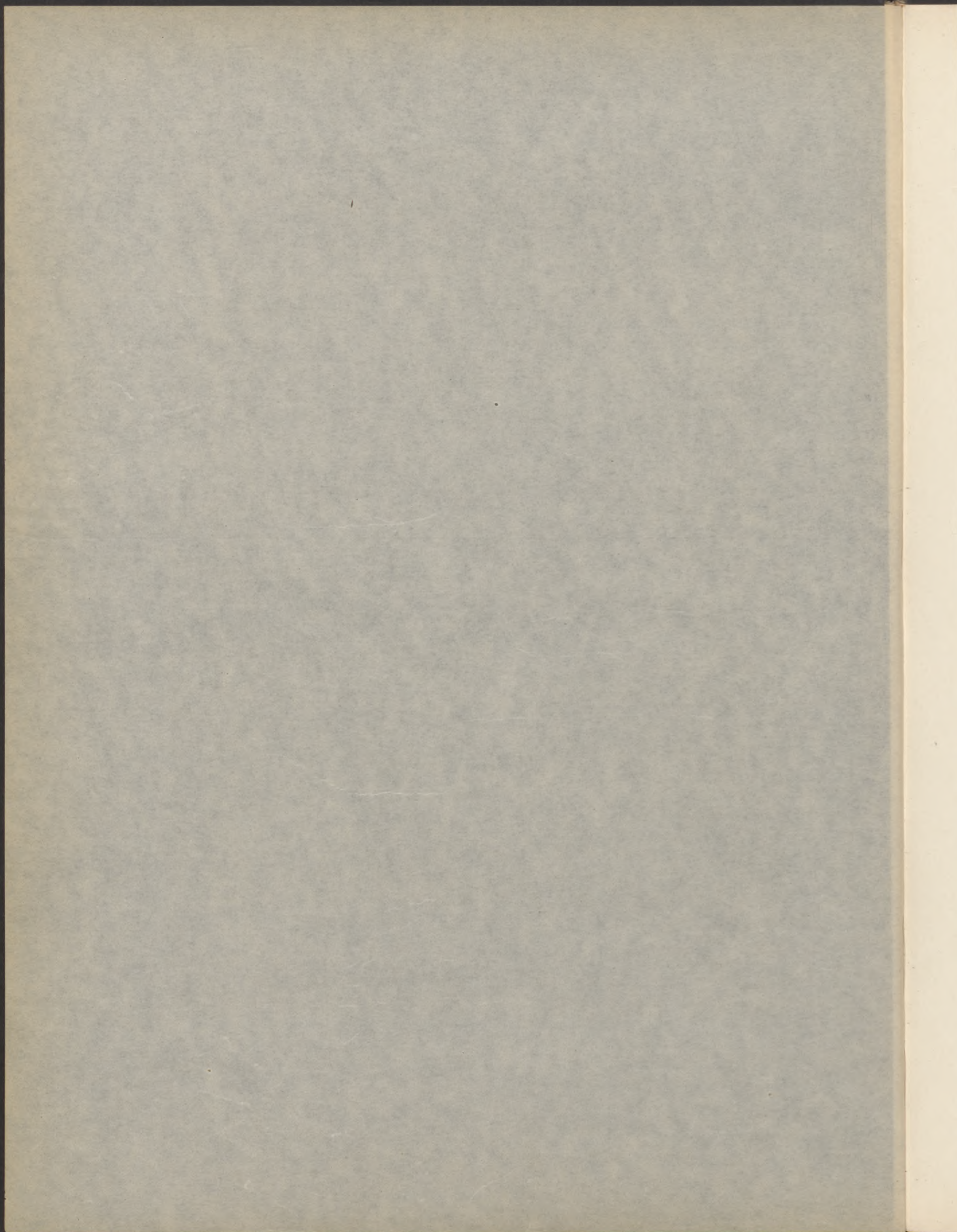

32.

Az Athenaeum nyomása.

APOTHEOSIS.

Lermontov »Démone«-jához.

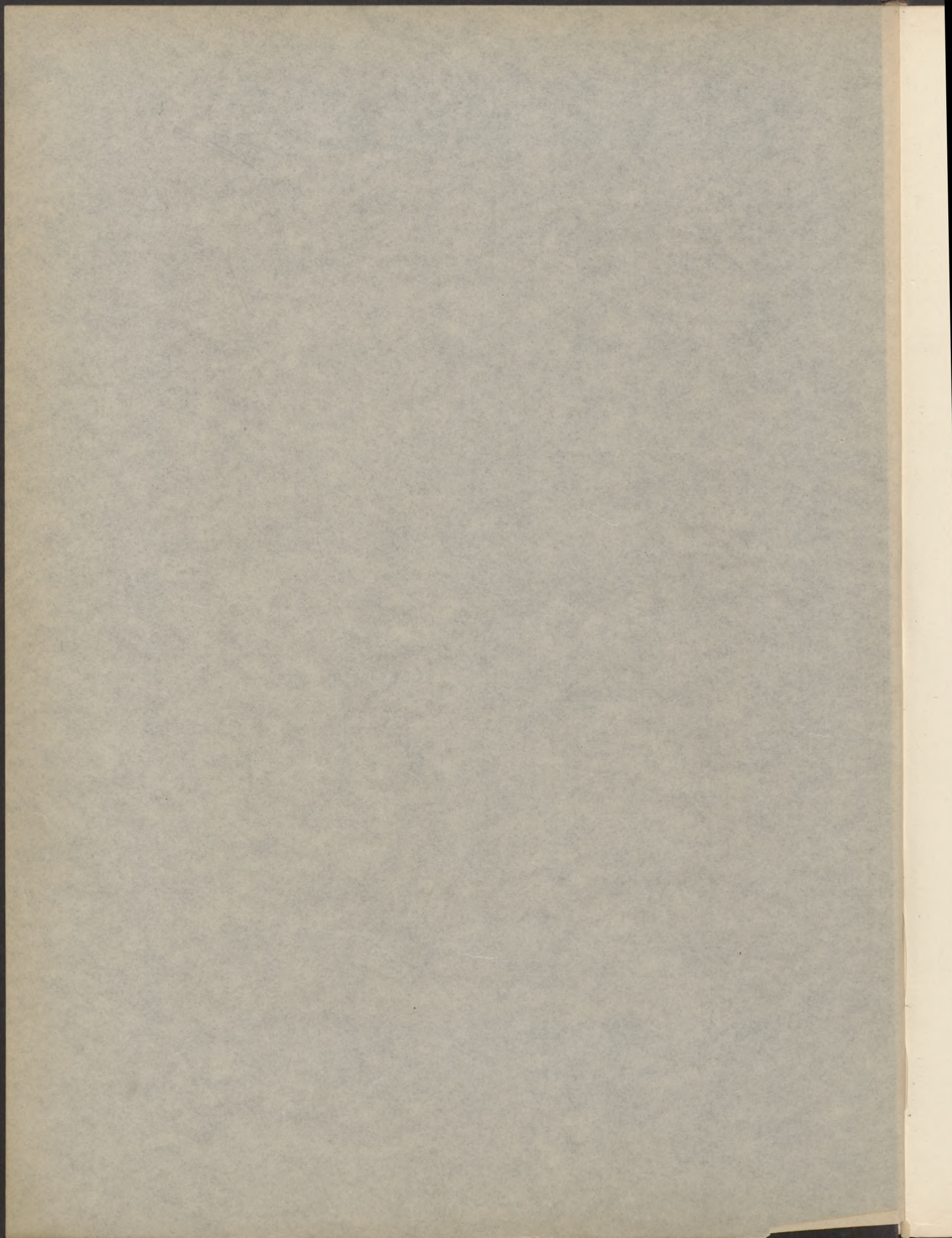

33.

Az Athenaeum nyomása.

AZ ELRABLÁS.

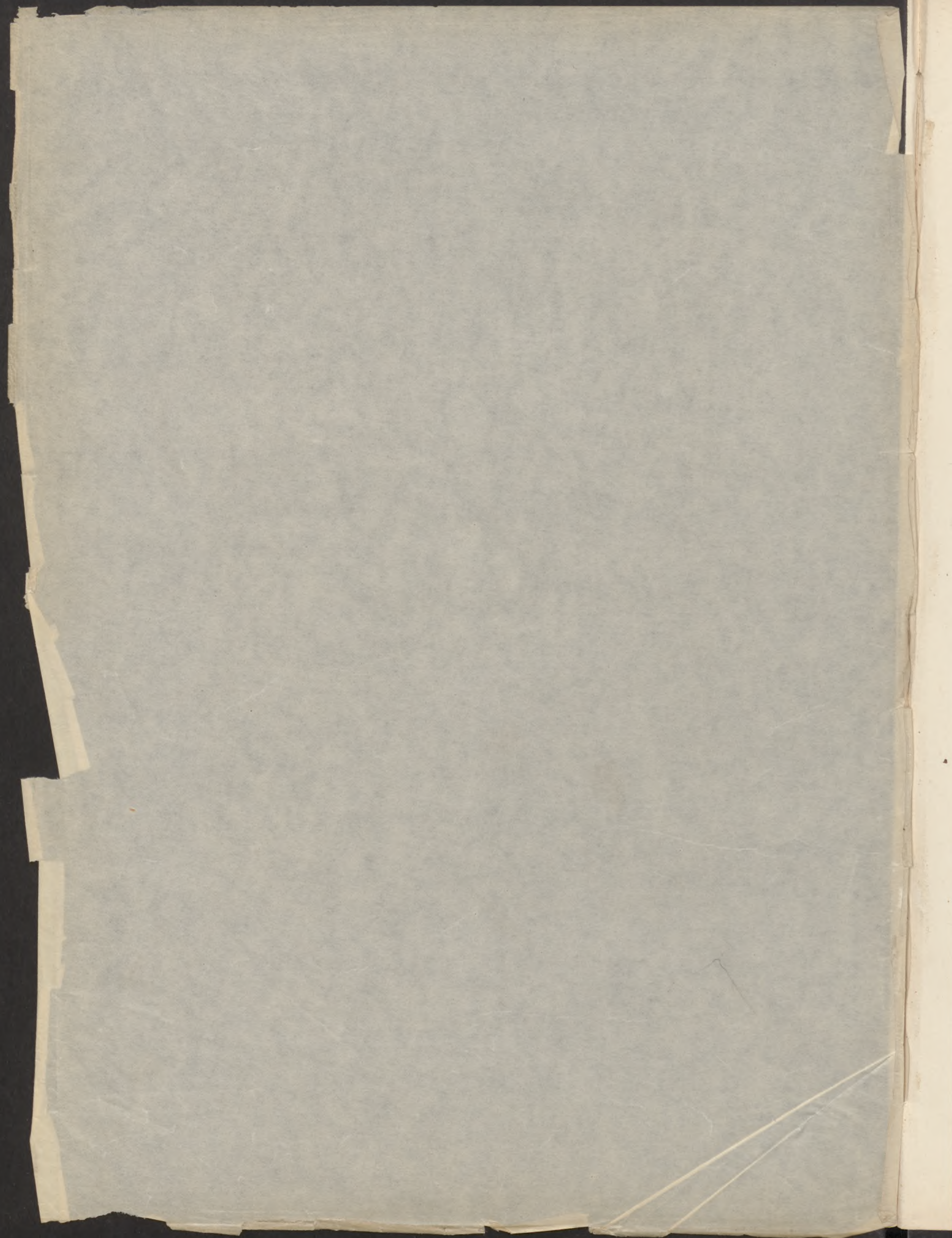

34.

Az Athenaeum nyomása.

LUCIFER AZ ÚRRAL SZEMBEN.

Madách »Ember Tragédiája«-hoz.

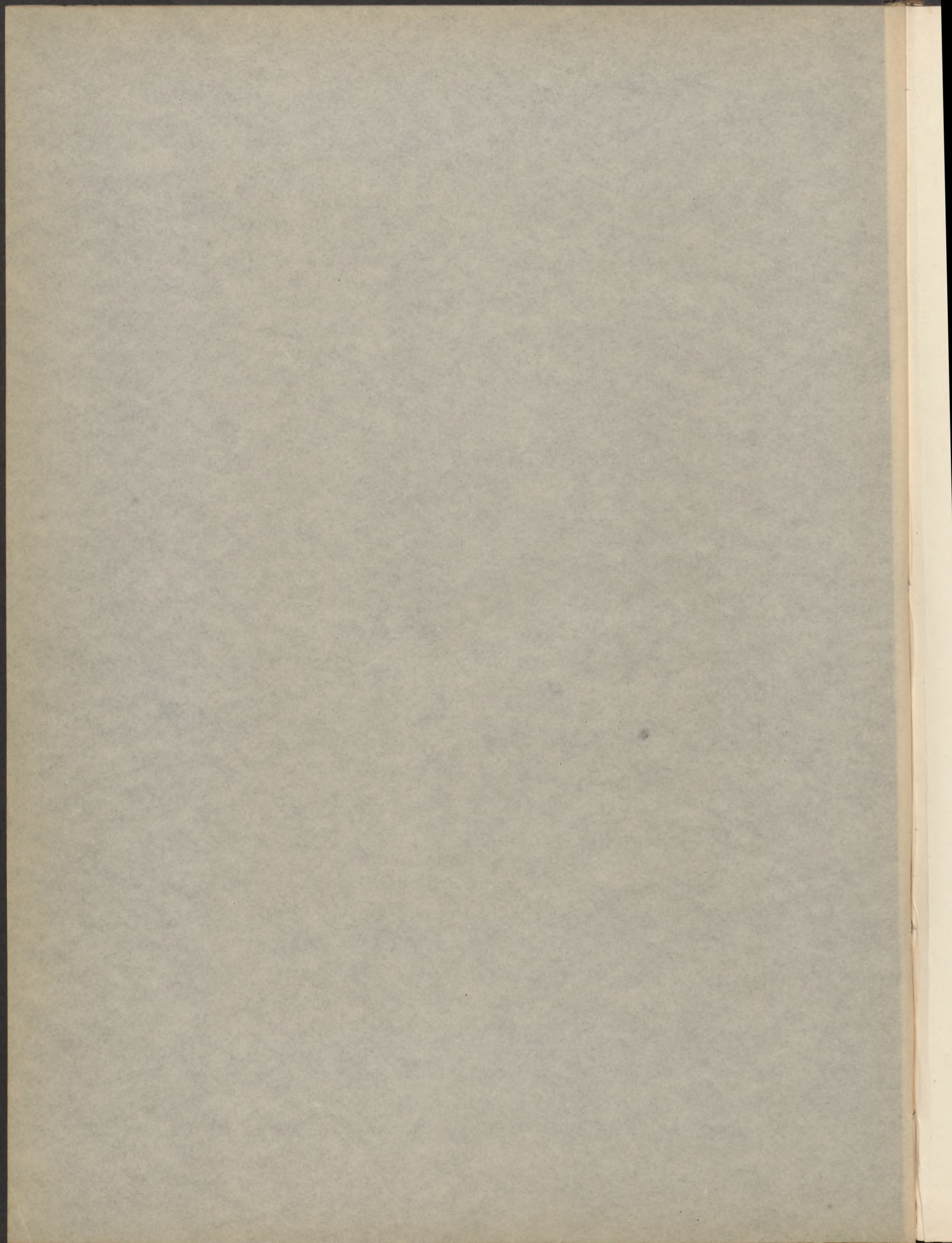

35.

Az Athenaeum nyomása.

PÉTER APOSTOL: »ISTENNEK DICSÓSÉG!«

Madách »Ember Tragédiája«-hoz.

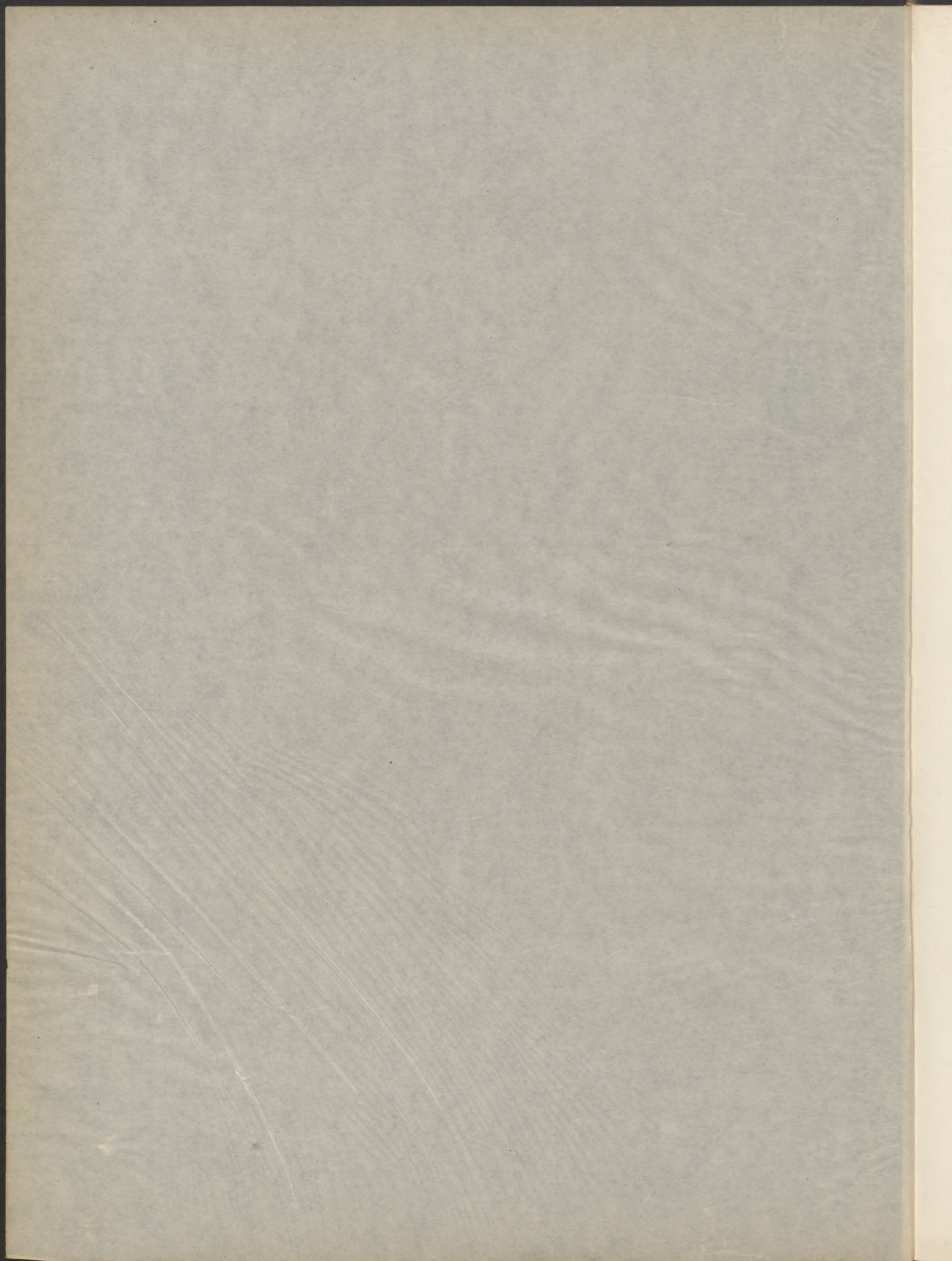

36.

Az Athenaeum nyomása.

A LONDONI VÁSÁR.
Madách »Ember Tragédiája«-hoz.

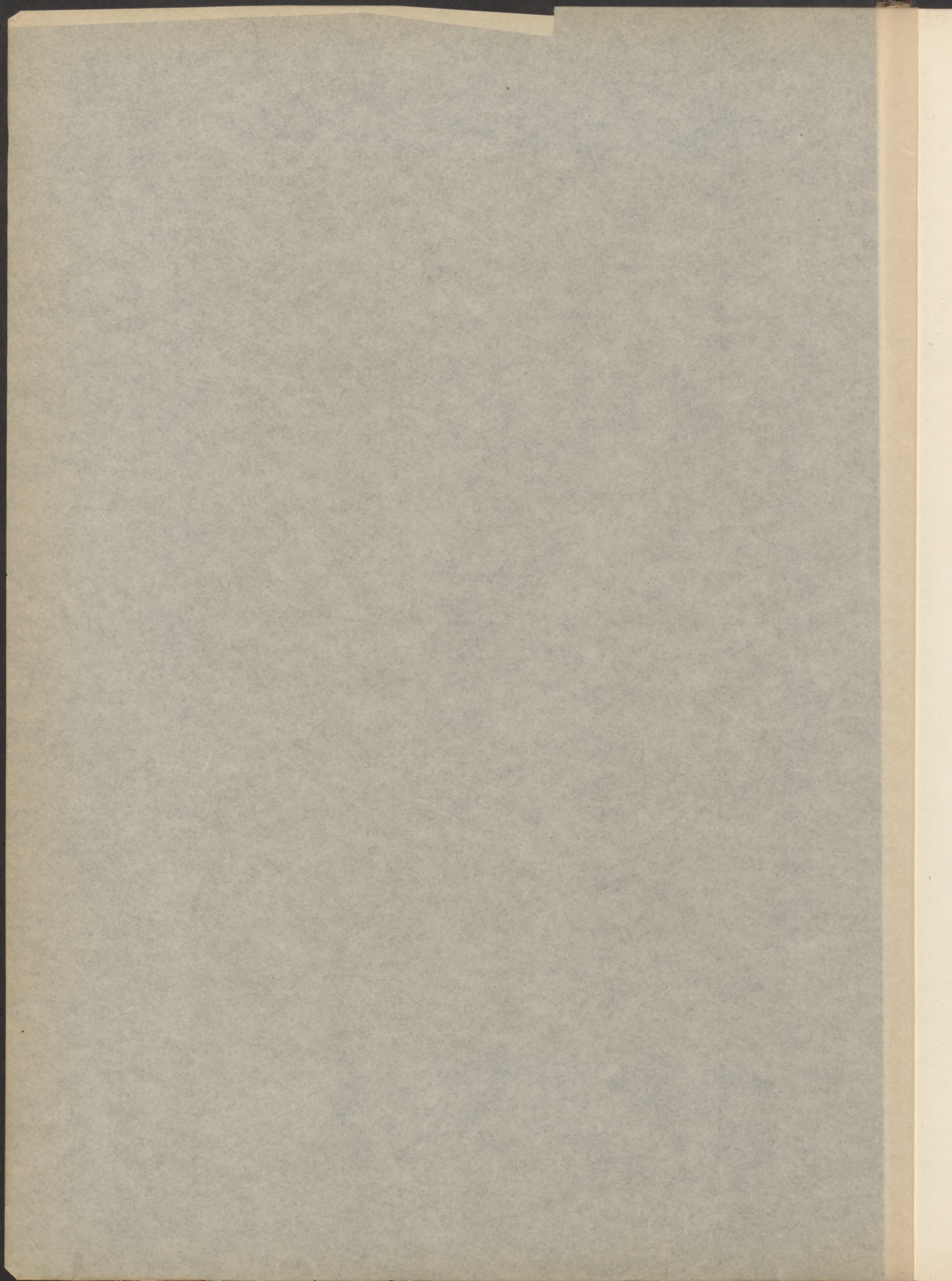

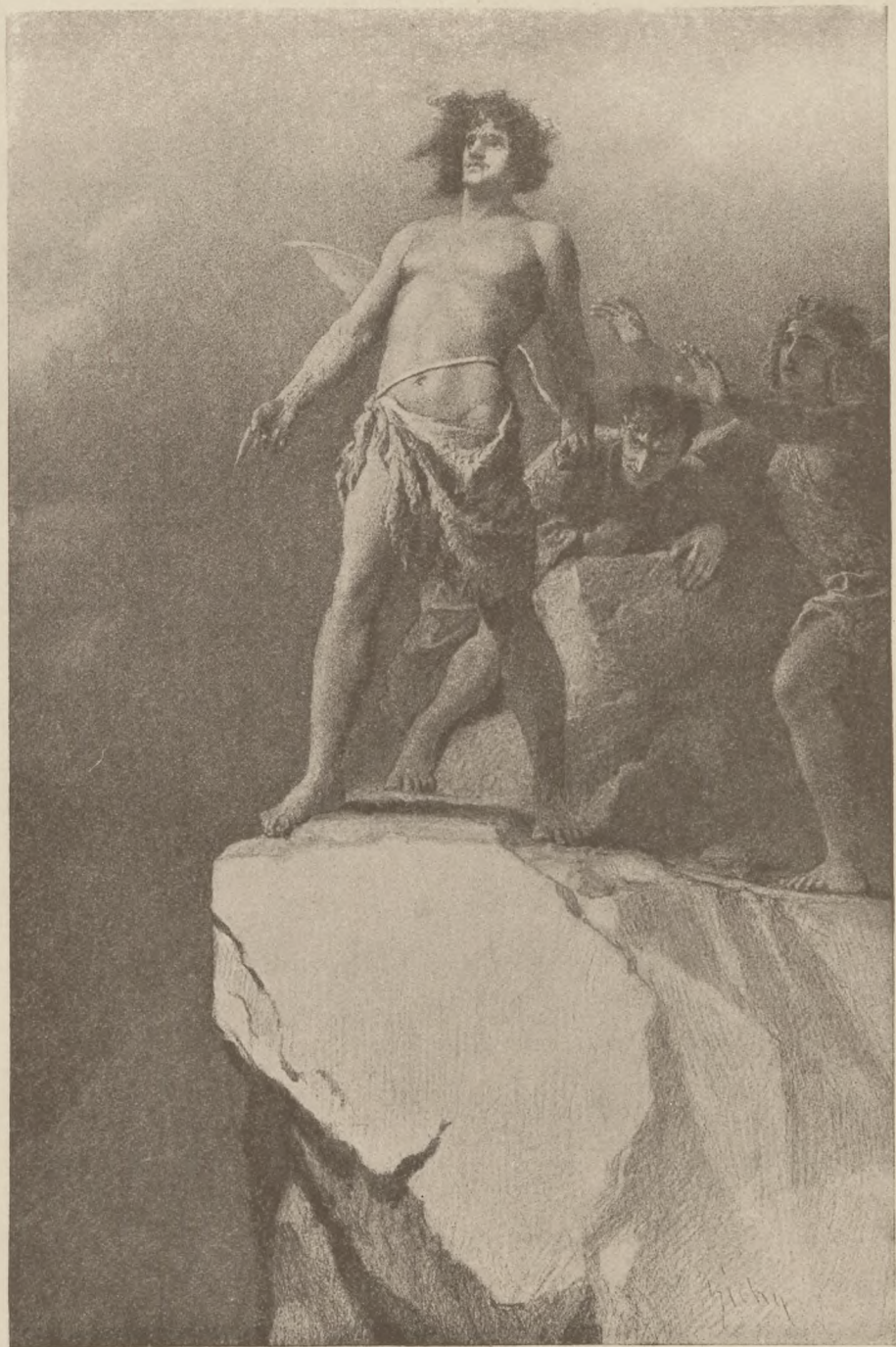

37.

Az Athenaeum nyomása.

»VÉGE A KOMÉDIÁNAK.«

Madách »Ember Tragédiájá«-hoz,

38.

Az Athenaeum nyomása.

RAFAEL ÉS MODELJE.

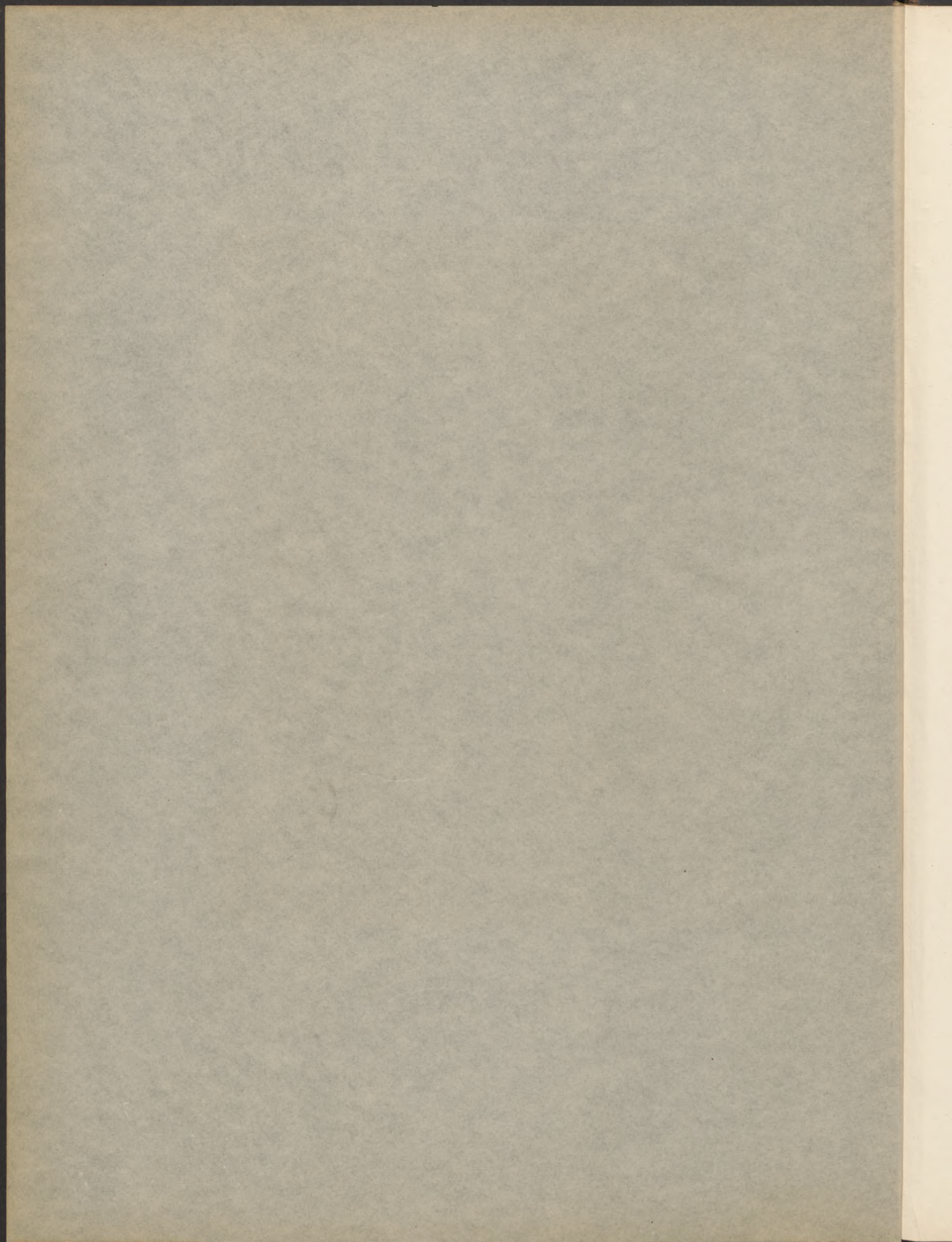

39.

Az Athenaeum nyomása.

FIATAL LEÁNY A KÖZÉPKORBÓL.

BERCEUSE.

BONDE DES ENFANTS.

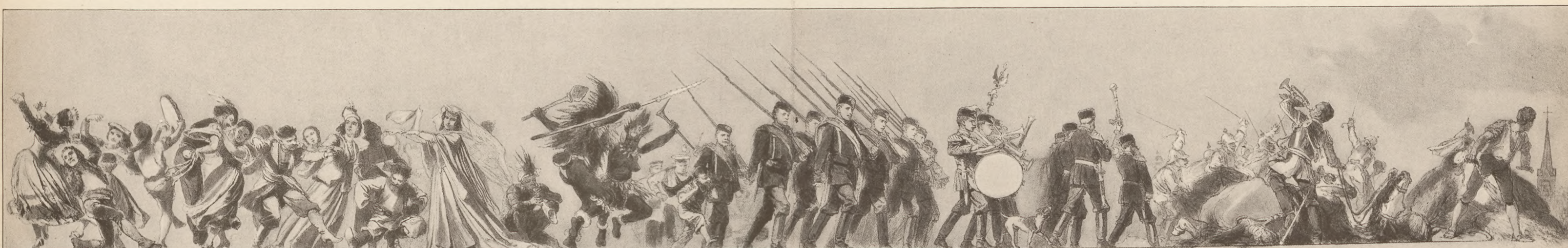
PSAUMES.

CLOCHE DU DIMANCHE.

CHAISSON DES ÉTUDIANTS.

CHANSONS D'AMOUR.

MARCHE NUPTIALE.

CATCOVICH

TAXANIELLA.

TECHNICAL

VALSC

1945

YACHTING

1. СЕМЬКА

PAISE GUERRIERE DES KONAKS
(Océanie)

MARCHÉ DU RÉGIMENT

SIGNAL DE L'ATTAQUE

LF TDCSA

HYMNE NATIONALE

ORATORIUM

LES CONCERTANTS
DU SUBLIME AU RIDICULE IL N'Y A QU'UN PAS

LOPERETTO

- DONNEZ MOI QUELQUE CHOSE !

REQUIESCAT IN PAGE!

